

ASIA

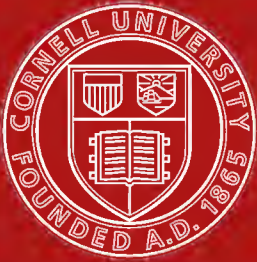
JA

84

.I4

T37

1914

Cornell University Library

The original of this book is in
the Cornell University Library.

There are no known copyright restrictions in
the United States on the use of the text.

CORNELL UNIVERSITY LIBRARY

3 1924 099 546 982

In compliance with current
copyright law, Cornell University
Library produced this
replacement volume on paper
that meets the ANSI Standard
Z39.48-1992 to replace the
irreparably deteriorated original.

1999

CORNELL
UNIVERSITY
LIBRARY

SOME NOTES ON
THE ADHYAKSHA-PRACĀRA;
BOOK II OF THE KAUTILĪYAM-
ARTHAŚĀSTRAM

INAUGURAL-DISSERTATION

VERFASST UND DER HOHEN PHILOSOPHISCHEN FAKULTÄT
DER KGL. BAYER. JULIUS-MAXIMILIANS-UNIVERSITÄT WÜRZBURG

ZUR ERLANGUNG DER DOKTORWÜRDE

VORGELEGT AM 8—JULI, 1913.

VON

IRACH JEHANGIR SORABJI, B.A. (BOM. AND CANTAB.)

BARRISTER-AT-LAW

AUS HAIDERABAD DECCAN, INDIEN

DRUCK VON INDIAN PRESS IN ALLAHABAD 1914

Asia

JA

84

I4

T37

1914

REFERENT: Geheimer Hofrat Prof. Dr. Julius Jolly.

TO MY MOTHERLAND.

INTRODUCTION.

In the following pages I have confined myself to criticism of the Text of the Second Adhikaraṇa of the Kauṭīliya Arthaśāstra. I have also tried to criticise the translation of this book done by Mr. R. Shamaśāstry B. A., Librarian of the Government Oriental Library, Mysore. This latter I have found of immense use in my work, without it, indeed, my work would have been practically impossible and for it I record here my deep gratitude to the learned translator.

I have had access to two MSS. (or rather copies of two MSS.) which are in the Royal Library at Munich. The printed text which I have designated A. is printed at Mysore in 1909 and is No. 37 in the Bibliotheca Sanskrita published by the Mysore Government. It is entitled: The Arthaśāstra of Kautilya, edited by R. Shama Sastri, B. A., Librarian, Govt. Oriental Library, Mysore.

MS. B. is from the Munich Royal Library. It is catalogued by Prof. Jolly in his Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis, No. 334. It is a copy of a MS. belonging to the Government Oriental Library in Mysore. The original MS. is on Palmleaf and is from Tanjore. It is in Grantha characters. But the copy is in Devanāgarī. It is carefully written, but is interspersed with European punctuation marks such as commas, brackets, &c., There are 163 pages, folio size. On the whole, it agrees completely with the printed text A.

MS. C. is No. 335 from the Munich Royal Library and is catalogued by Prof. Jolly in the catalogue mentioned above. It is a careful copy of a MS. in Madras. The original MS. is in Grantha characters, but the copy is in Devanāgarī. This consists of 603 quarto-size pages. This has been a most valuable MS. with a wealth of variations. And in a very large number of cases the readings of this MS. are better than those of A. In some places long passages missing in A. are found in this MS.

These are the only variations of the text I have been able to procure. Very likely there are many more in different other places in India.

Besides these, there is a Commentary to the Second Adhikaraṇa called मतिपदचन्द्रिका (अर्थशास्त्र टीका), the work of मट्टस्वामिन्. It is MS. No. 3873 in the "Catalogue of MSS. in the Madras Government Oriental MSS. Library by M. Rangâcârya M. A., Rao Bahadur" (vol. viii). This contains the text with commentary of the 8th to the 36th Adhyâyas of the Second Adhikaraṇa of the Arthasâstra. It is a very valuable commentary, and I have given fairly copious extracts from it in the following pages. I have got a carefully made copy of this procured from Madras. This copy is in Devanâgarî writing and has 310 pages. This is indicated by the abbreviation Com.

S. denotes Pandit Shamasastri's translation, which bears the Title:

"Chanakya's Arthasastra or Science of Politics, translated by R. Shamasastri B. A. Part I. Books I. and II. 1908. The G. T. A. Press, Mysore."

For allowing me to use this translation I am very grateful to Prof. Jolly. And for the use of a copy of Monier Williams's Sanskrit-English Dictionary I have to thank the Master of Emmanuel College, Cambridge. In the end I must express my deep gratitude to Professor Doctor J. Jolly of Würzburg University and to Professor E. J. Rapson of Cambridge University for their great help in my work. Both have helped me very substantially in my work and have always encouraged me. To both these teachers I owe practically all that is contained in this paper.

Among other Professors whom I have consulted in this work and who have at various times given me hints and encouragement I have to specially mention Professor Doctor A. Hillebrandt of Breslau, Professor Doctor K. Geldner of Marburg and Professor Doctor H. Jacobi of Bonn.

¹ I may here mention that Pandit Shamasastri is contemplating a second and improved issue of his translation soon.

BOOK II

CHAPTER 1.

- P. 45. l. 16. निवेशयेत् S. translates "may construct." A better way of taking is "causing to be colonised."¹
- l. 17. शूद्रकर्षकाग्राम्यन् S. translates "consisting of agricultural people of the Sūdra class." Perhaps it were better to take the first part शूद्रकर्षक as a द्वन्द्व compound and so translate "consisting of (or rich in) Sūdras (i.e. labourers) and agriculturists."
- P. 46. l. 5. अन्तफलदुर्गणि S. takes this with the following sentence in his translation, a decided improvement.
- l. 10. नोपस्थानिक &c. See chapter 35 of this book. They are distinct officials.
अनीकस्य S. translates "Veterinary Surgeons." This meaning is not known in the Sanskrit Lexicons².
- P. 47. l. 3. वैदेहका S. translates it "Traders" which is palpably incorrect in this context. The literal meaning, "Foreign," applies here. The local labour or that imported from other places is to be employed.
- l. 4. अकृषन्तोऽपहीनं ददुः S. takes this with the previous clause and connects them thus: "Lest those owners who do not properly cultivate them might pay less." The obvious sense seems to be: "Those who do not cultivate shall pay the loss (in the fertility) caused by their negligence".
धान्यपशुहिरण्यैश्चैवानननुगृहणीयात्तान्यनुसुखेन ददुः S. translates the whole sentence incorrectly. He says, "If cultivators pay their taxes easily, they may be favourably supplied with grains cattle and money." The meaning, however, is, "They

¹. Cf. Jacobi in Sitzungsberichte d.kgl. Preuss. Ak.d W. 1911. P. 960.

². It is found in the Indian Lexicons in the sense of "an elephant trainer" Cf p. 135. l. 17.

(the cultivators) are to be helped with grain, animals and money. These they (the cultivators) should return at their convenience (अनुसुतेन)

- l. 14. C. has stop after आरामाणां च which is a better reading.
- l. 17. हस्तिपण्यानां Does this mean "Pastures"? S. translates "trading in vegetables."
सेतुषु S. translates "Reservoirs and lakes," thus confining the meaning only to water-works. It may be more in accord with the whole to take this to mean, "Public buildings" in general (cf. सेतुबन्ध p. 142, l. 5., p. 166. l. 2., p. 168. l. 4., p. 169. l. 15., P. 170. l. 1.)¹
- l. 20. अपजातां should be translated simply as childless, not as S. has, "when they are carrying."
- P. 48. l. 1. वज्रयेयुः C. also reads thus, the suggested reading of S. in A. वधयेयुः is certainly better.
- l. 5. अन्यत पतितेभ्यः This possibly means, "unless the people mentioned become पतित". S. takes it to refer to शक्तिमतः and translates, "a capable person other than an apostate (पतित)"
अन्यत नातुः seems to be an evident interpolation in the text here. It is suggested to put a stop after पतितेभ्यः and to read अन्यत नातुः after the phrase स्त्रियं च प्रव्राजयतः. C. has a stop after पतितेभ्यः
- l. 8. आदृश्य धर्मस्वान् S. translates, "after distributing properties of his own acquisition." आदृश्य, however, signifies "having cut off." Probably the धर्मस्वान् has to be taken on the analogy of सर्वस्व. Or does it stand for स्वधर्मान्? C. has the reading धर्मस्थान्
- l. 15. कोऽपि विष्टि...भवतीति. S. translates this as a sort of reason for the actors &c. to come in: "In view of procuring money &c. no actors &c." Perhaps it were better to take this as an independent sentence and put a stop after पुरुषाणाम्. And the translation would be, "Thus (i.e. by keeping out actors &c.) there shall be an increase of money &c".
- l. 17. परिहरेत् S. translates, "should avoid taking possession of". Better meaning would be "should protect".

¹ Also Cf. सेतुबन्ध P. 170 l. 19.

व्ययक्रीडाः S. translates, "expensive sports." It would be more in keeping with the context, though certainly less literal, to translate simply, "extravagant expenditure."

- P. 49. 1. 2. द्रव्यं द्विपवनम् S. translates as if this was one compound द्रव्यद्विपवनम्
Cf. p. 47. 1. 10 द्रव्यहस्तिवनम्

CHAPTER 2.

- P. 49. 1. 8. प्रदिष्टाभयस्यावरजंगमानि S. translates "being rendered safe from the dangers from animate and inanimate objects." प्रदिष्टाभय, however, signifies almost दत्ताभय here. The translation, "where animate and inanimate things are granted safety" accords well with the idea of तपोवनानि &c.

1. 10. गोल (न) पराणि C. reads गोलकपराणि which is better.
1. 11. दान्तमृगचतुष्पदम् S. in translation needlessly takes it with the तोषाशयम् Indeed, all the compounds here, including उत्तानतोषाशयम् agree with the मृगवनम्
1. 12. °मृगवनम् Simply means, "a park," and there is no need to translate, "full of...male and female elephants, young elephants, and bison s," as S. translates it. And C. has the better reading °कालभं मृगवनम्
1. 15. कुप्यप्रदिष्टानां च द्रव्याणाम् "Of things described as कुप्य (i.e. forest products). "(Cf. p. 99. ff.)" S. translates, "In view of procuring all kinds of forest produce described elsewhere."
1. 16. °कर्मान्तान् Here evidently refers to "timber forests." See Chapter 17 of this book where the word occurs more than once, pp. 99-101.

द्रव्यवनकर्मान्तान्...निवेशयेत् S. translates, "Manufactories to prepare commodities from forest produce shall also be set up. Wild tracts shall be separated from timber forests. In the extreme limit of the country, elephant forests separated from wild tracts shall be formed." This does not clearly bring out the sense of अपात्रायाः and रक्षन्. The suggested translation is, "Tracts for forest produce and timber and wild forests protecting (surrounding) these shall be marked out. At the boundaries there shall be marked out an elephant forest (similarly) guarded by a wild-forest."

- P. 50. 1. 1. नागवनपञ्चदः is evidently the हस्तपञ्चदः (cf. pp. 135 ff.), not as S. takes it, "the Superintendent of forests."
नादयन् C. reads नाभेयन्
1. 4. स्वयन् S. translates it as if it were स्वयन्तत्त्व instead of स्वयन्मृगस्य. It is certainly a very fine suggestion.
1. 6. "चञ्चलगन्धाः and प्रतिच्छन्नाः According to the reading A. these would refer to the नागवनपालाः, but S. translates these as if they were adverbial "by following the course of मूल &c and along forest-tracts covered over with branches of भृङ्गातको" C. reads प्रतिच्छन्नान्. The whole construction is very loose grammatically.
1. 10. निवन्धने विद्मः S. translates, "They shall also ascertain whether any mark is due to the movements &c." Better translate, "They shall also ascertain by signs the presence of &c."
1. 1. ग्रामोक्तस्य see p. 46. 1. 10. Here it evidently refers to some head village official. S. translates, "elephant doctor." It is found in the Indian Lexicons to mean "elephant trainers."

CHAPTER 3.

- P. 51. 1. 1. दैवकृतं "taking advantage of the natural position" S. takes it less literally to mean "on grounds best fitted for the purpose."
1. 4. खलनोदकं स्तम्बगहनं S. translates, "full of wagtail (खजन)¹ and water and thickets." The translation of खजन is palpably wrong. Could the खलनोदकम् mean, "well supplied with rain water." स्तम्बगहनम् is evidently "hidden with thickets."
1. 5. जनपदारक्षस्थानम् The reading should be emended here to जनपदरक्षस्थानम्
1. 6. आपादप्रसारो C. has आपदप्रसारो which is better and means "a refuge in times of difficulty." S. keeps the reading of A, but in the translation he puts the stop after अटवीस्थानम् and takes आपादप्रसारोवा with the next sentence, translating, "or with ready preparations for a flight."
1. 7. समुद्रस्थानम् S. "the seat of his sovereignty." समुद्र also means "treasury." So this would mean the "seat of his treasury."

¹ खजन does mean a wagtail. Thus it would mean "marshy soil."

- P. 51. 1. 12. दण्डानुर्विस्तीर्णाः C. has दण्डान् विस्तीर्णाः
1. 18. संचपृष्ठं “square at the bottom” S. संच is “a seat” and पृष्ठ is “the top.” So this would mean, “with the top arranged to serve as seats” i.e., “with a flat top.”
कुंभकुक्षिकं “bulging in the middle” S. has “oval in the centre.”
- P. 52. 1. 1. वप्र. The वप्र seems to be “the embankment” of earth erected inside the third ditch over which is built the प्राकार or the wall. S. translates वप्र by “rampart” and प्राकार by “parapet” which leads to some confusion in understanding.
11. 1—2. The sentence वप्रस्थोपरि.....कारयेत् is extremely obscure. S. translates “Above the ramparts, parapets in odd or even numbers with an intermediate space of from 12 to 24 h a s t a s from each other shall be built of bricks raised to twice the height of their breadth.” In this he evidently takes विष्कंभ to mean “intermediate spaces.” Then again there is no word in the Sanskrit to correspond to the word “breadth.” The suggested translation is “He should cause to be made a rampart over the embankment (वप्र), twice the height of its support (विष्कंभ) (i.e. the वप्र itself) from twelve to twenty-four h a s t a s (in height).” Note that the वप्र is said to be षड्दण्डोच्छ्रितम् p. 51. 1. 16. The word विष्कंभ also occurs in that sentence in much the same sense, “support” or “base.”
1. 5. विष्कंभचतुरश्रम् S. has “square throughout” suggested translation “with a square base.”
1. 7. There may be put a stop after अट्टालकयोः सहस्र्यद्वितया “with two-storied buildings”. S. translates “in two compartments covered over with a roof.”
च्छिद्रफलकम् S. in his translation omits the word च्छिद्र, which refers to the holes in the defence-works through which the arrows may be shot.
1. 10. इन्द्रकोश is a balcony. S. has not translated the word at all.
11. 11—12. अन्तरैषु.....कारयेत् “On the inside on a base two h a s t a s (wide) alongside the rampart and the length four times (the width) (i.e.) eight h a s t a s long should be made the royal path.” This was evidently a path on the inner side of the I n d r a k o ś a, where the archers stand, and was used for the officers and others who had to go about carrying

orders, without interfering with the archers. S. translates, "There shall also be a road for the Gods (देवपथ) which shall measure two hastas inside (the towers?), four times as much by the sides, and eight hastas by the parapet." It seems that देवपथ was the name of this passage and did not have any particular significance.

P. 53. 1. 3. प्राकारमुभयतो सेंडलकमध्यर्षदण्डं कृत्वा "making the rampart bulge out to the extent of half a daṇḍa both sides (*i.e.* outside and inside)." S translates, "Having made on both sides of the rampart a circular hole of a daṇḍa and a half in diameter."

1. 5 & 1. 6. पंचदंडादेको.....वा. This refers to the size and shape of the door mentioned above 1. 4. "It may be square (in shape) from five daṇḍas increasing by one up to eight, or it may be a sixth part (of the pratoli) (in length), and in the width an eighth in excess." That is to say, the door may be either square or rectangular. The reading of C instead of षड्भागमायायादः is षड्भागमायायादः, which is clearer. S. translates "A square (चतुरस्रा) is formed by successive addition of one daṇḍa up to 8 commencing from five, or in proportion of $\frac{1}{8}$ th of the length up to $\frac{1}{8}$ th."

A suggested emendation in this sentence is पंचदण्डादेकोत्तरद्वयं वा अष्टदण्डमिति .

1. 7. तल्लोत्थेयः "The height of the top." S. has "the rise in level." C. reads एकोत्तरमष्टा . A further emendation suggested is एकोत्तरमाष्टादशहस्तमिति (= ८२ वा अष्टा)

1. 9. पस्त्रिपाप्यहायाया. "The measure (*i.e.* the height) is six times the circumference (पस्त्रिप). S. has "in fixing a pillar six parts are to form the height on the floor."

द्विगुणो निखातः The part buried is twice (the पस्त्रिप), not as S. has it, "12 parts."

चूलिकायाः C. has बृहिकायाः This is one of the rare cases where C. reads a ब for च in A. Generally, we find the च and छ mixed up.

11. 11—17. This is another obscure passage. S. in his translation seems to get very mixed up. This is the description of the two* t a l a s referred to above, p. 52, 1. 7.

1. 11. दशभागिकौ means "divided into ten compartments. S. takes it to mean "ten-lengths" (of the pillars?)

11. 11—12. अंतराभाणिहस्यं स्तूणावबन्धश्च. "In the interior a treasure-chamber in height half the upper storey and a support of pillars (for it)". S. translates, "An upper storey twice as high as its width; carvings of images".
11. 12—13. आर्धवास्तुकमुत्तमागारं त्रिभागान्तरंवा. "The upper storey is half the building or occupying a third of the space." S. translates, "An uppermost storey half or three-fourths as broad as the first floor."
1. 15. द्वौ द्वौ पर्चिः. "The gateways in pairs". The word पर्चि in this sense occurs in the R ā m ā y a ṇ a. S. translates, "two and two cross-bars." This seems needless (though पर्चि also means "a bolt"), because the इन्द्रकीलः, "the fastening bolt," is mentioned just after.
1. 16. हस्तिपर्चिः seems to be "elephant-gates." *i.e.* gates large enough to admit elephants. S. translates "beams to shut the door against elephants."
11. 11—17. In this passage, as given in A, instead of commas there should be put full-stops (.) after the following words. प्रतिमंघ्रौ (1. 11), स्तूणावबन्धश्च (1. 12), इष्टकावबन्धश्च (1. 13), इतरतः (1. 14), तोरणशिरः (1. 14), कवाटयोगौ (1. 15), इन्द्रकीलः (1. 15), अग्निद्वारम् (1. 16), हस्तिपर्चिः (1. 16), निरुद्धे (1. 17).
1. 16. निवेशार्थम् S. has "outside the ramparts." Perhaps it means outside the (fort) gates."
1. 17. कुतसमसंक्रान्ते S. translates, "Raised up to the height of the face of a man." Could it mean, "with its entrance equal to (*i.e.* facing) the entrance (to the fort)"? Cf. प्राकारसमं in next line.
1. 18. त्रिभागयोगाकुलं S. translates, "Its front resembling an alligator up to three quarters of its height." C. reads "योगाकुलं," which is equally unintelligible. Suggested emendation: त्रिभागसमयोगाकुलं. The गेपुर is to be in three parts and with its entrance below. The गेपुर here seems to be a sort of upper turret over the gateway.
- P.54.11. 1—4. Very obscure passage; and S. translates it thus: "In the centre of the parapets, there shall be constructed a deep lotus-pool; a rectangular building of four compartments, one within the other; an abode of the Goddess K u m ā r ī (कुमारीपुरम्) having its external area $1\frac{1}{2}$ times as broad as that

of its innermost room ; a circular building with an archway ; and in accordance with available space and materials, there shall be constructed canals (कुल्य) to hold weapons and three times as long as broad.” The following translation is suggested instead. “ In the midst of the fortress (lit. the walls) having constructed a lotus-pool, there should be constructed the quarters for women provided with a gateway with four halls in the centre and extending half-way up to the walls (अर्धान्तरालीकम्) (from the central lotus-pool), (and also) a vaulted chamber two storeys high with an arched doorway, or, (instead of the latter), as the space and materials permit, trenches to keep stores in, a third as long again (as broad?) ” This is of course very conjectural and demands the reading of lines 1 & 2 to be emended thus: युष्करिणीं सद्गारं चतुश्चालमध्यमार्धान्तरालीकम् .

1. 3. C. reads दण्डवाहिनीः instead of भाण्डवाहिनीः. Would that mean “ for storing arms ” standing for दण्डवाहिनीः ? This seems to accord with the verse following. ll. 5—6.
1. 5. काण्डकल्पनाः is it a mistake for दण्डकल्पनाः ?
1. 6. बुसुण्डि C. reads बुत्सुण्डि . The real word seems to be बुसुण्डि or बुशुण्डि, “ a kind of weapon,” perhaps a variety of fire-arm. The word is found in the epics in this sense.

CHAPTER 4.

- P. 54. l. 13. युक्तोदकमूनिच्छत्रपयः S. translates, “ Provided with both a land and water way kept secret.” Could it mean, “ provided with a water way, a land way, and a secret way (leading up to it) ” ?
- P. 55. l. 5. मन्त्रिणश्चावसेयुः C. reads मन्त्रिणश्चावसेयुः, which is more grammatical. Perhaps emending the phrase yet further by reading मन्त्रिणश्चाधिवसेयुः we might bring it in accord with the whole of this paragraph, for the word अधिवसेयुः occurs several times over in this passage.
1. 14. आवरण shields. S. translates “ gloves.”
- ll. 12—15. पश्चिमदक्षिणभागं.....दिशमधिवसेयुः C. omits.
- ll. 17—18. वास्तुद्विद्रानुलासेषु S. seems to omit the word, अनुलास, for he says, “ In the several corners.” The meaning, however, seems clear. “ Taking advantage of opportunities afforded on

the ground (i.e., of acquiring grounds). The word अनुलास is a difficulty, for it means "a peacock" which is obviously inapplicable here. A proposed emendation is वास्तुछिद्रानुसारेण.

1. 18. श्रेणीप्रवहणीनिकायाः S. translates "guilds and corporations of workmen." It is much the same to translate "guilds and associations of merchants." The meaning of प्रवहणी in the compound seems to be "merchant."
1. 19. अपराजित &c. These are all Jaina deities, a fact very noticeable.
- P. 56. 1. 1. "अश्विशीर्मादिरगृह्ण C. reads अश्विनी नदिरगृह्ण which is no better. S. translates "Aśvina, and the honorable liquor house." This probably requires to be read "अश्विशीर्मादिरगृह्ण" "The temples of.....Aśvins and Śrī."

CHAPTER 5.

- P. 57. 1. 10. बन्धनागारम् S. evidently translates it as "armoury." It means, however, "prison."
- P. 58. 1. 6. C. has a stop after कारयेत्, but not after वा. Thus the words भासाद् वा go with the next sentence and make better sense. S. translates according to this reading.
11. 8—9. विवृतस्तंभावसारम् S. translates "with a row of pillars on both sides (उभयतः) kept apart." The word अवसार is the difficulty here. It occurs also in 1. 11., where C. reads अवसरतः Can the words अवसर (to adopt here also C.'s reading) mean "exits" or "doors"? In that case the suggested translation is, "with public exits supported on pillars."
1. 10. तदेव भूमिगृह्युक्तमायुधागारम् S. translates, "And connected both with the underground chamber and the armoury." Suggested translation, "And it (the अंतःकुचगृह्ण) being connected (by passages) with the underground chambers, shall also be the armoury."
1. 11. अवसरतः सुगुप्तकक्षम् C. reads अवसरतः S. translates "with many compartments well guarded." Taking अवसर as above, 1. 9., to mean "gates," the translation should be "with its walls well guarded from the gates."
1. 13. स्नात S. in translation suggests "privy" which seems very probable.

शालास्त्रातोदपानवञ्ज The construction seems rather loose and ungrammatical. Suggested emendation शालाः स्त्रातोदपानवतीरञ्ज नाजोर &c. Cf. Book I., Chapter 20. (p. 40. l. 15.)

1. 14. स्वादैव पूजनदत्ताः C. reads युक्ताः Instead of स्वादैव we may read स्वदैव and translate with S. "guardian gods appropriate to each (शाला)."
1. 18. C. has a stop after कारुणितुरच, which seems necessary.
- P. 59. l. 1. C. has a stop after प्रतिगृह्णीयात्,
- II. 4—5. पक्षादि चतुष्पक्षाः परनापहारेषु, C. reads चतुष्पक्षपरना^० which seems better. The ना ought to be shortened to न. S.'s translation agrees with C.'s reading.
1. 5. "वधाः S. omits the word in the translation.
1. 6. S. translates घातः by "whipping" which is quite inappropriate.
1. 7. अर्धदण्डः No doubt it was this word that led S. to translate घातः above (l. 6.) as whipping. But could not the अर्धदण्ड mean "fine equal to half (the loss to the treasury)" ?
1. 8. चोरगणानभिग्रथयन्ने चित्तोघातः S. translates in a strange round about fashion, "If, with the intention of giving a hint, robbers are frightened (by the guards), (the latter) shall be tortured to death." In A. he gives a footnote on this page to explain this. All this is needless, because अभिग्रथयन्ने ordinarily means "assaulting," and in this context would mean "robbery with violence."
1. 9. आनुतिष्ठेत् C. reads अनुतिष्ठेत्, which is better.

CHAPTER 6.

- P.60. II.1—4. There is a strange looseness in this enumeration of what constitutes the duty of the समाह्व in the दुर्ग. It were better perhaps to have a big compound from सुरा up to देवतायज्ञः (II. 2—3). C. reads in line 1. शुल्कदण्डः
For बहिरिका see p. 57. l. 4.
1. 6. चोररज्जुः S. translates "ropes to bind thieves" and adds in a footnote that the meaning is uncertain. The word चोररज्जु is to be found and Wilson has explained it as the "Le ca hirta" (see Mon. Wm. Dict. चोररज्जु). The word again

occurs in Book IV., p. 232. l. 10. अनिवीतानां चोररञ्जुक्तः¹ The word रञ्जु preceding seems unnecessary.

1. 7. रसधातवः S. seems to omit the signification of the word रस in his translation. The phrase भूमिस्तस्यधातवः occurs again in Chapter 12 of this book. Does रसधातु here mean a metal (or mineral) ore which is to be extracted by melting?
1. 10. परिग्रह S. omits this word in the translation. Does it mean "maintenance" or "looking after"?
1. 14. परिचः S. does not translate this word. Does it mean "investment"? It may also be the name of a tax.
1. 15. अंतःपुरमहानसम् C. reads अंतःपुरं महानसम् which is better.
1. 17. बाह्यः S. translates "museums." The word literally means "enclosures." It probably refers to zoological gardens.
1. 18. काष्ठदण्डवाटः S. translates "storage of fire-wood and fodder." It seems strange to translate the word वाट in two ways in the same passage. Could this (supposing the rendering in l. 17. is correct) refer to a botanical garden, taking काष्ठ to mean "trees" and दण्ड to mean "plants" in general?
11. 19—20. व्युष्टं...पूर्णाः S. translates: "the dawn (व्युष्ट), the third and the seventh Pakshas of (the seasons such as) the rainy season, the winter season, and the summer short of their days, the rest complete." Suggested translation: "the time of sunrise during (each of the three seasons) the rains, the winter and the summer, the third and the seventh fortnights (of each of these seasons) (which are) incomplete in days and the rest (which are) complete."
- P. 61. l. 1. S. in translation construes this line with अवेक्षेत understood. In that case the word नीवे ought to be read in the accusative. सिद्ध शेषम् C. reads सिद्धमशेषम्
1. 2. शरीरतत्त्वापनम् S. translates "collection of the necessities of life." Perhaps it were more in keeping with the context to render this "establishing the body (of the Government)."

¹ In Aśoka Inscriptions there occurs the word रञ्जुकः as the designation of some official. [See Bühler Aśoka Inscriptions, Pillar Ins. VII. (Dehli Sevalik), note (e) on p. 273]. But there he appears to have been a high official of the Scribe caste. In the Arthasāstra (p. 232. l. 10.) where the word occurs again S. says (Mysore Review) it is the name of an officer whose duty it was to guarantee the security of merchandise in the country places.

1. 5. शासनमुक्तम् Perhaps better to emend it शासनोक्तम्
11. 6—7. सिद्धयकर्तव्यः &c. S. translates "Preparation of plans of profitable works, &c., balances of fines due, demand for arrears of revenue kept in abeyance, and examination of accounts—these constitute what is called part of a work in hand which may be of little or no value." At best this translation is very doubtful. The passage itself is very obscure.
1. 8. अन्यजातः S. translates "accidental." The ordinary translation would be "got in another way."
1. 10. परप्रचारः S. has "whatever is in the hands of others." Does it mean "arrears"?
1. 11. परिहीयकम् C. reads परिहिणीयकम्: does this mean "confiscations"? S. translates "compensations for damages." इतर S. in translation has "epidemics," but in the footnote 1. says इतराणि परराजकृता उपद्रवाः
1. 13. व्याधितान्तर " (An undertaking which is) weak in itself." व्यवप्रत्यय "Cause of expenditure" or what may be called "heads of expenditure". S. translates "the means to check expenditure".
1. 14. There might be a stop after व्याजी
1. 16. लाभो लाभोत्पादिक S. merely translates "profitable." The first लाभः seems to mean 'investment', hence the phrase means "an investment bringing profit." See also p. 62. l. 2.

CHAPTER 7.

- P. 62. l. 10. विभक्तोपस्थानम् "With seats (for clerks) kept apart"—S. But उपस्थान means "a room." This seems to go with the निबन्धपुस्तकस्थान ("the place of the records") and means "in a separate room".
1. 12. प्रचारसंज्ञातग्रम् "The total (ग्रम्) produced by the working (प्रचार)."
There should be a comma after कर्मान्तानाम्
1. 14. प्रतिमानान्मानान्मानावासान C. has प्रतिमानान्मानान्मानावासान: should the last word be अवसान ?
1. 17. रत्नभूमिलाभनिर्देशोत्पादिकप्रतीकार लाभम् C. reads रत्नभूमिलाभं निर्देशोत्पादिकप्रतीकारलोभम् Except for the last word, लाभम्, the reading of C. seems better.
मित्तमित्ताणाम् It should evidently be मित्तामित्ताणाम्

- P. 63. 1. 2 उपस्थानं प्रचारचरितसंस्थानम् Suggested emended reading उपस्थानप्रचार-
चरितसंस्थानम् “the history (संस्थान) of the work and procedure
of the department (उपस्थान).”
1. 5. सहग्राहिणः प्रतिभुवः “Co-partners and sureties.” S. translates “his
sureties who conjointly received from the Government.”
1. 7. कर्म संवत्सरः S. translates as if the words were separate as in A.
Taking them as one word it would mean “a working year.”
- P. 64. 1. 2. पुस्तभाण्ड C. reads पुस्तकभाण्ड
1. 3. एकलसंभाषावरोधम् C. reads एकलसंभाषावरोधम् and S. translates follow-
ing C.
1. 7. अपुस्तनीविकानाम् should be अपुस्तकनीविकानाम् This is evidently a
misprint.
1. 10. प्रचारसमम् Perhaps this ought to be read प्रचारसमम्
1. 13. C omits the word दण्डम्
1. 14. नीविकम् ought to be नीविकम्
1. 15. निर्वर्तन ought to be निवर्तन “subtraction” (?)
1. 17. व्युष्ट S. omits to translate this word both here and in
lines 18 and 20. Very probably it means “fixed.”
- P. 65. 1. 2. दण्डः C. reads बन्धः

CHAPTER 8.

- P. 65. 1. 13. सर्वारंभाः C. reads समारंभा and omits the stop after this word.
1. 15. सन्धिः C. reads सन्धिः
युक्तप्रतिषेधः Prevention (of corruption) among officers. S.
translates “dispensing with (the services of too many)
Government servants.”
1. 18. व्यवहारः S. translates “trading.” He should add “with the
state money.” Of course this is private trading. See
below p. 66. 1. 3.
- P. 66. 1. 1. सिद्धीनाम् &c. The Com. begins from here. S. translates सिद्धि
here as “undertakings.” The Com. says द्रव्याणाम्
अनवतारणम् Com. says उत्पन्नानां वाऽनवतारणसमवहस्तिकरणम्
अप्रवेशनम् अपहस्तिकृतानां च... अनुपनयनम् Com.
1. 3. पण्यव्यवहार Com. कोशद्रव्यैवाश्लिष्यकरणम्
1. 12. सिद्धमायम् Com. reads निबद्धमायम्
निबन्धम् S. translates “ordered to be spent.” This is rather
“recorded as spent”. Cf. निबन्धपुस्तक in the previous chapter.
The Com. also supports this view, for it explains this as
लेख्यकारोपितम्

1. 13. विप्रतिजानीत इति C. reads °जानीते इति Com. has °जानाति इति S. translates “misrepresents,” and in a footnote explains “denies the receipt.”
11. 16—17. अस्मिद्धं सिद्धं कृतम् C. omits this.
- P. 67. 1. 7. समागमविषयः Com. explains दृष्टस्य भक्तवेतनदाने कदाचित् परोक्षमपि दृष्टव्यं कृत्वा स्वयं गृह्णाति
मुखं विषयं Com. says आशयमुखं
1. 8. निर्वर्तनविषयं Com. explains वर्णान्तरोत्तरशेषेऽपि नावश्यको ब्राह्मण एवेत्तीर्णा इति तद्दैवसिक्वेतनं भुंक्ते
पिण्डविषयं Com. omits this. S. translates “inconsistencies in dealing with fixed items.” पिण्ड means “sum total.” Hence this means “falsified totals.”
वर्णविषयं Com. omits वर्णं refers to test-marks on gold and silver corresponding to the “hall-mark” of modern times.
11. 8—9. भ्रानविषयं C. omits. The Com. seems to take भ्रानविषयं to mean false weights, सापनविषयं to be false linear measure and भ्रानविषयं to be false cubic measure. S. translates “making use of false weight and measures, deception in counting articles, and making use of false cubic measures such as Bhājana.”
11. 10—11. दैयादव्यकरः Com. करः कर्मकाः S. takes this with चलि and translates “the ministerial servants of the officer.” The word occurs in the Kalpasūtras and also in Nārada to mean “one who has to do a particular work.” The word also occurs at p. 179. l. 12.
1. 12. प्रचारे Com. जनपदे
अपचोषयेत् Com. has अवचोषयेत्
प्रकृतेन Com. शुक्तेन
1. 15. अर्थोपचारे C. has अर्थोपचारे, Com. has अर्थोपचारे
1. 16. अवस्यसूचकः C. and Com. reads अवस्यः सूचकः अवस्यः means “one who has appeared in the court”. Com. explains it as प्रतिभूः
1. 17. भृतकः Com. has हृतकः and explains अनुजीविप्रायः

CHAPTER 9.

- P. 68. 1. 3. C. has a stop after कारयेत्
1. 5. उदयम् Com. has अनुदयम् and explains it as लाभम्
1. 7. संहताभक्षयेयुः Com. says. संहताः परस्परदोषप्रच्छादनेन भक्षयेयुः । कर्माणीति वर्तते ।
अलकर्माशब्दश्च कर्मफले वर्तते ।

1. 9. अत्ययन्—दण्डन् Com.
C. has a stop after स्थापयेत्
1. 12. C. omits the stop after भक्षयति
1. 13. आचार्याः S. (here and elsewhere) translates in the singular number “(my) teacher.” Who that particular one is, is not known. But perhaps the word is intended to be plural, meaning “the (previous) masters (of this science).” Cf. Jacobi l. c. 1911. p. 958.
1. 14. C. gives the name of the author in this as well as in other places throughout the book as कौटल्यः
- II. 17—19. The Com. in this connection quotes this verse :
यथान्नकर्तृनात्माणाः क्षे (क्षी?) यन्ते सर्वदेहिनाम् ।
तथा कौशा नरेन्द्राणां क्षीयन्ते राष्ट्रकर्तृनाम् ॥
The source of this is not mentioned.
द्विगुणम् Com. says द्विगुणशब्दोऽत्र आधिक्यमात्रोपलक्षणार्थम्
- P. 69. 1. 1. C. omits the स before पुरुषकर्माणि.
उपनयति Com. reads अपनयति.
समुद्द्यन् The accusative case of this word the Com. explains by समुद्ध्ये प्रवेशयति “ puts into the board”, i.e., does not use for the good of the public. S. translates “ spends (without bringing in any profit)”.
पुरुषकर्माणि Com. takes this as a द्वन्द्व compound.
1. 2. कर्मदिवसद्रव्यमूल्यपुरुषवेतनपहारेषु Com. takes this to be the अपहार of कर्मदिवसद्रव्यमूल्य (the price of the commodity produced in the day) and of the पुरुषवेतन S. translates it as “ the value of the work done, the number of days taken, the amount of capital spent, and the amount of daily wages paid.”
1. 4. आयव्ययी च—चशब्दाद्भौर्वोच Com.
1. 6. C. has no stop after भक्षयति
1. 9. पर्यादातव्यः S. “ shall be caught hold of”. The Com. says गृहीत-सर्वस्वः कार्यः
1. 10. यः C. omits.
उपनिधत्ते C. reads अवनिधत्ते This agrees with the अवनिधत्ते in next line.
1. 11. अवनिधत्ते Com. reads उपनिधत्ते
1. 12. सति Com. reads स्तौ
1. 14. यश्चापरविषये...विद्वात् C. reads अपरविषयतया S. translates “ whoever in or foreign country carries out the work of such a niggardly

person shall be prevailed upon to give out the secret". The suggested translation is "if one sends out his wealth to foreign lands, his secret should be found out by means of spies (अनुग्रविश्य) Com. explains भृत्यादिभावेनानुग्र-
विश्य... संतं विद्मत् कदादिदृश्यं जानीयात् ।

1. 15. शत्रु शासनापदेशेन " Under pretext of being ruled by the enemy (of the land)". The letters he receives from foreign land have to be got hold of first and then he is to be accused as the Com. explains. S. translates "apparently under the orders of (his) avowed enemy".

1. 16. अस्य-राज्ञः Com.

P. 70. 1. 1. अनित्यम् S. seems to take this as applying to the मुख्यम् and translates "having several temporary heads". But this evidently refers to the अधिकरणम्. The Com. explains अनित्यस्य निर्व्यपेक्षा जानपदा यथावस्थितं पृष्टाः कथयन्ति । न च नैतिभावं भयं बोधयच्छन्ति.

1. 4. हयचरेण C. reads अययचरेण

1. 11. चरतां. In Gujarāṭī the same idiom is used in the sense of embezzling public money just as here.

CHAPTER 10.

P. 70. 1. 19. शासनाधिकारः Com. has here as heading of this chapter शासनाधिकार इति सूत्रम् Com. also quotes कौटिल्येन नरेन्द्रार्ये शासनस्य विधिः कृतः the last line of this chapter here for comparing. Cf. Jacob i, l. c. 1911. pp. 964 ff.

P. 71. 1. 1. आशुग्रन्थः—सक्रुदुत्तग्राही । शीघ्रकविरिति केचित् । Com. S. translates according to the second alternative "smart in composition."

सर्वसमयवित्—सर्ववर्णाश्रमाचारभिन्नः । सर्वं लीपिज्ञ इति केचित् । सर्वभाषाभिन्न इत्यपरे । Com.

1. 3. देशैश्चवंश &c. C. and Com. read देशैश्चवंश &c. S. also translates accordingly. Com. explains ऐश्वर्यं as भूमिक्षाया दण्डसंपत् । तद्वया मन्थदेशाधिपं परिमाणकोशराशिसंख्याताः प्रतिहतदण्डक्षयिताशेषरिपुवर्गं चित्यादि ।

1. 5. कुलं स्थानं ° C. reads कुलं स्थानं °

1. 6. कर्म—अनिन्दितं चानुष्ठानम् । जीविकेत्यपरे । Com.

11. 7—8. समीक्ष्य... अनुग्रहम् C. reads [समीक्ष्य कार्येले] यीनानुबंधं च समीक्ष्य कार्ये लेखं विद्व्यात् । पुरुषानुग्रहम्. This seems evidently a mistake of the copyist.

1. 13. प्रस्तुतस्य Com. reads प्रकृतस्य

विधानम् Com. reads अनुविधानम्

1. 15. दृष्टान्तैः C. reads दृष्टान्तैः

P. 72. l. 3. क्रियाविशेषिताः C. and Com. read क्रियाविशेषकाः

ll. 5—6. एकपदावरः... कार्यः Com. explains ननु सुप्सुपेति वचनादेकस्य पदस्य समासो नास्ति । तस्मान्निकृष्टः पदद्वयस्य परः पदत्रयस्य वा वर्गः समासः कार्य इत्यर्थः । ततोऽधिकपदसमासे तु पूर्वोक्तमाधुयादिगुणहानिः । उक्तं च ।

नापुन्यमभिवाञ्छतः प्रसादं च सुमेधसः ।

समासवन्ति भूयांसि न पदानि प्रयुजते ॥

केचित् वर्यो विरामोऽवसानं यतिविच्छेद इति । ... सुखवाचनार्थमिति

l. 21. सप्त द्रव्यम् C. reads यन्मस द्रव्यम्

P. 73. l. 9. वरकारम् C. and Com. read वरकारम् which seems better.

l. 20. तत्त्वज्ञम् C. reads तत्त्वज्ञम्. Com. agrees with A.'s reading and explains सुनिश्चितम्

P. 74. l. 1. विविधम् C. and Com. read द्विविधम् which is better.

l. 5. पथिकार्थम् C. and Com. read पथिकार्थम्

l. 13. ज्ञाति... संकीर्तनम् Com. explains some of these words as follows योनिः त्रैवाहः । भौतः गित्याचार्यसंबन्धः । औषो याज्ययाजकसंबन्धः । हृदयं स्नेहः । शैत्यं त्यागादि इत्यपरे ।

CHAPTER 11.

P. 75. l. 13. तज्ज्ञात This word here as well as in the footnote to this page, where the quotation from the Com. is given, should be तज्ज्ञात

l. 15. तांत्रं Com. reads ताम्रं and explains पांडनेषु ताम्रपर्णाख्या नदी ।

पाण्डकवाटकम्—तत्रैव (पांडनेषु) मलयकाटिपर्वतोत्पन्नम् । Com.

पाण्डिक्वम्—A river named पाण्ड is mentioned by Com. the text of which here seems corrupt.

कौलेयम्—सिंहलद्वीपे मयूरप्रान्तसमीपे कुला नाम नदी Com.

चैर्ष्यम्—कोरलेषु मुर्चापत्तन समीपे चुर्णी नाम नदी Com.

l. 16. माहेन्द्रम्—महेन्द्रगिरिसमीपे समुद्रोत्पन्नम् Com.

कार्दमिकम्—पारसीकेषु कर्दमा नाम नदी Com.

क्षीतवीथ्यम्—बर्बरकुले क्षोतसी नाम नदी Com.

हृदीयम्—बर्बरकुल एव समुद्रैकदेशे स्तो (श्री ?) घण्टामिथानो हृदः Com.

l. 17. In connection with this the Com. quotes two verses, without giving their source.

करका वारिधाराश्च मलयाञ्च (शच ?) नन्दनोदकम् ।

शंभुशक्तिनिपीतं यन्मीत्तिकं तत्प्रजायते ॥

वर्षाद्वाया प्रमाणादौ रूपेतं कालयोगतः ।

त्रिविधं तद्विज्ञानीयात्परमार्थं समं क्रमात् ॥

The Com. explains प्रकोशकम् as गजमस्तकादिप्रभवकम्.

- P. 76. 1. 1. नसूरकम् Com. reads नसूर, evidently a mistake. The Com. also adds कानण्डलुकम् after अर्धचन्द्रकम्. नसूरकम् and त्रिपुटकम् it explains by नसूरत्रिपुटौ धान्यविशेषौ. These are two kinds of pulses. S. translates त्रिपुटकम् "that which consists of these joints."
C. has a stop after अर्धचन्द्रकम्
केशुकितम्—सपटलकम् Com.
1. 2. कानण्डलुकम् Com. has not got this word in this place. अमयस्तम् S. has "inauspicious," Com. दुष्टम्
1. 3. निस्तलम् S. translates "without bottom." Com. says श्लक्ष्णायां भूमा-
वनवस्थायि । पांसुनिका यदुपरिमुक्तं तलाभावाद्भावतिष्ठते । (So smooth as to
roll away on a smooth surface and on which, owing to its
even surface, dust does not adhere).
11. 5—6. शीर्षकम् ..यष्टिप्रदेशः—शीर्षकमेकं प्रधानमौक्तिकं मध्ये यस्याः । शेषाणि तु सर्वाणि तुल्यानि ।
(उपशीर्षकम् ।) प्रधानपंचमौक्तिकयुक्तम् । प्रकाण्डकम् । तथा प्रधानमेकमब्जमौक्तिकं मध्ये
कृत्वा तदनु किं चित्किंचिदपचीयमानक्रमेण गृहीतसमस्तमौक्तिकम्...। अवघाटकम् । तथा
तुल्यप्रमाणसमस्तमौक्तिकग्रथितम् । तरलप्रतिबन्धम् । च शब्दः समुच्चये ।
The last (तरलप्रतिबन्धम्) S. explains in a footnote to his trans-
lation as "a necklace of pearls with one brilliant in the
centre," and says this explanation is from the Com. But
in the copy in my possession this is not found. तरल means
a ruby.
1. 8. शुद्धः C. reads शुच्छः
1. 10. एत एव—C. reads एक एव—Com. reads त एव
1. 12. त्रिफलकः—स एव (नाणवकः) त्रिभिः फलकैः सौवर्षफलकैः...पद्मरागाद्युपलभ्यभूतैरुपेतः
Com.
सूत्रमेकावली शुद्धा—एका अद्वितीया आवली लता शुद्धा मणिरहिता शीर्षकादि पंचभेदाः सूत्रसंज्ञा
भवन्ति Com. S. translates "An only string of pearls is
called a pure Ekāvalī."
1. 14. सुवर्णसूत्रान्तरम्—समासद्वयं भवति । सूत्रमन्तरे मध्ये यस्य सूत्रयोर्वा अन्तरं सुवर्णं च । तत्सूत्रान्तरं
सुवर्णसूत्रान्तरं च । Com.
1. 17. मणिः &c. By way of introduction the Com. quotes seven
verses mostly in āryā metre. These deal with the place
of origin, the colour, the qualities, &c., of various gems.

¹ This word is not in the text of the commentary.

² In this quotation some obvious grammatical errors have been corrected.

Of these the first, regarding the places where they are found, may be of interest.

अनुबेलं मलयगिरिः सिंहलभूमौ च राहणोद्देशः ।

कर्णिवनं च तेषामुत्पत्तिर्धौन्यस्तिष्ठः ॥

कौटः—मलय समुद्रान्तरं कोटिः । Com.

मौलैयक Com. has मालेयः and says मलयस्यैवैकदेशः कर्णिवनमितिप्रतीतो माला ।

पारसमुद्रकः—सिंहलद्वीपे रोहणाभिधानः । Com.

1. 18. सौगन्धिकः—रक्तवर्णो मनाङ्गनीलमुख इति केचित् । अन्ये तु सौगन्धिक इति साणिक्य जात्य-
धिकारान्तस्य व्याख्या । Com.

पद्मरागः अनवद्वारागः—C. and Com. read पद्मानवद्वारागः

11. 18—19. बालसूर्यकः C. reads सहानीला बालपूर्वो. But the word सहानीला is cut out
in the MS. (or the copy C.) C. also omits stop after बालसूर्यकः

1. 19. वंशरागः Before explaining this and the following words
Com. adds वैमल्यादपिभावितवर्णः

1. 20. नीलावलीयः इन्द्रनीलः—नीलभस्मराग इति केचित् । अन्ये तु शुक्लस्तरंगाकार नीलावलिबहुल इति
इन्द्रनीलः शिखिपिच्छकानिभः । Com.

- P. 77. 1. 1. नन्दकः—अन्तः शुक्लो बहिर्नीलः Com.

1. 2. स्रवन्मध्यः Com. reads स्रवन्मद्गः and explains स्रवन्मद्गानोदकाकारकिरणः ।
After this the Com. goes on to say : शुद्धस्फटिकः नितान्तशुद्धः ।
मूलादिर्वर्ण उद्गतस्नेहदधिवर्णः (:) शीतवृष्टिश्चन्द्रकान्तः । सूर्यकान्तः सूर्यमणिरिति ।
The various words here may be names of the gems or
perhaps their qualities.

1. 3. तीव्ररागसंस्थानवान् Com. and C. read तीव्ररागः संस्थानवान् Com. explains
these two as अतिभास्वर and आभरणप्रयोजनयोग्यः S. translates
“ possessed of dazzling glow ”.

1. 4. अंतर्गतप्रभः प्रभानुलेपी. S. translates “ transparent and illuminat-
ing ”. Com. says अंतर्गतप्रभो मध्ये प्रतिभास्वरप्रभः । भिद्यमानोप्यभिन्ननद्याय इत्यपरे ।
प्रभानुलेपी स्वतेजोराजितापाश्रयः ।

1. 7. पित्तकः C. and Com. read वित्तकः

1. 8. नृतांशुकः Com. reads नृगाशमकः

आहिच्छलकः C. reads अहिच्छलकः Com. reads (according to the
copy) अहि°, but this has been later corrected to आहि with
red ink.

1. 9. क्षीरपकः, C. reads क्षीरवकः, Com. reads क्षीरकः

11. 7—10. All these are names of the various gem-stones and the
Com. gives the colours with each name, but does not
other-wise explain.

1. 11. काचमणयः “ Quartz crystals”. S. translates quite literally the explanation of the commentary (काचो धातुद्रव्यमयः) and translates “metallic beads”. Very likely the धातुद्रव्य in Com. is “quartz.”
1. 12. कारमक (कान्तीर) राष्ट्रकम्. C. reads कान्तीर (काशीर ?) Com. has कारमक with A.
श्रीकटनकम् Com. reads श्रीकानुकम्.
11. 12—13. The following is the geographical information in Com.
सभाराष्ट्रकम् वैदर्भकम् । मध्यमराष्ट्रकम् कोसलोद्भवम् । कारमकराष्ट्रकम् कोशी (काशी ?) विपयजम् ।
श्रीकानुकम् वेदोक्तचर्वतजम् (पर्वतजम् ?) । मणिमन्तकम् उत्तरापथे मणिमन्तकपर्वतजम् ।
इन्द्रवानकम् कानि (क्ति ?) गकम् ।
1. 14. प्रकीर्णकम्—पूर्ववत् Com. See p. 75. l. 17.
1. 15. च is omitted by C. and Com.
1. 16. मूलादीपुष्पकवर्णम् S. translates “like the flower of Mālati”—a very good emendation.
1. 17. कुष्मान्ति S. translates “refractive of light.” Unfortunately the text of Com. is hopelessly corrupt in this place.
1. 19. निरश्रीकम् S. “uneven”. Com. अश्वरहितम्. Whereas नष्टकोणम् is explained as कुण्डशिखरम्.
- P. 78. 1. 1. आलकन्दकम्—आलकन्दो बर्बरकूलसमुद्भूतकदेशः ।
वैवर्णिकम्—यवगुद्वीपे विवर्णो नाम समुद्रकदेशः ।
11. 1—2. करटं गर्भिकावर्जितम्—C. reads करटगर्भिका²—Com. reads करटगर्भिका. S. translates “which is very hard and which is free from the contamination of other substance inside”. Com. says :
करटं कृमिभिरुपमसितम् । गर्भिका मध्ये स्थूला यष्टिः ।
1. 3. सतनम्—Com. reads सतनम्
कालताम्रम्—Com. कृष्णारुणम्. C. reads तालताम्रम्.
1. 4. आप्रगन्धि—C. reads आत्मगन्धि.
Com. has the words शुक्लपलवर्णमात्र (च ?) गन्धि to explain तारुसंच.
बस्तुमूलगन्धि—Com. says : बस्तुशब्दागः । तन्मूलस्य हि परिणामेऽतीव सौगन्ध्यं भवति इति प्रतीतिः ।.....। अन्ये तु कस्तूरिकायाश्चक्षते ।
1. 6. जापकं च—Com. reads जालकं च—C. omits च—Com. explains कामरूपजं रक्तं पद्मगंधं च ।
जौगिकम् Com. says काररूपजमेव...गन्धतरु पद्मगन्धमेव ।
तौरूपम् च—Com. says कामरूपजमेव तच्छो (जौ ?) गकवत् । C. omits stop after तौरूपं च
1. 7. मालेयकं Com. reads मालेयम् and says पद्मगन्धमेव
कुचन्दनं काष्ठरुक्षमगुरुकालं Com. reads. कुचन्दनं कालवर्णकं गोमूलगन्धि कालपर्वतकं

रुद्धं अगुरुकालं and explains thus : गोमूलं हि परिणामेऽतीव सुगन्धिभवति । गोमूलं नीलोत्पलमित्यपरेषां च संप्रदायः । कालपर्वतकं रुद्धं अगुरु कालं रक्तं रक्तकालं वा । एवं कालपर्वतकस्य त्रैवर्ण्यं भवति । गोमूलगन्धस्तु कुचन्दनादीनां शाकलान्तानाम् (1. 10) पण्णामप्येक एव ।

1. 8. कोशाकारपर्वतकम् C. reads कोशागार°—Com. reads काशकार° ।
1. 9. पद्माभम् Com. reads पद्मरागम्
कालरिगन्धम् C. reads ताल°
1. 10. कपिलम् S. translates “brown”. Com. says बहुवर्णम्
1. 11. अम्यान्म् S. translates “moist”. Com. अचिरशेषि
अमृत्वणम्—S. translates “of mild smell”. Com. says अमृत्वणम्
सूक्ष्मवादानुद्धतम्
1. 12. अगिराणि—वर्णगन्धयोरविकारि—Com.
उष्णसहम्—तदालिप्तस्य ही (स ?)ति प्रतापेऽपि बाधाभावात् Com.
दाहग्राहि—परितापहारि Com.
1. 14. दोंगकम् Com. has जोंगकम्
पारसमुद्रकम्—C. पारसमुद्रम्—Com. पारसमुद्रकम् According to Com. it means Ceylon.
1. 15. निर्हारि—दूरनिर्गतस्यागिगन्धम् Com.
असंस्तुतधूमम्—विच्छिन्नधूमम् Com. S. translates “gives out continuous smoke while burning.”
समगन्धि—दक्षमादिमध्यावह (सा ?) नेषु द्रव्यान्तरसंयोजितं वा समगन्धम्
1. 17. तैलपर्णिकम्—C. and Com. read °वर्णिकम् Com. explains गन्धिवर्णिकम्
“Fragrant ointments.”
अशोकग्रामिकम्—अशोकग्रामः कामरूपेषु Com.
चोंगकम् C. and Com. read जोंगकम्
1. 18. ग्रामेरुक्—Com. says ग्रामेरुक्कामरूपेष्वेव । It also adds the quality
रिगन्धम्
1. 19. सौवर्णकुडयकम् C. reads सौवर्णकुण्डकम् Com. reads सौवर्णकुण्डकम् and
explains कामरूपेष्वेव सुवर्णकुण्डः ।
सातुलंगगन्धि—C. and Com. read सातुलंग
पूर्णकट्टीपकम्—कामरूपेष्वेव Com.
20. भद्रश्रीयम्—तं च प्रतिविप्रतिवक्तव्यो (पत्तयो ?) व्याख्यातृणां
केचित्कर्तृरमित्याहुः केकालमिति चापरे ।
श्रीवासकं तथा केचित् केचिल्लीहितचन्दनम् ॥ Com.
In Suśrūta the word भद्रश्रीय means sandal.
पारलौहित्यकम्— कामरूपेषु लौहित्यसमीपजम् । Com.
ःतौवर्णम् S. “of the colour of nutmeg.”

P. 79. l. 1. अन्तरपत्यम्—C. reads अन्तरवश्यम्—Com. reads अन्तरवत्यम् and explains कानरूपेणैवान्तरवत्यभिधाननदीकुलजम् ।

चेति C. reads चेति There ought to be a stop after this, as in the Com.

कालेयकः C. reads कडलेयकम् Com. says काष्ठविशेषः ।

ll. 1—2. स्वर्णभूमिजः—Com. reads सुवर्णभूमिज and explains सुवर्णद्वीपित्पत्रः । S. translates “gold producing land”. Probably Sumatra is meant. Generally Burma is meant (cf. Day, Dict. of Ancient Ind, Geography).

1. 2. औत्तरपर्वतको—उत्तरपर्वते हिमहा (वा ?) न् । Com.

रक्तपीतकः C. reads रक्तपीतः

1. 3. कवाथ—C. reads कवाथा—Com. reads ‘कवाथ’

1. 5. कान्तनावकं प्रियकम् चौतरपर्वतकम्—कान्तनावकप्रियके हिमवत्येकदेशे । औत्तरपर्वतकम् हिमवतम् । अधिकाररथायं सर्वचर्माशाम् । Com.

1. 8. विषी महाविषी च द्वादशग्रामीये ।—Com. reads भिषी महाभिषी च and explains हिमवत्येव स्लेच्छाधिवासभूता द्वादशग्रामाः ।...। तेषु भवे...द्वे चर्माशौ ।

1. 9. दुहिलितिका—Com. reads हिलिका and explains as in footnote in A. on this page. Perhaps दुहिलितिका may mean द्विलितिका or द्विलितिका, meaning “with two stripes”.

1. 11. आरोहजाः—Com. says हिमवदन्तर्गत एवारोहाभिधानि देशः । C. reads आरोफजाः

1. 13. हस्तायता—चतुर्विंशत्यंगुला Com. In this place the Com. also adds : येषां चर्माणां वर्षप्रमाणानि नेत्तानि तान्यनन्तरं पूर्वमिहितान्येव दृष्टव्यानीति केचित् । अनियतवर्षप्रमाणत्वादिनिर्देश इत्यपरे ।

1. 14. चन्द्रचिला—चन्द्राकार शुक्लमण्डलचिला । Com.

C. omits stop after चन्द्रोत्तर and puts it after कदलीविभागा. S in translation adopts the reading of C. Com. reads like A. Com. also says that कदलीविभागा means अष्टांगुली. Cf. Com. on हस्तायता in line 13.

शाकुला Com. reads शाकुला

कोटमण्डलचिला Com. reads कोमण्डल and explains रक्तमण्डलबहुला । S. translates “with large round spots like those in.....a kind of leprosy”.

1. 15. कृतकर्णिकाजिनचिला—Com. reads कृतकर्णिकाजिना and explains स्वामाविकोत्पन्नचर्मग्रन्थिका ।

1. 16. सानूरम् Com. reads सानूरम्

बाह्लवेयाः Com. has this reading, but further on says भाह्लवा हिमवदेकदेशः । Is this Balkh, or Pahlava country? Bahlikās are also mentioned as an Indian people.

1. 17. रक्तकाळी पांडुकाळी Com. in both words reads^o काशी
1. 19. औद्राः—Com. जलचराजिनः. The word is rendered by the English “otter” to which it is etymologically related.
- P. 80. 1. 1. नळतूलवर्णाः—नलस्वर्णविशेषः । ततूलकुसुमपद्मम् ।
1. 4. पद्मरक्तम्—Com. reads पद्मरक्तम् (एकदेशरक्तम्).
1. 5 C. puts a stop after it, taking कंबळः with the following sentence. Com. also has a similar reading. This seems better. S.’s translation also agrees with it.
1. 6 कौचयकः Com. reads कौचलकः and says वनगोचराणां शीतवारणम् ।
कुलभित्तिका—Com. reads कथभित्तिका, explains thus : शिरस्ताणम् (वनगोचराणां ?) कथभित्तिका ।
सौभित्तिका—गजास्तरणिपर्याषाधस्ताम्रीयते सौभित्तिका । सैव कृष्णवर्णगजपर्याषस्थोपरिदोषते ।
Com.
वर्णकम्—वर्णकंबलः । Com.
11. 6—7. तालिच्छकम्—Com. reads तलन्धरुतल्पकः does it stand for तलन्ध उपतल्पकः ?
1. 7. वारवाणः—Com. has वारवारणः कंबुकम् ।
परिस्तोमः—विस्तारिका चिला । कुथेत्यपरे । Com. कुथा in the epics means a variagated cloth used for elephants’ housings.
समन्तभद्रकम्—संज्ञाहृष्टः (दृष्ट) गजादिजघनतमित्यपरे । Com.
1. 8. पिच्छलमाद्रम् “Soft and heavy”—S. translates “slippery as a (हव) wet surface”—Com. पिच्छलमतिरलदणम् ।... आद्रमतिगुहम् ।
1. 9. अष्टप्रीतिसंचात्या—श्लोतयः खण्डानि । Com.
11. 11—12. संपुटिका—सत्पलिकेति—Com. संपुटिका सुव्यथामिथाना जंचात्ताणार्थम् । चतुरभ्रिका द्यारहिता कोणेषु नवांगुलिचिह्निता शीतलाणाय भवति । लंबरानाम् प्रच्छदपटः । कटवानकं स एव स्थूलसूत्रो (नि ?) तो भाष्यक इति तद्वैश्यानां प्रसिद्धः । प्रवारकः स एवान्यतरते दशेरोमावर्तक इतितद्वैश्यानां प्रसिद्धः । सतद्विका (this is evidently another reading for सत्पलिका) तूलकाख्यास्तरणविशेषः । द्विपुटं प्रावरणमित्यपरे ॥
1. 13. बांगकम्—बांगेषु भवन् Com. This refers to Bengal and evidently to the famous Dacca muslin.
दुकूलम्—सूदसबलकलम् Com.
पौडकम्—पुण्ड्रे (पड् ?) षु भवन् Com. Modern Bengal and Behar. The name occurs in Ait. Br. 7. 18. 2.
11. 13.—14. सौवर्णकुडकम्—कामरूपेषु सुवर्णकुडके भवन् Com.
1. 14. सूर्यवर्णम्—बालाकंप्रभम् Com. Both C. and the Com. have a stop after this. This is certainly better, for what follows gives the three kinds of weaving processes.
सस्त्रिनधोदकवानम्—यदुक्तं दुकूलस्य द्रव्यं तदुदकेनाद्रीकृत्य सस्त्रिनावधुष्य इति ।

11. 14—15. व्यामिश्रवानम्—Com. reads व्यामिश्रकं Com. explains कौशेयकेन कार्पासकेन च वानंक्षेत्रेण (shuttle, Panjabi खड्डी?) तन्यते...वीरणेनयते वीरणेन वा तन्यते क्षेत्रेण वा तन्यते इति केचित् । वर्णान्तरव्यामिश्रमित्यपरे । एवं त्रिविधं दुकूलवानं भवति ।
1. 16. एकांशुकम्—एकतनमेकतन्तुकं च सूक्ष्मत्वाच्छ्लेष्टं भवति । Com.
अर्धद्वित्रिचतुरशुकम्—C. reads मध्यर्धद्वि° Com. says अस्यार्धांशुकमेकगुणं तन्यते द्विगुणं भूयते द्विगुणं वा तन्यवदे (ते र ?) कगुणभूयते तद्वर्धांशुकं स्थूलत्वादिकांशुकादकृष्टं भवति । एवमपरेष्वपि शेषेष्वपि ।
1. 18. पलोणाः—पट्टसूत्रयोगिः । Com.
- P. 81. 1. 5. माधुरम्—दक्षिणापथम् Com. Madura.
आपराजन्तकम्—कौकणविषयजम् Com.
वात्सकम् Com. reads वात्स्यकम् and explains कौशांबीदेशजम् ।
माहिषकम्—माहिष्यतीक्ष्णजम् Com.
1. 8. निधानम्—संगोपायनविधिम् । यथा निधीयमानमनादि भवति । Com. S. translates “utility”.
द्विंशानाम् S. translates “those that are inauspicious”. Com. says कस्तुरिकादीनाम् Does this mean vermin? The Com. seems to support this view. In Gujarāṭī कस्तुरी means “a cockroach” or any insect.

CHAPTER 12.

- P. 81. 1. 14. शूलबधानुशास्त्रं C. reads शूल°
रसपाकम् Chemistry. S. translates “the art of distillation and condensation of mercury.”
मणिरागजः—मणीनां नानावर्णोत्पादनजः Com.
तज्ज्ञसं : com. reads तज्ज्ञससः
1. 15. तज्ज्ञात () reads तज्ज्ञात° Com. explains तदोगाः किंद्दम् लोहमलम् Com.
1. 16. भूमिप्रस्तररसधातुमत्यर्थवर्णैर्गौरव उग्रगन्धरसं परीक्षेत । S. translates “which may be newly discovered on plains or mountain-slopes possessing mineral ores, the richness of which can be ascertained by weight, depth of colour, piercing, smell and taste.” Com. says भूमि कृत्तिका पु(प्र?)स्तरः पाषाणो रसः सलिलपारता(दा?)दिः । धातुः सत्वप्रकृतिः । स च भूम्यादिभिः प्रत्येकं अभिसंबध्येत । अत्यर्थवर्णवृत्तकृष्टस्वभाववर्णं चक्षुषा परीक्षेत । अत्यर्थगौरवं अतिभारित्वं तोलनेन । उग्रगन्धं तीव्रगन्धं प्राणेन । उग्ररसं अत्यर्थकटुकादिरसोपेतम् आस्वादनेन ।
1. 18. अभिज्ञातोद्देशानां—अभिज्ञाताः पूर्वगरेन्द्रैरिचन्तिताः सञ्ज्ञास्तेषु वा परिपठिताः । Com.
शूढखात—शूढखातम् महाशिलापिहितद्वारम् । बिलमन्तमंतगूढनदी वा । Com.
1. 19. पक्ववह्निद्राभेदः—शोधित इन्द्राभंगः । Com. “Section of fresh turmeric.”

P. 82, ll. 1.—2. विशदाः S. translates “transparent”—Com. says : तद् (i.e., चिकूण) विपरीताः

1. 3. अप्सु C. reads अप्सु also Com. This is an evident misprint. पंकजमलमहिषः Com. says : अपरित्यक्तनीलपंकजमलत्वान्न स्वच्छीभवन्ति This is not very clear. But the Com. gives another alternative explanation : उदकप्रक्षिप्ता वा तत्पंकजमलादाय गुरुत्वाद्धो गच्छन्तीत्यपरे । The second explanation seems better. Does the Com. read पंकजमल° in the first alternative ?

1. 4. शतावुपरिविद्धाः—S. translates “ which amalgamate with more than cent per cent (of copper and silver).”—Com. तावन्नपत्रयते रूप्यपत्रयते वा रथेन विधिना पलकमेकमुपक्षिप्तं सर्वं कांचनीकरोति । शतादिति पंचम्या वेदा इति गुणप्रसारणयोश्च लक्षणं सृज्यम् ।

1. 6. भिन्नाः Com. reads द्विन्नाः

1. 7. कुरुर—तिलोदनः Com.

1. 8. अनवद्—कुं कुनम् Com. S. omits this in his translation. पुंभुवालुका—सूदना वालुका Com.

1. 9. सगुलिका—C. reads सगलिका Com. reads सगुलकः (काः?) and explains निंबफलाकारशर्करोपेताः :

1. 10. प्रतीवापार्याः—C. reads प्रतीपापार्याः—Com. reads प्रतिवापार्याः and explains प्रतिवापयचूर्णीकृत्य आवर्तमाने ताम्रे रूप्ये वा तच्छास्त्रोक्तविधिना प्रक्षेपः ।
वेधनाः—हेमत्वापादकाः (त्वेत्पादकाः ?) Com.

1. 11. विमलकः—रवेतरक्तो मणिविशेषः Com.

1. 12. सस्यकः—नीलः Com. S. translates “opal.”

गोमेदक—Com. reads गोमेधक and explains गोपितकारः

मत्स्यपिडका—शर्करा Com. S. translates “granulated sugar.”

1. 13. सरीसाः—Com. reads सरीसकाः

सांजनाः S. translates “in combination with iron (anjana)”.
Com. says सीसकवत् शुक्लवर्णसंजनम् ।

1. 14. नृद्वः Soft. S. omits this word.

1. 15. स्फटन्ति S. translates “split.” “Splutter” would be better for the Com. says तटतटायन्ते

C. and Com. omit the stop after रूप्यपातवः, thus taking that word with the next sentence. In the Com. the previous sentence ends with बहुकेनपूसाश्च. A. is decidedly better.

1. 17. तीक्ष्णम्—नरसूलम् Com. The Com. also gives an alternative explanation of this phrase तीक्ष्णद्वारभाविताः taking भावना तीक्ष्णद्वार as one word meaning the ashes of the ka dālī, a pāmārga and various other plants (the text of the Com. is rather

corrupt here). In this case मूल is taken separately. Of course this would necessitate the reading मूलतीक्ष्णचारभाविताः. S. translates तीक्ष्ण as “oxide of mercury” and चार as “alkalies.” भाविताः—असकृत्पायितां “Drenched thoroughly.” S. translates “(chemically) treated.”¹

गोपितरोचना Does this mean the रोचनेना prepared from the ox bile? The compound must be continued over the next word, thus making one word राजद्वच.....पिण्डबद्धाः

ll. 17—18 कर्द S. translates “elephant” which is very likely. The Com. is here of no use, as the text of it seems to be very corrupt.

1. 19. कंदली Com. reads कंदली, which reading S. adopts and translates “mushroom.” कंदल is given in Monier Williams’s Dict. as “Name of a plant with white flowers (which appear very plentifully and all at once in the rainy season).” The word occurs in Suśruta, Rīṭusamhāra and other places.

वज्रकन्द S. translates “antiquorum.” Com. says वज्रकन्दो विष्णुकन्देति केचित् । सुरभीत्यपरे । वनसूरण इत्यन्ये ।

P. 83. 1. 1. लघुकम्—यष्टिमधुकम् Com. This seems to mean “liquorice” Gujarāṭi जेदिमध.

घृतगुडकिण्वयुतम् Com. gives another reading गलचूर्णयुतम् “with powdered resin.”

1. 3. गोदन्त°—Com. says अल गोशब्देन केचित्संभ्रमागच्छायमाचक्षते ।

1. 4. भूमिभागो वा—भूमिभागो मृदातुः । वा विकल्पे । Com.

. 6. काकनेचकः S. translates this as name of a plant. Com. says काक इव कृष्णवर्णः
°रोचना° is रोचनेना, as explained in Com.

1. 8. ऊपर कनुरः—आपाण्ड (ण्डु ?) रक्तम् “Sandy colour.” S. translates “variegated in colour as saline soil.”

तपु—शुक्लसिंघ Com. S. translates “Tin.”

कुरं बः C. and Com. read कुरं ब (see footnote to this page in A.). But curiously enough in the very next line the Com. reads कुरं(रं?) बः and explains शलकपाषाणप्रायः S. translates “orange coloured.”

ll. 8—9. पाण्डुरोहित Com. reads °लोहित

¹ In this sense भावना occurs in the Bower Mss. (see Hørnle’s ed. Index, “Bhāva.”)

1. 9. तीक्ष्णधातुः Com. अयोधातुः
1. 10. काण्डभुजपत्रवर्णः C. reads काकाण्ड°—Com. explains काण्डं समुद्रान्तरक्तं वल्लीफलम् । भुजपत्रम् । भूर्जाभिधानो वृद्धः ।
वैकुण्ठकधातुः Com. वैकुण्ठको लोहविशेषः Is it mercury?¹
1. 11. शीततीव्रः S. translates “very hard”—Com. says अग्नेरपनोतः शीघ्रं शीतीभवति । स्वतोऽति शीत इत्यपरे ।
नखि धातुः “mineral ores” as opposed to “metallic ores.”
S. translates “precious stones”—Com. explains as काचपत्रहेतुः
1. 12. धातुसमुत्थितम्—C. reads सातुसमुत्थितम्—Com. reads धातुसमुत्थितम् and explains आकरोत्यत्र सुवर्णादिद्रव्यम्
तज्ज्ञातकर्मान्तेषु C. and Com. read तज्ज्ञातकर्मान्तेषु, and Com. explains सुवर्णादिधातुकरेषु
1. 13. कृतभाण्डव्यवहारम्—C. and Com. read अकृत°
कृत...सुखम् Com. says ईषद्घटिताघटितभाण्डसुवर्णादिक्रयभेकसुखमेकापाणम्स्निग्धे प्रदेशे क्रयविक्रयादिकं कर्तव्यमिति ।
1. 15. अन्यतरत्नेभ्यः Com. explains रत्नापहारे तु घातं वदयति ।
1. 16. अनिष्टदोषकीर्तिनम्—अननुज्ञातधातुवादव्यवहारिणम् Com. S. translates “who carries on mining operations without licence.”
1. 17. भाण्डोपकारिणश्च C. reads दण्डोपकारिणश्च, Com. reads भाण्डोपकारिणश्च and takes these words with the previous sentence putting a stop after it. Com. says भाण्डोपकारिणश्च संग्रहादुपक्रियगृहीतान् तद्वण्डदानासमर्थान्बन्धा कर्तुं कारयेत् । This seems to be a very good explanation. S. takes the words to be a compound adjective agreeing with आकरम् and translates “mines which yield such minerals as are made use of in preparing vessels.” This is a very queer use of the word उपकारिणं व्ययक्रियाभारिकम्—Com. बहुव्ययसाध्यम् कर्तुंभूयिष्ठम् (च) । See, however, note on p. 84. l. 13. *infra*.
1. P. 84. l. 1. लोहाप्यव्यवः—लोहशब्देन सुवर्णरजतव्यतिरिक्तं ताम्रादिकं गृह्यते । Com.
आरकूट—रीतिक Com. S. translates “brass.”
वृत्, ताल and लोह are names of metals evidently. The Com. does not explain them. Is the लोह meant for लोह ?
1. 3. लक्षणप्यव्यवः—तंकशालाधिकारी । Com. “Superintendent of the mint.”
1. 4. साधबीजयुक्तम् S. omits बीज in his translation. Com. says साधप्रमाणेन बीजेन बन्धन्या (ना ?) र्हेन युक्तम् ।

¹ Garbe in his work on Die Ind. Mineralien renders this by “Scheindiamant”. Cf. also the Rājjanighṇṭu of Narahari 89.

1. 5. पादाजीवन् S. translates "made up for four parts of an alloy."
The आजीवन् is rather hard to explain. Com. says आजीव्यत इत्या-
जीवः रूप्यरूपस्य चतुर्भागः । As further explanation Com. adds ताम्रमयं रूपं ।
रूप्यस्य चत्वारो भागाः । ताम्रस्य च एकादशभागाः । पूर्ववत्तीक्ष्णादीनामन्यतमभागयुक्तम् ।
1. 6. काकलीन्—तद् (अर्थमापक) अर्थम् । Com.
1. 7. रूपदर्शकः—रूपपरीक्षकः Com. S. "Examiner of coins."
पणयालान्—दातृगृहीतव्यवहारम् Com. S. "currency."
व्यावहारिकीन्—लोकव्यवहारार्थं पादाजीवं ताम्ररूपमित्येवंलक्षणम् । Com. S. "as
a medium of exchange".
कोशप्रवेश्यान्—व्ययभाण्डागारप्रवेशनाहं चतुर्भागताम्रं रूप्यरूपमित्येवंलक्षणम् । Com.
S. "as legal tender admissible into the treasury".
1. 8. पंचविंशतिपणमत्ययं च—Com. चकारादनन्तरोक्ताष्टभागिकशब्दे (line 9) अत्रानुकूल्यते ।
पणाष्टभागमातापचारेण जानपदादीनामन्यतमपुरुषकर्तृकराणां वा पंचविंशतिपणं अत्ययं दण्डं
स्थापयेत् । एवं पणचतुर्भागापहारे चतुर्भागिकं । पंचाशत्पणमित्येवम् । अपचारद्विती दण्डदण्डिः ।
1. 10. अन्यत् etc. Com. explains that these persons mentioned here
have to pay a heavier fine of 1000 paṇas.
1. 11. सन्यव्यवः evidently refers to objects produced in the ocean,
so S. translates "Superintendent of ocean mines."
शंख—Com. reads शंख and explains तत्तुल्यशंखकर्मान्तात् पाटनचर्षणादिभिर्वलया-
दि क्रिया ।
चार—यवचारादीनान् । Com. Evidently sea-salt is meant.
1. 13. पाकमुक्तं...प्रक्रयंच—भागार्पितलवणाकरलवणव्यम् । प्रक्रयंच परिपणार्पिताकरलवणव्यम् ।
उक्तं हि व्ययक्रियाहारि कर्माकरम् भागकेन प्रक्रयेण ददादिति । Com. The last
sentence here gives a very beautiful variation of reading
for lines 17—18, on page 83.
1. 14. रूपम् S. seems to be in a difficulty over this word and
would like to suggest the variation रूपिकम्. The Com. seems
to be clear on the point and translates रूपम् by पारिलिकम्
which means the fee for examining or analysing the salt
which is $\frac{1}{100}$ th per cent. (see p. 84. l. 9. above). S. seems
to translate रूपं here as it stands by "in cash".¹
1. 16. रूपम् to be taken once again as in l. 14. S. again translates
"in cash."
राजपण्यं could here be best translated by "royal monopoly."
S. translates literally, "king's commerce."
1. 18. विलवणम् C. reads विलवणम् Com. seems to omit this sentence

¹ Cf. p. 193, ll. 1—4, where रूपम् is the name of a tax.

altogether विलवणं... ददात्, Can this be the विदलवण mentioned by U. C. Dutt in his "Indian Meteria Medica," p. 84? S. translates "Adulteration of salt."

1. 19. तपस्विनः—पापण्डाः Com.

विष्टयः—तत् (लवणकर) कर्मपराः Com.

P. 85. l. 1. अतो... ददात् Com. says शुल्कमेवं ददात् । तच्च स्वयमेव पश्यति । सैन्धव सामुद्रवि (विद् ?) लयवत्तारसु (सौ ?) वर्चकोद्धेदजलवणवर्जम् । Cf. p. 94. l. 14.

1. 2. मूल्यं विभागम्—C. reads मूल्यविभागम्—Com. apparently reads मूल्य (वि) भागौ.

व्याजीम्—Com. says व्याजी द्विविधा । पंचकं शतम् । मानोन्मानविशेषश्च ।

परिचयम्—Com. पारिच्छिकमिति केचित् । धातुसमुत्थितानां तज्जा (ज्जा ?) तकर्मान्तिषु प्रयोगाल्लभविशेष इत्यपरे ।

अत्ययम्—अत्यय आश्रावित । वक्ष्यति हि अत्ययं च ज्ञापयेत् (in p. 84. l. 14. it is स्यापयेत्) इति । दण्डस्तु अत्राश्रावित एव । Com.

1. 3. रूपम्—द्विविधमभिहितम् । रूपरूपं तान्तरूपं चेति । Com.

11. 6—7. S. omits to translate this. Com. says that this is a निगदव्याख्यातः श्लोकः ।

CHAPTER 13.

P. 85. l. 11. सुवर्णरजतकर्मान्तानाम्—Com. says अलंकारादिषु न क्रियानावसानभूतां शालां कारयेत् । असंबंधावेशनं S. omits this word in translation. Com. says परस्परमसंश्लिष्टानि आवेशनानि शिल्पकर्मस्थानानि ।

1. 13. प्रत्ययिकम् Com. अनेकशेदृष्टप्रत्ययम् । उपधाशुद्धित्यपरे । C. reads प्रत्ययितम्. Com. says that the work of the goldsmith shall be dealt with in the next chapter (14). His mention here is to show that he is under the सुवर्णोप्यत्त.

1. 14 जांबूनदम्—नेरौ जंबूनदीसमुत्पन्नम् । जंबूरसवर्णम् । तच्च देवतानामेवेह तस्य निर्देशः कदाचिद्विदाधराभिरानीयते । Com.

शातकुम्भम्—शतकुम्भपर्वतजम् । पद्मकैसरवर्णम् । Com.

हाटकम्—हाटकाकरोत्पन्नम् । करन्दकुसुमवर्णम् । Com.

वैणवम्—वैणुपर्वतजम् । कर्णिकारकुसुमाभम् । Com.

शृंगशुक्तिजम्—Com. reads शृंगशुक्तिजम् and gives its colour as that of मनःशिला The Com. does not explain what or where this शृंगशुक्ति is. Is it perhaps the same as the शृंगशैल जातरूपम्—स्वर्णैतस्य पंचप्रकारस्यापि त्रिविधासुत्पत्तिमाह जातरूपमिति । Com. The Com. also quotes a verse closely parallel to this passage giving the colours of the various varieties of gold.

1. 16. किंजल्कवर्णम्—Com. explains तममतम् च पद्मकेसरवर्णम् ।
अनुनादि—Com. reads अनादि, but notes also the reading अनुनादि
1. 18. श्रेष्ठानाम्—S.'s translation seems to omit this word and the Com. also seems to omit it. It says सामंते शु (अयु ?)
इत्य लक्षणं शोधनप्रकारं चाह—पांडुश्चेति चाप्राप्तमिति ।
अप्राप्तम्—द्रव्यान्तरसंयमादुत्पन्नवर्णितं (रंता ?) भागतम् । तदोनयावताऽपद्रव्येणाप्राप्तम् शुद्धम्
- P. 86. 1. 1. C. puts a stop after शोधयेत् and after घनापयेत्
1. 2. निषेचयेत् C. reads निक्षिपेत्
1. 3. पाकपत्राणि कृत्वा—तन्तुपत्राणि कृत्वा Com. S. translates “heated wound round with cloth”. Probably it means, in a hot state should be beaten out into thin leaves (तन्तुपत्राणि of the Com.)
11. 3—4. गण्डिका—Com. reads गन्धिका and explains काष्ठाधिकारश्रेष्ठकाष्ठशुक्तिकया-
कुट्टयेत् । S. translates this by “wooden anvil.”
1. 4. कल्के Com. explains कषाये ; S. translates “mixture.”
1. 5. तुत्योद्गतम्—तुत्यपर्वतोत्पन्नम् जातिकुसुमामम् Com.
गौडिकम् Com. reads गौलिकम् and explains कामरूपजातं (तस ?)
गरपुष्पामम् Com.
काममलंकवुकम् Com. reads कांबूकम् and explains कांबुपर्वतजम् C. reads
कामलूकम्
चाक्रवालिकम्—चाक्रवालाकरोद्भवम् । तदुभयम् (i.e. कांबूकम् and चाक्रवालिकम्)
कुन्दकुसुमोपमम् Com.
1. 8. उद्गतचूळिकम्—उद्गतबुद्बुद्म् । Com. Both C. and Com. read लि
instead of छि
अच्छम् C. reads अर्थम्
1. 9. ह्रादिद्रव्य—Com. reads ह्रदिद्रव्य and explains सुवर्णजातेः
वर्णकः Com. reads वर्णः and explains it to be घोडशनापप्रमाणकः
S. translates the sentence up to वर्णकः thus : “when the
streak of pure gold (made on touchstone) is of the colour
of turmeric, it is termed suvarṇa”. Suggested translation :
“The one standard (वर्णः) of pure gold (ह्रादिद्रव्य) is called
suvarṇa.”
There should be a stop after वर्णकः
11. 9—10. शुल्बकाण्युत्तरापसारिता Com. explains शुल्बस्य काकर्षो प्रक्षिप्य उत्तरासुवर्णकाकरी
यदा (यदि ?) अपसारिता अपनीता भवति ।
आचतुस्तीरान्तात् Com. says अ (आ ?) शुल्बचतुर्भाषावधेः
घोडपवर्णकाः Com. says. इत्येवं शुद्धवर्णकेन सह एते सप्तदशवर्णका भवन्ति ।
1. 11. निकथ Com. reads निकथ्य
निकषयेत् C. reads निकर्षयेत्

In the sentence सुवर्णं...निकषयेत् S. takes सुवर्णं in the sense of standard gold (l. 9.) and वर्णिकाम् to mean the gold to be examined. The Com. takes सुवर्णं as परावर्णयम् and, instead of वर्णिकाम्, reads वर्णकम् and explains that to be one of the seventeen standards mentioned above. The rendering of S. seems to be more reasonable here. The text of the Com. is besides rather corrupt here.

1. 12. निकषितम्—निष्कृष्टम् विद्यादिति वाक्यशेषः । Com.
1. 13. वैरिक्केण—वैरिकास्थेन धातुविशेषेण । Com. S. translates “glittering powder” वैरिक्क is yellow ochre (see Dutt’s Indian Materia Medica.)
1. 16. सक्केसरस्सिग्गः C. and Com. read सक्केसरः स्तिग्गः
निकषरागश्रेष्ठः Com. reads, निकषरागः श्रेष्ठः
1. 17. From कालिङ्गकस्थाली up to करणमध्ये ददात् (p. 87. l. 14.) is omitted in my copy of the commentary.
- P. 87. l. 2. अप्रतिराली S. omits in trans.
1. 4. तापो बहिरन्तरश्च सः S. translates this as if he read तपः which would be a good emendation. But S. refers this to the gold, not to the touchstone. This is quite inadmissible on account of the masculine gender used here.
1. 8. उच्छेदः S. translates “should be beheaded.” Can it not mean “should be stopped”?
1. 9. सख्यस्वर्णः It may be better to read सख्यसुवर्णः
1. 10. कांचनपुषित—S. translates “pure gold (solid gold?) and hollow ornaments.” Is this perhaps काचपुषित? For each of these is spoken of later काचकर्ण in l. 20.
त्वष्टृ S. translates “setting gems in gold.”
तपनीय S. in a footnote to his translation quotes from the Com. तपनीयम्—घटनीयम्
1. 11. चरक S. omits in translation. “Attendants.”
पांसुयावकाः C. reads पांसुकथावकाः (sweepers and messengers?). S. translates “sweepers”. Cf. p. 202. l. 1.
निष्कसेयुश्च C. omits stop after this.
1. 13. अवतिष्ठेत् C. reads अवतिष्ठेत्
1. 20. अर्पयेत्...वा S. seems in his translation to take on the sentence up to वा p. 88. l. 1. So he translates अर्पयेत्...वा thus: “For setting jewels in gold, 5 parts of kâncana (pure gold) and 10 parts of gold alloyed with 4 parts of

copper or silver shall be the required quantity (mānam).”
Com. says काचकर्मणः मणिस्तेजोजनकर्मणः । मणौ पंचमं भागं तलभागकांचनमित्याधारसुवर्षं
प्रवेशयेत् । दशभागम् सुवर्षं प्रवेशितार्थं कटमानं प्रवेशयेत् । मणोर्द्विर्द्विर्वां वास्तुकोपरि-
सुवर्षं पट्टकाधानम् कटमानम् ।

- P. 88. 1. 1. There should be a stop after वा. The तस्मात् refers to मानम् .
1. 2. पृषितकाचकर्मणः—व्यामिश्रकाचकर्मणः । Com. S. translates “For setting
jewels in hollow ornaments”. परिभाण्डम् S. translates “to hold
the jewel”. Com. says पंचधा सुवर्षं विभज्य तयोभागाः परिभाण्डम् पृषितमणि-
बन्धादर्थम् ।
वास्तुकम्—आधारपीठबन्धः । Com. S. translates “bottom”.
1. 3. चत्वारो &c. Com. explains यद्वा परिकर्मवशात्सुवर्षम् सप्तधा विभज्य चत्वारो &c.
1. 4. तट्टकर्मणः—चनपत्तादिकर्मणः Com. Probably this refers to gold
plating. S. in a footnote explains “a goldsmith preparing
solid ornaments and setting gems in gold”.
संयुहयेत् Com. reads संयुहयेत् and explains दृढपत्रिकृतेन योजयेत् ।
1. 5. अवलेपयेत् S. has simply translated “may be mixed”. The
idea is that of gilding. Com. says तनुपलकृतैरनुलेपयेत् ।
1. 6. वासयेत्—योजयेत् । Com.
1. 7. तपनीयम्—घाटनीयम् । Com. Cf. note on p. 87. 1. 10.
सुरागम् C. and Com. read सरागम् and Com. explains स्निग्धम् ।
आजिष्णु ।
अतिक्रान्तम् S. translates “combined”. Com. says योजितम्
पाकपत्रपक्वम् Com. अरण्यगोमयद्रवम् ।
1. 8. सैन्धविक—सौराष्ट्रमृत्तिका Com.
1. 10. तीक्ष्णं Com. says लोहविशेषः । S. says in a footnote “Tīkṣhṇa is
probably copper sulphate.”
The Com. takes तीक्ष्णं वास्य as a separate sentence and puts
a stop after it and explains अस्य नीलादेर्वर्णस्य प्रकृतिर्भवति ।
चिमिचिमायतितम् C. reads °यतिकम् Com. reads चमिचिमायति तद्
1. 11. पीतवर्णं तम् Com. reads पीतवर्णं तम्
1. 12. तारम्—रूप्यम् Com.
अस्त्युत्थे—अस्तिउत्थः अस्त्यवूर्ध्वनिष्क्रमित्कामाषा (मूषा ?) Com.
शुष्कतुत्थे—शुष्कतुत्थः कटकशर्करामाषा Com.
1. 13. कपाले—कपालं शुद्धमृत्तिकाभाषा Com.
गोमये—गोमयनिष्क्रमित्कामाषा
1. 16. भुच्छिताः—भुच्छित्ताभावितम् Com. S. translates “are melted with”.
1. 17. तान् पीतं करोति—पुक्त्वर्थे शास्त्रपनीयस्य । श्वेततारस्थाने च तान् योजनीयम् । इत्येवं पीतकं
रागम् (कं ?) सुवर्षं करोति । Com.

1. 18. रागत्रिभागम् C. reads रंगत्रिभागम् Com. says तीक्ष्णलोहस्य सुवर्णकाणिको (के ?) रागार्थं प्रक्षेपो विहितः ।
- P. 89. 1. 1. अर्धभाग—तृतीयांशस्तपनीयस्योक्तः तदर्धम् षड्भागः कालायसस्य भवति Com.
अभ्यक्तम् S. translates “drenched”. Com. says अनुलिप्तम् । अभ्यक्तग्रहणमावर्तेनप्रतिषेधार्थम् । (The word आवर्तेन here seems to mean fusing or उज्ज्वालनम्)
1. 2. प्रातिलेपिना Com. reads प्रतिलेपिना The explanation of the commentary is unintelligible in parts, but it seems to imply that this word means द्रवीकृत and refers to कालायस. Com. also reads रसेन
च द्विगुणायक्तम्—बहुलतराभ्यक्तम् Com.
1. 3. प्रतिवर्णिकाम्—S. translates “their test streak...on the touch-stone”. Does not the sentence perhaps mean, “Before use these special varieties shall get the mark (indicating their standard) of purity, &c.”? Does it refer to some series of “hall-marks.”
1. 4. तीक्ष्ण.....बुद्धरेत—Com. explains इतरेतरान्तरपरिच्छेदार्थम् । ... । तच्छोधनमनुक्तमपि धातुशोधना (न ?) शास्त्रतः तद्विद्भ्यो वा बुध्येत
1. 5. अवनेयमानम्—C. reads अपनेयि°—Com. reads अपनेयमानम् which is the best of the three. Com. says सुवर्णोदाहरणद्वयादिरूपाणां अपनेयमानमपनोतत्वम् । । केचित् कथ्यमानमपनेयमानमिति ।
1. 7. समद्वंद्वम्—स्वसमानद्वितीयम् । तौल्यतोवर्णतरश्च । Com.
असक्तपृषितम्—S. translates “devoid of hollow bulbs”. Com. reads असक्तपृषितम् and explains असंसक्तगुणिकासन्निवेशम् ।
1. 8. सुविमृष्टम्—Com. reads सुप्रमृष्टम् and says पूर्वोक्तविधिना सैन्धविक्रयातिशयोक्त्वा (उज्ज्वा ?) लितम् । केचित्तदमृष्टमिति पठन्तो (न्तः ?) कृत्रिमद्वयमाचक्षते ।
विभक्तम्—सुविभक्तावयवम् Com.
1. 9. संस्थानमधुरम्—आकृतिरमणीयम् । Com.

CHAPTER 14.

- P. 89. 1. 14. रूप्यसुवर्णम्—रूप्यमयं सुवर्णमयं भाण्डमाकर्षणादिकम् । (आकर्षण testing ?) Com.
आवेशनिमिः—आवेशन शिला तन्निवासिसुवर्णकारादिभिः । Com.
1. 15. निर्दिष्टकालकार्यं च—चकारात्परिभाषितवेतनादिकं च । Com.
C. omits stop after अपदेशम्
- P. 90. 1. 1. निक्षेपम्—घटनीयद्रव्यम् । Com.
कालान्तरादपि Com. says that even if the goldsmith gets ill or dies, his heirs should restore the निक्षेप intact.

1. 2. क्षीणपरिशील्यभ्याम्—क्षीणमुपभोगादिनापृष्टम् । परिशील्यं भग्नम् । Com.
S. seems to understand here that gold bullion is being brought to the mint to be coined, and translates accordingly. The Com., however, takes the passage to refer to any gold articles.
1. 3. आवेशनिभिः.....जानीयात् The Com. gives two explanations. When there is a dispute as to the exact nature of the निक्षेप, as when the owner claims that the entrusted article has been damaged, तद्विपर्येषु विवादेषु आवेशनिभिः साक्षिभूतैः तत्तत्सत्यासत्यादि सर्वं सुवर्णार्थ्यन्तो जानीयात् । अथवा आवेशनिभिः सुवर्णकारादिभिः सुवर्णादिप्रयोगेषु तुलाविषयादि हरणोपायेषु क्रियमाणेषु तत्तत्सर्वं सौवर्णिको (i.e. सुवर्णार्थ्यन्तः) जानीयात् । सुवर्णः किंजल्कवर्णादि (p. 85. l. 16.) पुद्गलमाह (भ ?) रणादिलक्षणचिह्नितम् प्रयोगः परिवर्तनम् । अन्यत्र क्षीणपरिशील्यभ्यामित्युक्तम् ।
1. 4. तमलधौतकायोः—तमन्मशुद्धं सुवर्णम् । कलधौतम् रूपम् । Com.
क्षयो देयः—काकाणिप्रमाणकः सुवर्णे षोडशभाषके क्षयो देयः । निक्षेपकाले तावन्मात्रमधिकं देयम् । घटितं वा न्यूनप्रार्थनीयम् । Com.
11. 4—5. तद्विगुणा रूपद्विगुणे Com. reads °द्विगुणा. The reading of A. seems better. Com. explains तद्विगुणाकारिणिसंस्कृत लोहकाकारि रूपद्विगुणा रूपकाकारि-
द्वययुक्ता ।
रागप्रक्षेपः Cf. p. 88. l. 18.
तस्यषड्भागः—त्रयस्यषड्भागोऽर्थकाकारिकः । Com.
1. 6. वर्गहीनेमापावरे—व्येष्टवर्णिकं माषमात्रमपि यदा हीनवर्णिकं करोति Com.
1. 7. C. has a stop after उत्तमः
कृतभाण्डोपधौ—घटितरूपपरिवर्तनादौ । Com.
1. 8. अदिष्टम् Com. reads अदिष्टम्
1. 9. सापसारपचेत्—कारयिता कस्येदं कुतो वा लब्धमिति पृष्टः (ष्टः ?) तत्स्वामिनं शुद्धान्नं वा यदा प्रतिपादयेत् तदा यथोक्तदण्डः । Com.
1. 10. C. puts a stop after दण्डः
पणच्छेदनं—पंचांगुलिच्छेदनम् । Com.
1. 12. तुलामप्रतिमानभाण्डम् Com. reads तुलामानभाण्डम् and takes it to mean तुलामाण्डम् (including the तुला and the प्रतिमानानि) and मानभाण्डम् (द्रोणादि).
धौतवहस्तान् Cf. Ch. 19. p. 103.
अन्यथा—स्वयंकरणेऽन्यत्रक्रमे वा Com.
1. 14. घनसुषिरम्—भृंगादि । Com. At p. 88. l. 5. the Com. gives कलशादि ।
संयुद्धमवलेख्यम् Cf. p. 88. ll. 4—5.
संचात्यम्—कटिसूत्रादि । Com.
वासितकम् Cf. p. 88. l. 6.

1. 15. चेटको पिंकः C. reads चेटकः पिंकः
1. 16. उत्कर्षिका Com. reads उत्कर्षिका and explains पारतपूरितान्तःसुषिरा
उपकण्ठो Com. reads उपकर्षि (शी ?) and explains ग्रन्थिबहुला
11. 16—17. सकटुकट्या Com. reads सकट्या, but does not explain what it
means. S. translates “Of bad cups or pans.”
1. 17. पारिवेत्त्ययस्कान्ता Com. reads पारिवेत्त्यायस्कान्तः C. reads परि°
- P. 91. 11. 1—3. अवसायंते and अवसार (wherever it occurs) in this passage is अप°
in C. and in Com. This agrees much better with p. 90. 1. 15.
1. 1. लिपुटकम् Com. reads लिपाकम्. This is evidently the name of
an alloy of two parts of silver and one of copper which
looks like आकरोद्गत gold.
1. 2. वेल्केन—तीक्ष्णलोहम् रूप्यं च समभागमावर्तितम् । Com.
1. 4. मूकम्पा—ससंपुटा अवर्धम्पा । Com. Does it mean a crucible with
a hollow bottom ?
पूतिकट्टः Com. reads पूतिकट्टः and explains लोहमलम्
करटुक मुखम्—बुल्लिमुखम् । Com. “Pincers” S.
नाली संदेशो—Com. reads नाली संदेशौ “Tongs” S.
जोगनी—लोहकुटिका । वेणुशलाकोत्परे Com. S. translates “metallic
pieces.” This evidently refers to a small metal box or a
small hollow reed in which the stolen gold may be hidden.
11. 4—5. सुवर्चिका लवणम् Either “borax and salt” or “the चार known
as सुवर्चिका” (Com.) It is not clear how these two serve as
the अवसरणमार्गाः (Com. reads अवसारण°), unless we suppose them
to be used for certain chemical processes.
1. 5. तदेव सुवर्णमिति—श्रेष्ठं लिपुटकादिना परिवर्त्य कृतकद्राव्यं तदेवेदं सुवर्णमिति वदन् Com.
1. 6. पिण्डवालुका The Com. is not very clear. But it seems this
is the fine sand placed under the crucible to catch the
liquid metal if the crucible breaks or overturns.
मूषमेदात् C. and Com. read मूषामेदात्
Com. reads a stop after उद्दिश्यन्ते and takes परचाद्वन्धनम् with
the next sentence. For the meaning of this the Com. is
not clear at all.
1. 7. आचितकपलपरीक्षायां—प्रभूतघटितपातपरीक्षायां कृतायामिति वाक्यशेषः Com. S.
translates “when examining the folded or inlaid leaves of
an ornament.”
रूप्यरूपेण—रूप्यरूपेण भाण्डेन । Com.
1. 8. पिण्डवालुकानां लोहपिण्डवालुकाभिः—सुवर्णाकरसंभूतानां लोहवालुकाभिः ताभ्यादिलोहकारण-
भूताभिः । Com. Here evidently the meaning of पिण्डवालुका is

“metallic sand” or “sand containing particles of the metal.” As said above, l. 6., the Com. on that passage is very imperfect.

- l. 9. गह्वरचाम्युदायः—गाधे (हो ?) वृषा (का ?) वन्यः । अभ्युदायोऽष्टकावन्धरहितः । Com. स्यूदावलेय संचाल्येषु—Com. says संगूभ्य (हो ?) अवलेय संचाल्यानि कृतव्याख्यानानि. The first two occur at p. 88. ll. 4—5 and also at p. 90. l. 14. In each of these वासितकम् occurs as the third process, and very likely this is a synonym for संचाल्यम्
- l. 10. अष्टकेन—जतुसर्जरसादिना बन्धः । Com. This is a kind of resin or lac for firmly holding metals together. S. translates “wax.”
- l. 12. पलमाशिलम् यमकपलम् वाऽवलेष्ये क्रियते ।—सुवर्षपलमाशिलम्नेकपाश्चैव यमकपले बोधयतोऽवलेष्ये क्रियते । Com.

C. has a stop after गर्भः which is quite needless.

- ll. 13—14. शुल्बरूपं...चेत्तरवर्षकः S. translates “A copper piece may be covered over with gold leaf, the surface and edges being soothened; similarly a piece of any base metal may be covered over with a double leaf of copper or silver, the surface and the edges being smoothened.” The Com. is not very clear in parts, still it may be better to give it in full, for this seems to be one of the obscure passages :

शुल्बरूपं ताम्रभाण्डम् । सुवर्षपलसंहतम् बहिः सुवर्षपलत्रेष्टितम् । बहिर्ग्रहणं च वक्ष्यमाण-
यमकपलद्वयवर्णव्यम् । प्रमृष्टं प्रकर्षणोत्तव (ज्जवा ?) लितम् । सुपाश्चै...शोभननेकमेव बहिः
पाश्चै यस्य । तदेव शुल्भाण्डम् । यमकपलसंहतम् बहिरन्तरश्च सुवर्षपलावच्छादितम् ।
प्रमृष्टमिति द्विः प्रमृष्टग्रहणं बहिरन्तरश्चप्रसार्जनार्थमिति केचित् । अपरे तु एकपाश्चावल्लिप्तस्य
(this word here evidently means “polished” and is not used in the technical sense of अवलेपन, as in l. 9. above and elsewhere) सुपाश्चमिति संज्ञा उभयपाश्चावल्लिप्तस्य प्रमृष्टमिति । प्रथमस्तु प्रमृष्टशब्दो
द्वयोरपि संशुद्धिवचनं ताम्रतार रूपोत्तरवर्षक इत्यनेन न केवलं शुल्भं (ल्वं ?) तारं वा
गर्हा (भं ?) सुवर्षपलावच्छादनं कर्तव्यम् । अपि तु कृष्णायस भाण्डस्यापि ताम्रतारा (तार ?)-
रूपं ताम्रपल रूप्यपल च उत्तरावर्णकस्तदाच्छादनम् ।... अथवा शुल्बरूपं सुवर्षपलसंहतमित्युक्तं
तत्किमेकान्ततः ताम्ररूपं जात्यं सुवर्षपलाच्छादितमेव कर्तव्यम् । नेत्याह । ताम्रताररूपं च
ताम्रभाण्डस्य रूप्यपलमुत्तरवर्णकस्तदाच्छादनरूपं कर्तव्यमिति वाक्ययोजना ।

- l. 15. निःशब्दोऽल्लेखनाभ्याम्—S. translates “absence of sound when rubbed,” thus taking no account of the dual number. Com. says निःशब्देन शब्दरहितेन । छेदनेनेति केचित् । निःशब्दोऽल्लेखनेनेत्यपरे ।
उल्लेखनं तीक्ष्णमुल्लेखे (मुल्ले ?) खनम् । Does the last mean “scratching by means of acids” ? Cf. p. 92. ll. 13—15.

- l. 16. सादयन्ति Com. mentions the reading साधयन्ति also.

1. 17. सुवर्णमृत्मालुका Com. takes this as सुवर्णमृत् and सुवर्णमालुका . Probably this is a wrong reading for °मालुका, for in the next line explaining मालुकानिश्चम् the Com. says पूर्वोक्तसुवर्णमालुकासहितः . Probably this is the same as the पिण्डमालुका above, l. 8.
कल्कः Cf. p. 86. l. 4. It is probably a sort of paste.
1. 18. जतुगान्धारपंकः S. translates “ the waxlike mud of Gandhara.” Com. evidently takes जतुगान्धार to mean सीस ; but the text of the Com. seems here to be corrupt for it reads पंदकः instead of पंकः. Most probably the word पंकः means much the same as कल्कः above l. 17. जतु is red lac. गान्धार means also “ red lead ” and is given as such in Lexicons.
1. 19. अमघ्वंसनम् S. translates “ hammering ” ; Com. is unintelligible. It says अपभ्यज इन्नन्तादानं वा (अपभज्य अन्यतोदानं वा ?)
1. 18. } सपरिभाण्डे वा रूपे S. takes it “ In an ornament or a coin.”
& } This is absolutely untenable for the word रूप throughout
P. 92. l. 1. } this chapter means भाण्डम्. The Com. is again unfortunately corrupt here. It says तद्वष्टितं नणिबन्धे which probably stands for पृषितपरिभाण्डे, Cf. p. 88. l. 2.
1. 1. कटुशर्करया—Com. reads कटुशर्करया and explains मृदुषापाणजात्या सह ।
11. 1—2. कवायनम् Com. says बदरास्लोदकेन सह ।
1. 2. अभपटलम्—काचमणिः Com. S. says “ mica.”
द्विगुणवास्तुके—द्विगुणवागद्वयसंबन्धे रूपे Com. This refers evidently to the गाढपेटक and the यमकपत्रसंहति on p. 91. ll. 9, 12 and 14.
1. 3. काचकस्य Com. reads काचस्य
उदके—बदरास्लोदके Com.
एकदेशः सीदति—अभप (ट) लरहिता गुरवोऽवयवा अथोगच्छन्ति न सर्वेऽवयवा इति । Com.
1. 7. °पुद्गललक्षणम् Cf. p. 90., l. 3.
1. 9. प्रतिस्ंस्कारे—जीर्णस्य पुनर्नवत्वापादनेन Com.
1. 11. पृषितम्—क्षुद्रपुदिकम् Com. Cf. p. 88., l. 2.
गुणम्—शकटावयवम् Com. Meaning of the Com. uncertain. S. “ thread.”
पिटका—बृहद्गलितान् Com. This also seems inexplicable. S. “ cups.”
1. 11. परिशतयन्ति—Com. reads परिशतयति.
1. 13. द्विगुणं वास्तुकानाम्—Com. reads द्विगुणवास्तुकानाम् Cf. line 2 above.
1. 14. अवच्छेदनम् Cf. the alternative reading of the Com. for p. 91. l. 15.
1. 15. उल्लेखनम् Cf. p. 91. l. 15.

1. 16. कुरुविन्द—पाषाणविशेषः । Com. The Indian Lexicons translate this as “cinnabar.” S. gives “black salt” which is also found in the Lexicons.¹
1. 17. परिमुदन्ति Com. reads परिमुस्लाति (?) and explains परिचर्षयति. This is the process like that of “sweating” coins, &c., in England in the middle ages.
- P.93. II.1—2. अवलेख्यानाम् C. reads °लेख्यानाम्
1. 2. विरूपाणां—Com. says प्रभृतप्रचिप्रापद्रव्याणां । It is not quite clear.
1. 3. तापनमुदकपेषणम्—The Com. is here mostly very corrupt, still the following explanation is fairly clear : तापनं तनुपलीकृत्य दहनं उदकपेषणं तप्तमुदके प्रक्षिप्य ।
1. 4. अवक्षेपः Com. reads अपक्षेपः
भाङ्गिका—उपस्काराधिकारः । Com.
पिच्छः सूत्रम्—Probably the पिच्छः is a feather mop used for cleaning the place. सूत्रम् is of course thread. S. omits both these in translation.
1. 5. चेल्लमबोल्लनम्—C. reads चेल्लं बोल्लनम्—Com. reads चेल्लं जालनम् and explains नाराच (goldsmith's balance) कट्याचेल्लकं चेल्लनम् । जालनं कथाव्याजेनाभिष्टायिनां चित्तापहरणमिति केचित् । अपरे तु चेल्लजालनमित्येकमेव पठन्ते वस्त्रपेट्टलिकाम् (folds of dress ?) आचक्षते ।
शिरः—केयसंयमनकण्डूयनादि । Com.
नक्षिका—तन्निवारणव्याजेन । Com.
स्वकायेद्या—स्वेदनापार्जन (नं ?) पुलकादि निरूपणम् । Com.
दृति—ध्यानभस्ता । Com.
1. 6. काचम्—काचहरणोपायाः । Com.
1. 7. मस्तीनम्—Com. reads मस्तिनम् and explains कठिनम्
विवर्णम्—अपद्रव्ययोगादुपहृतच्छायम् । Com.
- II. 9—10. Com. quotes the following verses :
- बाहूस्पत्यै (त्वौ ?) घात श्लोकी भवतः
अघोररश्मोरधर्माणि वणिजः कारवस्तथा ।
तस्मात्तेषु न विश्वासः कर्तव्या भूतिनिच्छता ॥
प्रकाशतस्कारानेतान्परद्रव्यापहारिणः ।
शिल्पिनो वणिजश्चैव राजा दण्डेन वारयेत् ॥

¹ It also means ruby. Perhaps कुरुविन्दवर्णम् here means “emery powder” for rubbing off some of the metal.

CHAPTER 15.

P. 93. l. 15. सिंहनिक C. reads सिंहनिकां

व्ययप्रत्यायोपस्थानानि C. reads व्ययप्रत्ययोऽवस्थानानि.

1. 16. पिण्डकरः—कृमः । तद्वथा अनुनाया भैरैतावद्वात्यादिकं प्रतिवर्षं देयमिति । Com. पिण्ड in the Kharoshti inscriptions from Central Asia means “ lump sum.”

षड्भागः—राजभागः । षड्ग्रहणं प्राधिकत्वादान्येवानपि यथादेशप्रसिद्धानां वतीयचतुर्थादिभागा-
नासुपलक्षणार्थम् । केचित्तु षड्भागसा (गा) चिकदेयभागमाचक्षते । Com.

1. 17. सेनाभक्तम्—सेनासमुद्रोगकाले यथादेशप्रसिद्धं स्नेहतण्डुलवणादि । Com.

बलिः—षड्भागादान्यो यथादेशप्रसिद्धो दशविंशतिवन्धादिकः । Com. S. understands it to be a religious tax, and, though there is no warrant for this from the commentary, still it seems a good suggestion.
करः—प्रतिवर्षदेयः । Com. S. translates “ taxes and subsidies that are paid by vassal kings and others.” He gives in a footnote that these are collected every year during the months of Bhādrapada or Vāsanta, under the names Bhādrapadika and Vāsantika. The Com. here says only भाद्रपदिकवासन्तिता (का) दत्ता पादावम् (?) ।

उत्सर्गः—राजपुलजन्मादौ पौरजानपददत्तमिति केचित् । Com.

पारवम्—उचितकरादधिकग्रहणम् । Com.

पारिहोणिकम्—अकृष्टपच्यसस्यम् । चतुष्पदविनाशितसस्य दण्डाणिगम्यमित्यपरे । Com. ; S. translates according to the second alternative. But he gives the first, “ Crops that grow on uncultivated soil ” , in a footnote.

औपायनिकम्—तद् (i.e. रत्नः) उपयोगिकीशलिकम् (gift) Com.

कोष्ठेयकम्—Com. reads कोष्ठेयकम् and explains राजस्यावरतदा कारसादात् ।
अपरे तु कोष्ठेयं ग्रामोत्पन्नमाचक्षते । तदयुक्तम् षड्भागग्रहणेन तस्य सिद्धत्वादेव ।

राष्ट्रम् At p. 60. ll. 5—6. the word seems to imply a different kind of revenue altogether. There are some, however, which are in common, e.g., बलिः and करः This point is also noted by the Com. which says : ननु समाहृतसमुद्रयप्रस्थापनाध्याये (Oh. 6.) राष्ट्रान्तर्गतं एवं बलिरभिहितः । तथा पारिवारिहोणिकौपायनिका न्यन्याजातय एवं विशेषे परिपठितानि । तेषां पुनरिह पाठस्तदुत्पादितानामपि कोष्ठागारप्रवेश्यत्व-ज्ञापनार्थम् ।

P. 94. l. 1. कोशनिर्हारः Com. reads कोशनिर्हारः and explains हिरण्येन धान्यक्रयः

प्रयोगप्रत्यादानम् Com. says दण्डिप्रयुक्तधान्यप्रवेशः । S. translates “ collec-
tion of interest in kind on grain debts.”

क्रयिसम् Com. reads क्रयसम्.

1. 2. अर्धान्तरेण should be translated, "with other commodities (अर्धं)." S. translates the sentence, "Profitable exchange of grains for grains is termed barter."
1. 4. C. omits this sentence altogether.
1. 5. कुट्टक...कर्ष Com. says कुट्टकादिभिः पंचभिः प्रत्येकं कर्षशब्दः । ... । रोचककर्षं सुदृग्मापादिद्वयम् । सक्तु कर्षं यवसोदभर्जनादिकम् । श्रुतकर्षं इक्षुरसादिसंधानम् ।
11. 5—6. तैलपीडनरीरभचार्त्रिकेषु—C. reads तैलपीडनरीरभचार्त्रिकेषु. Com. reads तैलपीडनरीरभेषु चार्त्रिकेषु and explains औष्ठेषु as दुर्दिसंज्ञां (?) मनुष्ययज्ञकर्षकारेषु. The word औष्ठकर्षकाः occurs in Viṣṇu Purāṇa and also in Rāmāyaṇa as the name of a people, evidently of a savage tribe. S. translates "extracting oil by employing shepherds (औरभ) and oil-makers (चार्त्रिक)." The word औरभिक occurs in Maṇu iii, 166 in the sense of "shepherd" and the word चार्त्रिक occurs in Rājataranginī vi, 272. in sense of an "oil-maker."
1. 6. इक्षुणम्—C. reads इक्षुणम् which is just as good.
क्षारकर्षं—Com. explains षा (का ?) शितगुदसंघा (ज्ञा ?)दि क्रिया । By way of explaining the whole sentence the Com. adds तज्जीवनेष्विति सर्वत्रानुवर्तते ।
सिंहनिका—C. reads सिंहनिका—Com reads सिंहनिक.
1. 7. आदि—आदिशब्दादायुक्तदण्डादयः परिगृह्यन्ते । Com.
अन्यजातः Cf. p. 61. l. 12.
1. 8. शेषम्—शेषशब्दः प्रत्येकम् । Com.
व्ययप्रत्ययः Cf. p. 61. l. 13., where, however, the reading is व्ययप्रत्ययः
1. 9. तुलामानान्तरं...व्याजी. The word व्याजी also occurs at p. 61. l. 14. also at p. 84. l. 14. The Com. here is in places unintelligible. The meaning, however, as far as can be gathered is much the same as that, given in the translation of S. : "That amount or quantity of compensation which is claimed for making use of a different balance or for any error in taking a handful is termed Vyāji."
1. 10. पर्युषितं प्राजितं चोपस्थानम्—पर्युषितमतीतसंवत्सरशेषम् । प्राजितं पुष्पतांबूलादिदानेन नैपुण्योत्पादितम् । अपरे तु पर्युषितं प्राजितं (जि ?) तरयैकमेव पठन्तोऽतीतसंवत्सरोत्पन्नमुप्राहितं इदानीमुद्ग्राहितमाचक्षते । Com
1. 13. फणित—C. and Com. read फणित. The usual form, however, is फणित. Mon. Will. in the Dict compares with this the

Arabic ثَائِيْد and the Persian پائيد. This is merely the inspissated juice of the sugarcane.

मत्स्यण्डिका—Com. says तल गुहसण्डयकैरयोर्मध्यमावस्था मत्स्यण्डिका

1. 14. बिह. This is probably विट्त्वणम् See Dutt "Indian Materia Medica" p. 84.¹ Cf. also p. 84. l. 18., where the word विलवणम् occurs which may stand for विट्त्वणम्

उद्भेदजम्—कषरलवणम् । Com.

1. 15. सीदम्—सुद्रामिः संचितम् । Com.

माद्रीकम्—शुद्धीकानां द्राक्षाणां रसो माद्रीकम् । Com.

1. 16. मधु—C. omits this word.

1. 18. अवसृतः Com. reads अभिषुतः and explains निम्नितः Cf. reading of Com. p. 120. l. 13.

P. 95. l. 2. अजालि—C. reads अजाली Com. explains जीरकम् "Cumin seed" S.

किपातत्तिकम्—Com. reads only तित्कम् and explains चिकित्सकप्रसिद्धम् कुरुतुं बुरु "Coriander seed" S.

1. 3. चोरकः Com. explains शतपुष्पाशुकारि गुच्छः S. does not translate this. Mon. Wm. gives as an equivalent the name *Trigonella Corniculata*.

काण्डादि—काण्ड here as well as at p. 94. l. 18. means stalk. तन्मूलग्रहणार्थम् Com. The आदि is explained in the Com. thus: आदिग्रहणम् राजसर्षपा...दुपसंग्रहार्थम् ।

1. 4. शुष्क° Com. reads शुष्क° which is evidently a mistake. C. also reads शुष्क° Com. says that this word is to be taken with each of the following nouns.

1. 6. नवे Com. reads नवेन Cf. p. 56. l. 14.

1. 9. अष्टभागोनः—अष्टं सार इति वर्तते Com. "(Half) less by one eighth part" S.

1. 10. सारः After this C. reads (omitting the stop) नवभागवद्विरच । उदारकस्तुत्यः । यवगोधूमाश्च क्षुण्याः । तिलायवा सुदृग्मापाश्च चृष्टाः । पंचभागवद्विरगोधूमः । सक्तवश्च । पादोना कला यवसी । Com. reads उदाकरस्तुत्यः and explains प्रियंगुस्तुत्यसारः । Instead of °कलायवसी Com. reads कलायचक्रसी (?)². The Com. here is very inexplicable. Cf. p. 116. ll. 15—17.

चमसी C. omits.

¹ Also see Ray History of Hindu Chemistry, Vol. I. p. 134.

² At p. 116. l. 17. occurs कलायातसी which S. translates as कलाय (leguminous seeds) and अतसी (linseed).

शैव्यानामर्थं सारः—शैव्यानां वल्कलस्य...धान्यानां अर्द्धं सारः तुषरहितो भवति Com.'

1. 12. पिष्टमासकुल्माषाश्च—C. reads पिष्टमासं (Raw flour) कुल्माषाश्च Com. reads 'गुल्माश्च and adds सुदृग्माषादिः Hence it seems that गुल्म may be perhaps the flour of सुदृग्माषादि. The Com. here is very corrupt and practically useless.
1. 16. तिगितस्—आर्द्राकृतस् Com.
विरुदाणान्—Com. reads विरुपाणान् (evidently a mistake) and explains अंकुरितानान्
1. 17. भक्ष्जाश्च—Com. reads भक्ष्जाश्च and explains यवाश्च मृष्टाः ।
- P. 96. 1. 2. पलसूतस्—C. reads पलं सूतस्—Com. reads सूतपलम्
1. 4. व्यालः—आरोह्यतकः । Com. Cf. p. 138. l. 7.
श्रीपवाहानान् Cf. p. 138. l. 4.
संभ्राह्मणानान् Cf. p. 138. l. 1.
1. 7. अक्षण्डपरिशुद्धानान् । Com. reads कुण्डपरि°
- II. 8—9. आर्यभक्तस् Com. reads आयुर्भक्तस्—and explains मध्यमप्रतिपत्तिक सायुष्यभोजनम् । The मध्यमप्रतिपत्तिक perhaps refers to prisoners of war taken from the enemy (प्रतिपत्तिक) of a middle rank (i.e., not the higher officers of the enemy's army).
1. 13. सांस etc. Com. says संप्रति सांससंस्कारे स्नेहादीनां शालानियममाह ।
1. 18. पुलकः—अर्धस्निग्धास्तण्डुलाः । Com.
- P. 97. 1. 3. आकण्ठकुण्डकम्—C. reads कणकुण्डकम्, which seems better. Cf. p. 96. l. 19., where S. translates "bran." Here, however, he omits the phrase द्विगुणं वा कणकुण्डकम्
1. 6. व्याळानान्—S. translates this as "rogue elephants." But these are mentioned at p. 96. l. 4. These perhaps refer to tigers and other beasts of prey kept in the royal gardens.
1. 7. अंगारान्...हृत्पथे S. translates (very likely correctly) : "Charcoal and chaff may be given over for iron-smelting and for lime-kilns." The noticeable features in this sentence are the peculiar use of the genitive instead of dative and also the peculiar use of the causal, if the translation is correct. The Com. says तत्कर्मनिमित्तं (i.e. for iron-smelting and making of mortar or cement) संगृह्णीयात् ।...किंचिद्भस्मावस्कारादिकमपि तत्र तत्र फलव-त्तानापाद्येत् । अल्पमपि प्रयोजनमनुपेक्षणीयमिति ।
1. 10. 'शैचक्यन्तं'—पेषण्यन्तम् । तच्च त्रिविधम् । मनुष्यमावर्तितम् । बलीवर्द्धमावर्तितम् । सलिलमावर्तितं चेति । Com.
1. 11. 'चालनिकाकण्डोर्ली' Com. reads जालनिकन्धोदोरिका. The last word it explains as मृद्भाण्डविशेषः

1. 12. °रक्षक° Com. reads °आरक्षक°
 धरक Com. reads धारक and explains तेलक
 सापक—धान्यमानकृत् । Com. सापक—तद् (सायक) अधिष्ठाता । Com.
 शलाकामत्तिग्राहकः S. translates “those employed to receive com-
 pensation for any real or supposed error in measuring
 grains, &c.” Cf. p. ३४. l. 9. At that place in explaining
 उत्करः the Com. says शलाकादि. The meaning of the word शलाका
 is doubtful, but most probably the translation of S. is
 correct.
1. 14. मूलाः—S. translates “bound round in grass ropes.” The
 idea is that चार (i.e., गुड &c.) is packed up in grass mats, as
 is to be seen in places even to this day.
 संहतः—घटनाः । (Com.)

CHAPTER 16.

- P. 97. 1. 18. In the title Com. reads पण्यपञ्चः
 1. 20. मियाप्रियताम्—शीघ्रमन्दविक्रयताम् । Com.
- P. 98. 1. 1. कालान् । Com. reads कल्पान् ।
 1. 6. विक्रापयेत् Com. reads विक्रावयेत्
 1. 8. अजस्रपण्यानाम्—क्षीरशाकपुष्पादीनां पलादीनां च । Com. This seems to mean
 commodities which are in constant demand.
 कालोपरोधम्—विक्रयनिषेधम् Com. S. translates more literally, “res-
 triction (as) to the time of sale.”
1. 11. षोडशभागोमानव्याजी—राजपण्यप्रसंगेन वणिग्भ्यो राजादेशं सामान्यमुपदाविशेषमाह षोडशभागो...
 इति ।...। केचिदेतत्क्रेटग्राह्यमित्याचक्षते । Com.
- II. 11—12. गण्यपण्यानाम्—पूयफलादीनाम् । Com.
1. 13. अनुग्रहेण—अन्तपा (पाल) दवीकवल्लभादनु पद्रवमतिषेधेन षोडशभागमोक्षेण चारवस्य । Com.
1. 14. अनभियोगः—उत्तमर्णादिभिरर्थे घृणादिषु विषयभूतेषु । Com.
- II. 14—15. सहोपकारिभ्यः—C. reads, सद्भ्योपकारिभ्यः—Com. reads सभ्योपकारिभ्यः and
 explains—तत्सेवककर्तृकरादिभ्योऽन्यत् । तेषां तु परस्परानभियोगाप्रतिषेधः
- P. 99. 1. 2. आतिवाहक Com. reads °हिक and translates आनुधीय सहायवेतनम् ।
 गुल्म—आटविकस्थानिकदेशम् । Com.

CHAPTER 17.

- P. 99. 1. 16. द्रव्यवनच्छिदां च—द्रव्यवनोपजीविनां कार्पटिकानाम् (woodmen) । Com.
1. 18. तिनिश—C. reads तिमिश

- P. 100. 1. 3. उटज—महासुषिरस्तनुकण्टकः कर्कशपृष्ठः । Com.
चिनिय Com. reads चनय and says it is निस्तुषिरे मृदुत्वक्कः
चव—C. and Com. read चाप .
भालूक—Com. reads हालूक
1. 4. शोकवल्ली—Com. reads शोकवल्ली
1. 10. बालक—Com. reads पलागम्, which seems more reasonable.
हैमवतम्—ह्रिग्वत्प्रभवम् Com.
कालिंगक—कालिंगप्रभवम् । Com.
दारदक—दरदप्रभवम् । Com. दरद is the country above Peshawar. Cf. Manu x, 44. The word also occurs in Mahābhārata, Rāmāyaṇa, Harivamśa, and other works. Ray in his History of Hindu Chemistry mentions it as the land where cinnabar and mercury are to be found. It lies in the north-west, about Kashmir.
कोलसारकोष्ठक—C. reads कोलसारकोष्ठक Com. reads कोलसारकोष्ठक . The reading of the Com. is the best of the three.
1. 11. विषाणि—Refers to the vegetable poisons enumerated above. The commentary calls them स्यावरणि विषाणि and says अनुक्तैः सह
...पंचाशीतिदशाश्रयाणानि । तथा च ।
त्वक्कन्दुपुष्पपत्राणि फलनिर्यासमेव च ।
मूलं सारस्तथाधातुवीजं चेति दशाश्रयाः ॥
C. omits the stop after विषाणि
सर्पाः.....विषवर्गः—Com. calls these जंगमानि
1. 12. सेरक—Com. only says गौरत्वक्, but does not mention what animal it is.
स्मर Com. explains it to mean शरभ. This latter is a kind of deer reputed to be stronger than the lion and the elephant.
1. 16. विदल—वंशवेत्तादिभयम् । Com.
1. 17. व्याळीवाटाः C. and Com. read व्यालवाटाः and Com. explains वाटाः as places where these animals are preserved.
दुर्गवाटाः here वाटाः is explained by Com. to mean सन्तः
- P. 101. 1. 1. बहिरन्तरच—बहिर्द्व्यवनसमीपे जनपदे च तथा अन्तरच दुर्गाभ्यन्तरे । Com.
1. 2. कुप्योपजीविना—कुप्याध्यक्षेण । Com. C., however, reads कुप्योपजीविनाम्

CHAPTER 18.

- P. 101. 1. 6. दैर्गर्गार्गिकम्—Com. reads दैर्गर्गिकम् and explains स्वदुर्गरक्षससमर्थम्
1. 7. तज्ज्ञातं Com. reads तज्ज्ञातं

कारु—Com. says स्थूलकर्मकृतः

शिल्पिभिः—Com. says शिल्पिनः सूक्ष्मकर्मकृतः

1. 9. स्वभूमौ—C. reads स्वभूमिषु
1. 10. बहुयः—त्वितुर्दिनानन्तरम् Com.
1. 11. क्रिमि°—C. reads कृमि°
1. 13. सर्वतोभद्र—शकटचक्रप्रमाणं तद्वहनेभिः....., भ्रमणात्सर्वत्र पाषाणान् क्षिपति । अपरे तु सिद्धं भूमिरिकायन्त्रारूपं लघुतरपाषाणक्षेपणमाचक्षते । Com.
जामदग्न्य—हस्यरन्ध्रनिहितमहाशरयन्त्रम् । Com.
बहुमुख—प्राकारोत्तरीधाधिगम्य सन्निविष्टश्चर्मावृतः त्वितुस्तालो धानुषाधिष्ठानं च अट्टालको (a tower) भवति । तत्रस्था धन्विना नराः सर्वतोशरान्क्षिपन्ति । Com.
विरवासपाति—तिर्यग्वास्थितो नगरस्य बहिः परिघं यन्त्रविरलेषणेन हन्ति Com.
संपाटी—Com. reads °टि and explains दीर्घकाष्ठसंपटिकाऽट्टालकादिप्रदीपनार्थ-
मग्नियंत्रम् ।
यानक—Com. reads यानिक and explains चक्रारूढदण्डः ।
पर्जन्यक—अग्निप्रथमनार्यमुदकयंत्रम् । अन्येतुपंचाशद्वृत्तायतं बहिः प्राकारस्य संततं यन्त्रविरलेषणेन
समीपगतं व्यापादयतीत्याचक्षते । Com.
1. 14. अर्धबाहूर्ध्वबाहूनि—C. reads बाहूर्ध्वबाहूनि—Com. evidently reads as in
A. अर्धबाहु it explains thus : पर्जन्यकार्यं (र्ध्व ?) प्रमाणं स्तंभद्वयं परस्परभिमुखं
संतविरलेषणेन मारयति । ऊर्ध्वबाहु is explained as ऊर्ध्वस्थितः पर्जन्यप्रमाणः स्तंभः
समीपगतानि संतविरलेषणेन हन्ति ।
1. 15. पंचालिक Com. explains this to be a sort of board covered
with sharp spikes which is placed outside the fort in the
ditch in order to obstruct the passage of the enemy
through it. The Com. here is difficult to understand in
parts.
देवदण्ड—कीलाहितो महास्तंभः ।...। प्राकारस्योपरि स्थाप्यते । Com.
सूकरिका—सूचकर्मसमी कापसिंशोदिपूर्वमप्या, महाभस्ता प्रमाणतो गोपुराट्टालकदेवपयादीनां
प्रच्छादिना बाह्यपाषाणनिवारणाय क्रियते इति केचित् । वेणुसमी चर्मावृता सूकरप्राकारग्रहणनिवा-
रणाय क्रियत इति अन्ये । Com.
मुसलवष्टि—खदिरशूलः । Com.
हस्तिवारक—द्विमुखस्तिलमुखो वा महादण्ड इति केचित् । हस्त्याघाताय हस्तिपरिघे (Of.
p. 53. l. 16.) इति अपरे । Com.
1. 16. स्फुक्ता—Com. reads स्लकतुवा which is most probably a mis-
take, and explains सैव कण्टकनिचिताकारा ।
आस्फाटिम्—Com. reads आस्फोटम् and explains चर्मावृतं सगोष्पशब्दयुतेन
मृत्पाषाणक्षेपणयंत्रम्
उद्घाटिम् should be उद्घाटिम् (udghâtima) as in the Com. प्राकाराट्टाल-
कोद्धारणाय क्रियते । Com. C. reads उत्पाटिभौद्घाटिम्. Com. has उत्पाटिम्

उत्पादिम् following the उद्घाटिन्, and explains स्तम्भादीनां भूमिनिखातानां सुत्पा-
दनर्थकम् ।

शतग्री—Com. says कीलाचितो महास्तम्भः

1. 18. शक्ति—सर्वलोहमयी चतुर्हस्ता करवीरपत्राकृतिमुखा (the blade of the shape of
a karavīra leaf) गोस्तनाकृतिरधस्तात् (handle) Com.

प्राप्त—चतुर्विंशत्यंगुलः । स च द्विपीठः (double-handled ?) सर्वलोहमयः ।
Com.

कुन्त—The Com. quotes a verse enumerating three kinds
of k u n t a , viz., of seven, six and five hands in length.

हाटक—त्रिमुलम् (with three blades) Com.

भिण्डिवाल—C. and Com. read 'पालः and Com. says it is like
k u n t a but thicker.

शूल—एकमुलमनियतदण्डप्रमाणम् Com.

तेमर—शराकारमुखः त्रिप्रमाणः । And the three lengths are given to
be 4, 4½, and 5 h a s t a s , Com. This is a lance.

वराहकर्ण—प्राप्त एव । वराहकर्णाकारफलः । Com.

कण्ठ—सर्वतो लोहमयः । उभयतः शृंगाटकाकारफले मध्यमुष्टिः (a grip in the
middle ?), Com. Three lengths for this are given to be
20, 22 and 24 a n g u l a s .

कर्पण—तेमरतुल्यदण्डो हस्तद्वयः । Com. This is a javelin. It also
has three lengths 7, 8 or 9 k a r ṣ h a s in length.

1. 19. त्रासिका—प्राप्तप्रमाणा सर्वलोहमयी । Com.

च हलमुखानि Com. reads बहुलमुखानि. S. translates "weapons with
edges like a ploughshare," and proposes reading च हलमुखानि

- P. 102 1. 1. चाप—वेष्टुविशेषमयम् Com. Cf. p. 100. l. 3., according to reading
of C.

शङ्ख—शृंगमयम् । Com.

1. 5. निस्त्रिंश—वक्राग्रः Com.

मण्डलाग्र—त्र्यजुदत्ताग्रः । Com.

अस्त्रियष्टिः—पृथुफलरश्च...तनुदीर्घात् । Com.

1. 6. खड्ग—गण्डकः । Com.

त्सरवः—सुष्ठुयः । Com.

1. 7. परशु—सर्वलोहमयः । चतुर्विंशत्यंगुलोऽर्धचन्द्राकारफलः । Com.

पट्टस—उभयान्तं त्रिभूलो लोहदण्डः । परशुरेव त्रिशूलयुक्त इत्यपरे । Com.

चक्र—Com. reads क्रकच and explains करपलः ।

1. 8. यन्त्रगोष्पणमुष्टिपाषाणाः—यन्त्रादीनां त्रयाणां पाषाणशब्दः प्रत्येकम् ।...। गोष्पणाख्ययष्टिविशेषः ।
...। हस्तद्वयः सुष्टिपाषाणः । Com. The गोष्पण is a catapult. Gujarāṭī गोष्पण.

1. 9. लोहजालिक...सूत्रकम्—लोहशब्दश्चतुर्णां प्रत्येकम् । लोहजालं प्रावरणी । शशिरस्ताणा । जालिका मुण्डसन्नाहः । पटो(टो ?)विबाहुसन्नाहः । लोहम्(प ?)दृ चदित इत्यपरे ।
1. 10. C. inserts a stop after वर्माणि which is better.
After शिरस्ताण the Com. inserts the word पद्मः and explains it to be पृष्ठमात्रावरणम्
कूर्पास—अर्धबाहुकः । Com. S. translates “cover for the trunk.” Probably the explanation of the Com. is “a sleeveless coat of mail,” i.e., “a cuirass.”
केशुक—जानुप्रमाण । Com.
1. 11. वारवाण—शुल्फप्रमाण । Com.
पट—पटो(टो ?)पि(वि ?)बाहुः । Com. “A coat without cover for the arms.”
नागोदरिका—करांगुलिवाणम् । Com. “Gloves” S.
From शिरस्ताण up to नागोदरिका should be one compound word and with वेरि begins another.
वेरि—C. reads पेदि—Com. reads वेनि—Com. explains कोष्ठवल्लीमयं श्वेतकम् (shield).
हस्तिकतालमूल—C. and Com. read हस्तिकर्णतालमूल and Com. says हस्तिकर्णोऽवकुण्ठनफलकम् । तालमूलं काण्डश्वेतकम् ।
धमनिका—Com. unintelligible सूत्रकिटिक(?) S. translates “trumpet” which is very doubtful in this context.
11. 11—12. कवाट—Com. reads कपाट and translates काष्ठफलकम् ।
1. 12. किटिका—चर्मवैशदलमयी Com.
अप्रतिहत—S. translates “An instrument to drive back elephants.” Com. is very corrupt here. S. seems very probable.
बलाहकान्ताः—स ख (अप्रतिहत ख) लोहपट्टवेष्टितपर्यन्तः । Com.
आवरणि—Com. has correctly आवरणानि
1. 15. रेंद्रजालिकनौपनिषदिकम्—अल्पसैन्यस्य बहुसैन्यप्रदर्शनम् । अनगनावग्निदर्शनमित्यादि । सायागतं औपनिषदिकं च । Com.
कर्ण—Com. reads चर्म. Evidently a slip.
1. 16. व्याधिषद्द्वयम्—C. reads व्याधिषुभयम्—Com. reads व्याजसुद्देश्यम् and explains thus : व्याजं देशम् । अपरे तु व्याजीमिति पठन्तो राजपण्यविक्रयेऽन्तरग्रहणमाचक्षते । वृद्देश्यम् लाभम् । The reading adopted in A. is not explicable. A suggested reading based on the sense given by the Com., but at the same time not disturbing the verse is व्याजसुद्देश्यम् ।

CHAPTER 19.

- P. 103. I. 14. प्रदेहाभ्याम्—C. and Com. read प्रदेहाभ्याम्
1. 16. संलभुभयतः शिष्यं वा—सर्वासाधुभयतः शिष्यं नेयमानयोर्गुणपद्धारणार्थम् । वाशब्दादेकतः शिष्यं वा पर्यायेण विधारणसंभवप्रदर्शनार्थम् । Com.
1. 18. समकरणम्—उज्जतावनतोभयान्तं चिह्नम् । Com.
- II. 20—21. अन्तेषु नान्दिपिण्डम्—अन्तेषु पंचमदशमादिषु (multiples of five) नादिपिण्डं स्वस्तिकम् । Com.
- P. 104. I. 2. तस्स्याः is evidently a misprint for तस्याः, which is also the reading of C.—Com. reads तस्माद्
1. 4. विंशतितौलिका भार—पलशतप्रमाणं तुला । Com.
1. 7. पंचपलावरा... भाजिनीच—पंचनवतिपलधारिणी व्यावहारिकी लोकक्रयविक्रयार्थं तु भवति । तस्या अपि पंचपलावरानवतिपलधारिणी भाजनि हृत्यदेयो (भृत्यादेयो ?) पयोग्निना तुला भवन्ति (ति ?) । ततोऽपि पंचपलावरा पंचाशीतिपलधारिणी । अन्तःपुरभाजिनी देवी कुमारदिदेशोपयोगिनी भवति । Com.
1. 8. तासान्वर्धधारणावरं पलम्—व्यवहारीत्यादीनामर्धधारणावरं पलं... भवति । तद्वत्ता—आयमान्याः समदृष्टतलक्षणायाः दशधरणिं पलं व्यावहारिक्याः सार्धनवधरणिं भाजन्या नवधरणिक्कमन्तःपुर-भाजन्याः सार्धाष्टधरणिक्कमिति । Com. The following two sentences about the पल and the आयमान are to be taken similarly, the first decreasing each time by two and the latter by six angulas.
1. 10. पूर्वयोः—संदृष्टपरिमाणयोः । Com.
पंचपलिकप्रमाणः—पलशते तुलिते पंचपलमधिकं देयम् । Com.
1. 11. पदवती—कृतपलादिपदा । Com. “With measuring marks (such as 1, 2, 3 palas, &c.)” S.
प्रतिमानवती—प्रतिमानपाषाणोपेता । Com.
- II. 11—12. त्र्यूरपदाधिष्ठिता—From the word itself one may think it to be a tripod, but the Com. says स्तम्भद्वयतोरशोपनिबद्धा ।
1. 13. काष्ठ... साधनम्—तावतैन्धनेन तण्डुलप्रस्थापाकनिष्पत्तिः । Com. “25 palas of firewood will cook one prastha of rice” S., who also says in a footnote that in the *Daśakumāracharita* Ch. viii¹, Daṇḍin makes sarcastic remarks about this and other points of the *Arthasāstra*.
प्रदेशः—प्रकारः पदार्थमिति यावत् । Com.

¹ इयत् श्रोतव्यस्य पाकायैतावदिन्धनं पर्याप्तमिति ज्ञानोन्मानपूर्वकं देयम् । Cf. also A. Hillebrandt *Über das Kautiliyaśāstrau. Verwandtes*, pp. 8—9.

1. 20. तेषा... वराः—तदथा द्रोणस्यादकरचतुर्भागः । आदकस्य प्रस्यः । प्रस्यस्य कुडुब इति । Com.
C. and Com. both read कुडुब instead of कुडुम्ब in A.
- P. 105. 1.—34. शुष्क... अंतःशिखं वा ।—शुष्कदृढदारुघटितम् । सप्तं सदृशमुल्लापम् । चतुर्भागशिवं (खं ?)
1. 4. भागलयेण सुखसप्तं हृतस्य चतुर्भागेन यथा शिखा भवति तथा शिखां (नानं ?) कारयेत् । अंतःशिखं
वा सुखसप्तम् हृतशिखाचतुर्भागं वा । Com.
1. 5. रसस्य तु—अंतःशिखमिति वर्तते । Com.
1. 6. द्विगुणोत्तरा दृढिः—सुरादीनांषण्णां भागलयेण सुखसप्तं हृतस्य शिखायां भागद्वयं भवति । ततरचैषां
पंचभिः कुडुबैः प्रस्यो भवति । सुरायास्त्वन्तःप्रविष्ट (i.e. अंतःशिखं) पंचकुडुबं कर्तव्यम् ।
द्रव्याणां (liquids) शिखाभावात् । Com.
1. 14. प्रतिवेधनिकम्—“ for stamping the weights and measures ” S.
This is of course in order to show that they are of the
required standard.
1. 17. तप्तव्याली—“ Compensation for decrease in quantity of ghi
owing to its liquid state ” S.
1. 18. नानद्यावः—This is also a sort of extra measure given as com-
pensation “ for diminution in quantity (of the liquid)
owing to its overflow or adhesion to the measuring
can ” S.
1. 21. अन्वयोः—Of the vāra k a either of ghi or of oil: hence
21 kuḍu m b a s make one gha t i k a of ghi, but
16 kuḍu m b a s make one gha t i k a of oil.

CHAPTER. 20.

- P. 106. 1. 3. रथचक्रविष्टम्—चक्रोद्धतं चक्षुर्ग्राह्यं यद्गजः । Com.
1. 7. The sense would be clearer if a stop were put between
अंगुलं and मध्यमस्य.
1. 11. द्वादशंगुलो वितस्तिः—C. reads द्वादशंगुला वितस्तिः and puts a stop after
that.
द्वया पीरुषं च—शंकुप्रमाणम् । Com. शंकु is the pin or the gnomon
of a sundial which is usually 12 a n g u l a s in length.
1. 12. शनः &c., शमादयश्चतस्रः संज्ञा । Com.
1. 13. प्राजापत्योहस्तः—सामान्योहस्तः । Com.
1. 14. पौतवविधीतमानम्—तयोहस्तप्रमाणम् । तत् पौतवं काष्ठतुलादि । विधीतं प्रतीतम् । Com-
(Cf. Oh. ii. P. 49. l. 7. and also elsewhere)
1. 15. किष्कुः—C. reads किष्कः ।
क्षंसः—Com. reads कुंसः and says तस्यैव संज्ञान्तरम् ।

1. 19. स्नातपौरुषम्—स्नातस्य कृपादेः पुरुषमानस्येतदेव । Com. The word व्यास or the modern form वास is used in India now to mean a fathom or six feet which is very close to a पुरुषमानम् .
- P. 107. 1. 1. गार्हपत्यम्—गृहपतिना विश्वकर्मेणा दृष्टम् । Com. S. translates “a measure used by carpenter called grhapati.”
C. puts a stop after धनुः
पथिमाकारमानम् Cf. Ch. iii. of this Book pp. 51 ff.
1. 2. षट्कंसः—Com. has षट्कुंसः From here commence evidently square measures.
1. 6. निवर्तनम्—This name occurs in Hemādri's Caturvarga Cintāmaṇi, but there it represents another measure 40,000 hastas square.
1. 7. एकतो द्विदण्डाधिको बाहुः—तदेव चतुरश्रान्निवर्तनमेकत एकस्मिन्पार्श्वे दण्डद्वयाधिक्याद्बाहुर्भवति । Com. This is an area 30 daṇḍas by 32.
1. 8. धनुःसहस्रम्—C. and Com. both read द्विधनुःसहस्रम्
1. 12. त्रुटः—C. reads तुटः—Com. reads त्रुटिः
11. 19—20. सुवर्ष... नाळिका—सुवर्षमायकारचत्वारश्चतुरंगुल्यामाः । तावत्प्रमाणशलाकीकृताः (drawn out in a wire) तावत्प्रमाणकछिद्रमादकसंभवे वा कुम्भगतं यावत्तेन छिद्रेण गलतीति वाक्यशेषः । Com. The time taken for one āḍhaka of water to pass through a hole, whose diameter equals that of a wire of gold four angulas in length made out of four māṣhas of gold. S. translates also the same way.
- P. 108. 1. 4. क्षायायाम्.....छेदः—षण्णवत्यंगुल्याम् (Cf. p. 106. l. 11.) क्षायायाम् दिवसस्याष्टादशभागच्छेदः । अष्टादशभागोऽपवर्गते (अपवर्गते ?) संतप्यः । सप्तदशवर्गशेषः । Com. C. reads भागच्छेदः instead of भागश्छेदः
11. 4—5. चतुर्दशभागाः C. inserts a stop after this.
1. 5. C. has a stop after षड्भागः
11. 5—6. C. has a stop after चतुर्भागाः
1. 6. त्रयोदशभागाः—Ought to be printed separately, for the Com. says दशपाविभक्तस्य तत्त्रयोभागाच्छेदः । सप्त शेषाः ।
चतुरंगुल्यामष्टभागाः—C. and Com. both read चतुरंगुल्याम् त्रयोऽष्टभागाः. This is a much better reading.
11. 6—7. अच्छाये मय्याहः This evidently refers to the months of Caitra and Āśvayuja. But a few lines later (l. 9.) it is said that in Āṣhāḍha there is no shadow at midday and according to the sentence following (11. 10—11.) there should be a shadow six angulas long in Caitra as well as in Āśvayuja.

- ll. 10—11. साघादीनां द्वयंगुलावरा—द्वादशंगुलानि ततो माघे । Com.
P. 109. l. 2. म्रैष्टपदः—C. and Com. both read म्रैष्टपदा and Com. translates
भाद्रपदः
1. 7. ज्येष्ठामूलिय—C. reads ज्येष्ठा—Com. reads ज्येष्ठानातिथिः
1. 14. अर्धवृत्तीयानाम्—“In the middle of every third year” S.
त्रिंशतोमासानाम् । Com. This is a very strange expression, an
exact parallel to the German “Halbdrei.”

CHAPTER 21.

- P. 109. l. 19. ध्वजं—तत् (शुल्कशाला) चिह्नम् । Com.
मादुगुलमुदुमुत्तं वा—इति द्विग्रहणं संगलार्थम् । Com. S. translates मादु as
“south.”
P. 110. l. 2. अभिज्ञानमुद्रा—अंतपालकृत (ता ?) । Com.
1. 5. कूटमुद्राणाम्—Com. reads कृतमुद्राणाम् explaining स्वयंकृतमुद्राणाम् । S.
translates in accordance with this.
1. 6. घटिकास्थाने—(अ ?) वेलायामागतूनां स्थानसन्निरोधेन । यदि वा शुल्कशालायां सन्निरोध-
मेकमहरवस्थानम् । Com.
1. 7. राजमुद्रावखितने—Com. reads मुद्रातिवर्तने
नामकृते—Com. seems to read नामपरिवर्तने कृते
वहनं—भाण्डहरकम् Com. This seems to mean to free each
load which has been confiscated. S. seems to agree with
this rendering.
1. 10. क्रेतुसंघर्ष—Competition among the buyers.
1. 15. प्रतिक्रेतुभयात्—अयमपिक्रे (क्रो ?) व्यति (shall bid) इति (भयात्) । Com.
1. 18. C. has a stop after कार्यः which seems needed.
1. 19. अनुग्राहिकाणां च—The Com. is very corrupt here. S. translates
“those (commodities) which are to be let off free of toll.”
This seems very likely. Cf. p. 111. ll. 2—4. C. reads “ग्रहिका”.
P. 111. l. 1. पथिकोत्पथिकाः—S. translates “Those who pass to and from
the city”—Com. reads वेथिक and translates सुखचारिणो वैदेहक-
व्यंजनादयः । उत्पथिकाः त (?) काष्ठाहारगोपालादयोऽनुमताः (ताः) पथसंचाराः । This
evidently refers to spies. Cf. p. 144. l. 16.
1. 2. अन्वायनम्—परिणीतायाः पितृगृहादानगतम् । Com.
औपायनिकम्—कौशलिकम् । Com. “Intended for presentation” S.
1. 5. वाहिनः—C. reads वादिनः Both make good sense. Com.
agrees with C.
1. 6. एकमुद्रया—C. reads एकमुद्राया—Com. has एकमुद्रया and explains
एकस्य मुद्रयासमानं अन्त्यं पण्यपुटं निर्वाहयतः

- l. 6—7. भित्वा पटम्—Com. reads भित्वा वा पण्यपटम्. This seems rather more clear. Having broken open the cover of the goods in order to pretend that it has already been examined.
- l. 8. गोमयपलालं प्रमाणं कृत्वा—“(Falsely) swearing by cow-dung.” Com. reads गोमयं पलालं प्रमाणं कृत्वा. The explanation given by Com. is, however, not very clear : गोमयं पलालं वाग्निनतरामसारमिव (सिव ?) प्रमाणं कृत्वा
- l. 10. अन्यतमानिर्वाहम्—C. reads अन्यतमं निर्वाहम्—suggested correction अन्यतमसन्निर्वाहम्
- l. 11. यथावबुधितः S. takes this to be an adjective qualifying दण्डः and translates, “He shall be punished as laid down.” The पण्यनाथः however, put down with this does not seem quite to agree with the उच्छुल्को विक्रयः of the next line. Besides, the form अवबुधितः is very strange grammatically. A suggestion is to read अन्यथाघोषयतः “making a false declaration.” The अनिर्वाह्य articles are to be destroyed if the man makes a false statement, and he is to be punished. But if he declares the value correctly even then they are not to be allowed into the city but sold outside the दुर्ग, but free from tax. Of course this only refers to foreign merchants who come into the city.
- ll. 13—14. It would be better to take both lines as one sentence, omitting the stop after गृहणीयात्. The अन्तपाल is to charge a road-cess of one पाणा and a quarter on each पण्यवहन, on one-hoofed animals one पाणा, &c.
- l. 15. पण्यवहनस्य—शकटादेः। Com. It reads पण्यवाहिनः वहनम् here as also at p. 110. l. 7., means a load, i.e., a cart-load of goods.
- P. 112. l. 7. महोपकारम्—ब्रौह्मादिधान्यं हरीतक्यादि भेषजं (ज ?)म्।
उच्छुल्कं कुर्यात्—शुल्कं तस्यानुगृहीयात्। Com. Cf. above p. 110. l. 19.

CHAPTER 22.

- l. 11. बाह्य...आतिथ्यम्—बाह्यं स्वजनपदोत्पन्नम् । आभ्यन्तरं स्थानीयादुत्पन्नम् ।...। परदेशगत-वैदिहकोत्पन्नातिथ्यम्। Com.
- l. 14. पल्लिक्य—C. and Com. read बल्लिक्य and Com. explains बल्लिकलम्।
तज्जातपुरुषैः—Com. reads तज्ज्ञात
- l. 16. कारयेत्—शुल्कं कारयेत्। Com. C. puts a stop after this.
- l. 18. चीम—स्थूलवल्कलम्। Com.
दुक्षल—सूक्ष्मं (वल्कलम्)। Com.

क्रिमितान—चीनपट्टः । Com. C. reads कृमि.

कंकट—सूतसम्राट् । Com. S. translates “armour.”

हिंगुलुक—Com. reads instead अंजन.

ll. 18—19. लोहवर्णधातु—S. takes लोह (metals) and वर्णधातु (colouring minerals).
Com. takes लोहवर्ण and धातु.

P. 113. l. 4. द्वारादेशंशुल्कपंचभागम्—यस्य शुल्कं मुक्तं तस्य पंचभागो द्वाराप्यन्नेन ग्राह्यमिति । Com.
C. puts a stop after °पंचभागम्, so also Com.

आनुग्राहिकम्—C and Com. read अनु° Cf. p. 112. l. 7. also p. 110.,
l. 19.

यथादेशोपकारम् Cf. p. 112. l. 7.—यथा स्वदेशस्योपकरोति । Com.

l. 7. पस्यादानेषु—C. and Com. read °दाने.

अत्ययः—सचात्ययो विक्रेतुरप्यवयवन्तव्यः । Com.

l. 11. पणोऽप्यर्षपणश्च—क्रेतुर्विक्रेतुश्च यथाक्रमं पणोऽप्यर्षपणश्च । Com. S. explains in
a footnote that this charge was always levied on all sale
of corn or of agricultural produce, irrespective of any
offence committed. C. reads only अप्यर्षपणश्च.

CHAPTER 23.

P. 113. l. 17. तज्जातपुरुषैः—Com. reads तज्जातपुरुषैः

l. 18. There is no need of a stop after च.

l. 19. दण्डप्रतिकारणी—Com. reads दण्डप्रतिकारिणी and explains कर्षणं दण्डस्य
प्रवेशयिनी । This means doing work in lieu of paying a fine.
Cf. also p. 115. l. 14.

l. 20. व्युपरतोपस्थानं—संगीतकादभ्योऽप्या । Com.

P. 114 l. 3. तैलामलकोद्वर्तनैः—चतुःप्रसादार्थमन्यासामपि यत्नातिशयार्थं च । Com.

l. 5. तिथिषु—अकर्तृनादिवसेषु पीरणास्यादिषु । Com.

प्रतिपादनानैः—Com. reads प्रतिपादनैः and explains उच्छिष्टादिदानेन
(by giving them left off things)।...। अथवा... गन्धसूत्र्यभक्ष्यादिप्रतिपादनेन ।

l. 6. C. puts a stop after वेतनहासः and takes द्रव्यसारात् with the next
sentence.

द्रव्यसारात्—द्रव्यसाराधीन सूत्रप्रमाणं (यो ?) मूल्याधीनः कल्पनीयः । Com.—S.
translates, “making allowance for the quality of the raw
material.” Perhaps a better translation would be—“ If
the strength of the thread is inferior to the quality of raw
material then the wages shall be reduced.”

l. 8. प्रतिसंस्पर्गम्—तैरैकैकेन स(सद् ?) सं(स ?)ख्यम् । Com. and by way of
explanation it adds तत्करणं (i.e., this close association) तद्
(सूत्रादेः) हरयोपायपरिज्ञानार्थम् ।

1. 9. रोकव—रुकुमरोमजम् Com.
 1. 12. कंकट Cf. p. 112 l. 18
 तज्जात°—Com. has तज्जात°
 1. 14. सोपग्रहम्—सपग्रयम् । प्रीतिपूर्वकं च । Com.
 11. 15—16. भाण्डवेतनविनियम् कारयेत्—सूत्रं गृहीत्वा मूल्यं दद्यात् Com.
 P. 115. 1. 1. अंगुष्ठसंदेशं दापयेत्—C and Com. read अंगुष्ठसंदेशम् Com. explains
 दक्षिणहस्तांगुष्ठं मध्यमांगुष्ठम् च ।
 1. 4. रज्जुवतकैरच पूर्वोक्तैरच—C. reads रज्जुवतकैरचर्वाकारैरच—Com. reads रज्जु-
 वतकैरचवर्वाकारैरच. The reading of the Com. is supported by
 the word कंकट above p. 114. l. 12.
 1. 5. वरत्नादीनि—Com. reads परत्नादीनि. A. is better वरत्न meaning a
 strap ; see also next line.

CHAPTER 24.

- P. 115. l. 11. कृषितन्त्र—वृद्धपराशरादिप्रणीतं कृषिशास्त्रम् । Com.
 गुल्लवृक्षाद्युर्वेद—सीराज्ञानं (knowledge of agriculture) दशमलादि वृक्षाद्युर्वेदो-
 न्निवेश्यादिप्रणीतः Com.
 1. 12. पाल्लिक्य—C. reads वाल्लिक्य Cf. p. 112. l. 14.
 1. 17. सर्पग्राह Com. reads सर्वग्राह and explains श्वरादिः
 1. 18. कर्षफलविनिपाते—विलंबादिकृते कृषिकर्षफलविनाशे । Com.
 1. 19. लांगलानाम्—मरुमायाणाम् Com.
 वर्षप्रमाणम्—Cf. p. 58. l. 15.
 अनूपानाम्—C. reads आलवानाम्—Com. reads आक्रपानाम् and explains
 जलमायाणाम्
 P. 116. l. 1. 1. अरसकानाम् Com. reads अश्वकानाम् and translates मङ्गाराष्ट्रानाम्
 अपरान्तानाम्—कोकणविषयाणाम् Com.
 1. 2. हैमन्यानाम्—हिसवत्प्रदेशानाम् । Com. This seems to go with अपरान्तानाम्
 as regards the अमित (unmeasured) rainfall. Perhaps it
 may be just as well to put a full stop after हैमन्यानां च. The
 explanation by the Com. of the next sentence seems to
 support this suggestion.
 कुल्यावापानां च कालतः—सारणि (canals) येयतोयानां कालतः स्वतुर्गतः सस्यन्तिपत्तिर्न
 वर्षोदिकप्रमाणतः । Com.
 1. 3. 1. 4. वर्षलिभायः.....सुषमारूपम्—यस्य देशस्य यावत्पूर्ववर्षं तन्त्रेधा विभज्य पूर्वपरिचयमानयोः
 आवणकातिं कयोरेकालिभागं वर्षति । मध्यमयोः मो(मी ?)ष्टपदायवयुजयोः द्वै(द्वी ?)
 लिभागौ च यदि वर्षति तदा तत् (सस्यम्) सुषुमारूपं शोभनसंपत्पररूपं भवति । Com.
 1. 10. सप्ताहिकाः—सप्तरात्रमनवरतवर्षकराः । Com.

- l. 15. म्रियंमुदारक—This should be म्रियंमुदारक. For उदारक cf. the passage as found in C. (but not in A.) which has to be inserted at p 95. l. 10.
- l. 17. कलायातसी Of. the passage mentioned above. S. translates “कलाय (leguminous seeds) and अतसी (linseed).” कलाय is a sort of pea.
- l. 19. वापातिरिक्तम्—Com. reads वापादतिरिक्तम् and explains प्रभूतत्वात्कृष्टं त्वे-
तमश्वस्यं वसुम्
अर्धसीतिका Cf. Yâj. ii. 49. अर्धेन भागेन कर्षन्तो ग्राम्यकुटुं विनः कुटुं वैपेयुः ।
Com. Cultivate for half the share of the produce.
- l. 20. स्ववीर्योपजीविनो वा चतुर्थेपंचभागिकाः—यदा तु बीजवलीवर्दादिकमस्ति न कर्मकरः (राः ?)
ता(तदा ?) स्ववीर्योपजीविनः बीजाद्रभावेन कायक्लेशमातोपजीविनः चतुर्थेन पंचमेन वा
बीजभक्तादि व्ययविविशुद्धेन वपेयुः । Com. The Com. also puts a stop
after this sentence.
- ll. 20—21. यथेष्टं.....कृच्छ्रैः C. puts a stop after कृच्छ्रैः and takes स्वसेतुभ्यः
with the following sentence. So also the Com. The Com.
explains यथा (दा ?) अर्धसीतिकाः स्ववीर्योपजीविनो वा अभ्युपगम्य प्रसादात् भवन्ति
तदा यथेष्टं यथाभिमतं अनवसितभागं अकृष्टसस्यभागं दत्तुः । अन्यत कृच्छ्रैः इति । वलीवर्दादि
साढकरैः (?) ।
- P. 117. l. 2. स्कंधप्रावर्तिं सन्—वलीवर्दप्रवर्तिं तयलोदकसेकानिष्पादितम् । Com. These water-
rates, &c., are to be paid to the king, for, as is quoted by
the Com. :—
राजाभूनेपतिर्दृष्टः शास्त्रज्ञैरुदकस्य च ।
ताभ्यामन्यत्तु यद्द्रव्यं तल स्वास्यं कुटुं विनाम् ॥
- l. 9. केनाघातः—सलिलपर्यन्तः । Com.
परिवाहान्ताः—तटाकाद्मुच्छ्वासपर्यन्तः Com. “Lands that are frequently
overflowed by water” S.
हरणीपर्यन्ताः—तटाकादेः सिक्तीभूत आर्द्रप्रदेशोहरणी । Com.
- ll. 10—11. पाल्योपपानाम्—पाल्यः मूलः । Com. उलप means a shrub. The Com. also
goes on to say बौलवानां (उलपानां) लूनानां इदवादीनाम् । Does this mean
“Shrubs with (edible) roots” ? S. translates as if he took
this to be पाल्यः उलप “Shrubs in (lit. of) the furrow (पल्लि),”
but this would be bad sandhi at least.
- l. 12. स्यात्याश्च—स्थलभूमिषु । Com.
अनूप्याश्च—अनूपभूमिषु । Com. S. takes this to be an adjective to
ओषधीः and translates “Plants that grow in marshy soil.”
- l. 14. कोषीधान्य—मुद्ग and similar grains says the Com.

1. 15. काण्डवीजानाम्—इष्टवादीनाम् । Com.
अस्थिवीजानाम्—कार्पासादिवीजानाम् । Com.
1. 16. दौहदम्—Com. reads दोहदम् and explains it to be गर्भाधानम् S. translates “manuring.”
1. 17. अशुक्कदुग्धसंस्कारम्—Com. says अयं च सर्वेषां साधन्यक्रिमिकीटोपघातप्रतिकारः ।
11. 18—19. The burning of old cotton rags is practised to-day to keep off serpents.
- P. 118. 1. 2. C. has a stop before अशुम्
1. 3. धनेषु चण्डवाटहो—This makes no sense whatever. The reading of C. is much better. The mantra ends with धनेषु च and there is a stop after that. The remainder joins on to the next sentence thus : चण्डवाटगोपाल° &c.
1. 5. मासम्—S. translates as if it were मासे (per month). This is certainly to be preferred.
1. 7. प्रशीर्णम्—स्वयंपलि (ति ?) तम् । Com.
ब्रीहियवमाश्रयद्वयार्थम्—Com. reads ब्रीहियवंचाश्रयद्वयार्थम् and explains नवस-
स्वेष्टरथम्
1. 9 राशिमूलम्—क्षेत्तलगतराशिमूलदेशकिष्टतथान्यकणिशादिकम् । Com.

CHAPTER 25.

- P. 119. 1. 4. C. has a stop after विक्रयक्रयवयेन वा which is needed.
1. 5. अनिर्णयनसंपातं च—अनिर्णयनम् बहिर्निःसरणम् । असंपातं च गृहाद्गृहान्तरगमनं चासंकुलदोषं । Com.
1. 9. असंचारिणः—यावन्मदकालमसंपातिनः । Com.
1. 10. °पट्टतादीनाम्—C. reads °पट्टतानाम्
1. 12. अनायतिव्ययं च—विनैवयेन व्ययकारिणम् । Com.
1. 13. नचानर्घेण कालिकां वा सुरां दद्यात्—S. translates “No fresh liquor shall be sold below its price.” Com. says अनर्घेण हीनार्घेण । कालिकं (कां ?) वा पारणिकेभ्यः सुरां दद्यात्. Suggested emendation न चानर्घेण-
कालिकां वा सुरां दद्यात् (And no liquor is to be sold below its fixed price nor at improper times.)
1. 18. प्रकृत्यैतत्पत्तिकौ—प्रकृत्यैतत्पत्तिकौ is the reading of Com., and it explains it as नित्यनैमित्तिकौ
- P. 120. 1. 3. वणिजः—सुराध्यक्षाः Com.
संवृतेषु—गूढेषु । Com.
1. 4. आगन्तूनामवास्तव्यानाम्—C. and Com. both read आगन्तूनां वास्तव्यानाम् Com. explains देशान्तरगतानाम् ।.....तत्त्वानां च ।
1. 8. पुलक—कामरूपेषु दृष्टविशेषः

1. 9. प्रसन्नायोगः—Com. adds इह उदकप्रमाणमनुक्तमपि पूर्वत तण्डुलादकस्य उदकद्रोणोपदेशात् पिष्टाण्डुगुणमुदकं (श्रा)द्यमिति ।
1. 13. Before ववाय Com. adds पिप्पलीमूल
अभिप्लुत—Com. reads अभिप्लुत Cf. p. 94. l. 18. where instead of अवसुत Com. reads अभिप्लुत. Here Com. translates कृतप्रतिबन्धानः । संभार—तत् (i.e. (पिप्पली, &c.) चूर्णवकीर्णः । Com.
1. 14. त्रिकल—In the Dict. there are three groups of fruits, mentioned which go under this name. 1. Terminalia chebula, T. Bellerica and Phyllanthus emblica (these are medical plants and occur in Suśruta) 2. the three sweet fruits—grape, pomegranate and date (Nighaṇṭuprakāśa) and 3. the three fragrant fruits—nutmeg, areca-nut, and cloves. S. gives the first of these alternatives, but the third seems most probable. Cf. also line 15.
1. 15. There ought to be a stop after त्रिकलसंभारः
1. 16. तस्य स्वदेशोऽव्याख्यानं कापिशायनं हारहूरकमिति—S. translates very literally, “Its own native place is the commentary on such of its various forms as kāpiśāyana and hārahūraka.” The Com. is not quite clear. तस्य मधुनः स्वदेशो (स्वदेश ?) व्याख्यान (न ?) तदुत्पत्तिभूमिनिमित्तमाख्याद्वयं भवति । तत्र कापिशो यवन्तिनेषु (?) परिजा नाम नन्दिनगरं । च । तत्रैव हारहूरकम् । तत्प्रभवं कापिशायनम् । हारहूरकमिति । तद्ग्रहणमुक्त-मत्वप्रदर्शनार्थम् । नान्यनिवृत्त्यर्थम् । ततश्च काशिरादपि (काशरीरादपि ?) मधु भवति । The meaning of the sentence seems to be : “Its native land is indicated by its (various) names themselves—kāpiśāyana and hārahūraka. For this purpose we should read स्वदेशोऽव्याख्यानम्. कापिशायन is mentioned in Pāṇ. IV. 2. 99. as meaning coming from the land of Kāpiśa (e.g., such substances as honey and grape). Kāpiśa is also mentioned (Pāṇ. ib.) as name of a liquor. The Com. mentioning यवन्तिनेषु (यवनेषु) seems to point to Greece and to Greek wines which were found in the ancient world. The name हारहूरकम् is evidently a loan word and probably was the word used by the producers of the wine themselves ¹

¹ Another suggestion is that it is a Persian word. Hurā has been used in Avesta to mean wine and in middle Persian to mean an intoxicating drink made of mare's milk (vide Bartholomae Iranisches Wörterbuch). Hence probably the word corresponds to the Sanskrit सारसुर (best wine).

1. 17. नापकलनी—नापकलक (paste) Com.
- II. 17—18. शेरट also occurs at p. 121. l. 6., where it is explained by Com. to be बज्रवल्लीविशेषः ।
1. 20. C. omits stop after वेदकस्य and reads मन्त्राचार्य on the next page with this sentence. Com. also supports this.
- P. 121. l. 1. There should be a stop after मन्त्राचार्य
 अधुना ।—यष्टिपत्रक Com.
 निर्यह— Com. reads निग्रह and translates कषाय
1. 2. चोच—Bark of cinnamon (cf. Suśrūta).
1. 6. वत्सुर—Com. reads पत्सुर—C. reads वत्सुर—S. in translation reads दत्सुर
1. 9. कुंभीन्—चतुःपन्तिपलान् Com.
 राजपेयास्—“Fit for the king’s drink—“S. translates “pay-able (sic) by the king.”
1. 11. कृत्येषु—विवाहादिषु । Com.
1. 13. सैरिः—सुरापानकाले (लः ?) Com. S. translates “night of manufacture of liquor.”
1. 14. मङ्गलान्तम्—C. reads पवङ्गलान्तम् (at the end of the festival).
1. 15. विचयन्—सद्युत्त्वे (त्वे ?) दनशेषणमर्दनादिकम् । Com.
1. 17. मानहिरण्ययोः—शेडशभागो मानव्याजो ऽर्चकंशतं हिरण्यव्याजो । Com.

CHAPTER 26.

- P. 122. l. 2. C. adds सूनाध्यक्षः before मदिष्टा°, so also the Com.
- II. 2.—11. Com. seems to omit all these from कुटुंबिनां up to मनुचेत्
1. 2. कुटुंबिनाम्. Is this because a poor man with a large family may break the law in order to provide food for them?
1. 7. मद्दत्तहिंसानामपरिगृहीतानाम् S. translates as if it were परिगृहीतानाम्.
 षड्भागम् Sixth part of the fine above-mentioned ($26\frac{3}{4}$ p a n a s) ? S. translates the whole sentence, “Of beasts of prey that have been captured he (the Superintendent) shall take one sixth.” Perhaps it is better to take मद्दत्तहिंसानाम् to mean “those whose slaughter is permitted” as opposed to अप्रदत्तवधानाम् (l. 5) or मदिष्टाभयानाम् (l. 2) above. Hence the sentence would mean : “If those animals which are not specially protected are captured, he shall take (from the man who captures them) a sixth (of the above fine, viz., a sixth of $26\frac{3}{4}$ p a n a s).” As for the list of specially protected animals, see below II. 11—15.

- l. 8. मृगपशूनां here as well as at l. 6. seems to mean animals other than beasts of prey.
शुल्कम्—A fine equal in amount to the toll on these animals, cf. p. 111. l. 10. and p. 113. l. 1.
- l. 10. जीवत् C. omits this word, but it seems necessary. If the animals are captured alive, a sixth part of these have to be let loose in the अभयवन
- l. 12. C. omits stop after वा. This is better, for the fishes also are included under those specially preserved animals which are not to be captured at all on pain of heavy penalties. These are the मृदिष्टाभय animals.
दास्यह—चातकः Com.
- ll. 13—14. विहारपक्षिणः—लामाकु(राम ?)कुलकुटादयः, (fighting-cocks or game-cocks?), Com.
संगत्याः—अध्वजादयः (animals for sacrifice?) Com.
- l. 18. एषाम्—पशूनां वध्यानामपि Com.
- l. 19. चातः is a form formed on the false analogy of चातयतः It should be प्रतः C. reads चान्ते, which is better.
- P. 123. l. 1. पस्मिन्—सूनास्यानं वर्जयित्वा ज्यस्मिन्देशे निहत्य । Com.
पादास्थि—S. takes as two words legs and bones. Better take it to mean “legbones.”
- l. 3. व्याळ seems to be used here in the general sense of “a beast of prey.” S. translates “elephants.”

CHAPTER. 27.

- P. 123. l. 8. C. adds गणिकाश्चरः before गणिकान्वयान्, so also the Com.
- ll. 8—9. सहस्रेण—कोशात् सहस्रं (p a n a s) दत्त्वा । सहस्रग्राहिणी गणिकेयमिति प्रसिद्धमर्थम् । Com.
- l. 10. कुटुम्बार्थेन प्रतिगणिकाश्—Com. reads कुटुम्बार्थेन प्रतिगणिकाश् । प्रतिगणिकाश् is explained as तं प्रति गणिकां द्वितीयाश् S. translates: “A rival prostitute on half the salary (कुटुम्ब salary?) shall also be appointed.” In the first place the translation of गणिका by the word “prostitute” is not very happy, at least in this context. Throughout this chapter they appear to be राजदास्यः, and as such far removed from the ordinary sense of the word. Also the high pay they got (सहस्रेण) seems also against the idea of their being ordinary “public women.” The king seems to have had a personal

body-guard of women. They indeed were bound to obey him in all particulars (Cf. p. 123. ll. 13., 18.; p. 124. l. 6.; p. 125. ll. 1. ff). The word प्रति गणिका may be taken here to mean “a substitute” not “a rival.” It is also proposed to read कुटुम्बार्थेन instead of कुटुम्बार्थेन. This would mean “an allowance to maintain her family.” Thus the king would never be without the required number of women attendants. Sometimes, in the absence of one, her daughter or sister would take her place. Cf. l. 11.

1. 12. तन्माता—C. reads माता. Her mother may appoint some one else to take her salary and thus maintain the family.
1. 13. राजाहरेत्—तद्विवर्ध...हरेत्। Com. and adds अनेन गणिकानां पुत्रा अदायादा इत्याख्यातं भवति।
1. 14. सहस्रेण वारं कनिष्ठं मध्यममुत्तमम्—वारं नियोगम्।। यत् तु सहस्रेण कनिष्ठस्तदा द्वान्यां मध्यमः त्रिभिस्तमः। Com.
1. 18. निष्क्रयः Because they were completely the property of the king.

P. 124. l. 5. अविशन्ती...दद्यात् Com. seems to omit अविशन्ती altogether; and says: अभग्नभोगा तु सैव अवरुद्धा नियतैकपुरुषगामिनी सपादपणं मासवेतनं गणिकायै (प्रतिगणिकायै ?) दद्यात्। Perhaps this means: “If she prefers to live with another man (against the king’s wishes), she forfeits her month’s salary and a fine of $1\frac{1}{4}$ p a n a s to the गणिका (who takes her place).” S. takes मासवेतनम् to mean a monthly fine (of $1\frac{1}{4}$ p a n a s). This, however, is too inadequate a punishment in proportion to the others mentioned in this chapter.

1. 6. आयतिम् Com. omits. S. translates “future earnings.” This means “other earnings”. Cf. p. 125. l. 8.
1. 9. स्वापतेयम्—अलंकारातिरिक्तम् Com.
1. 10. These and other punishments following may be for people who ill-treat the गणिकाः and not for the गणिकाः themselves. S. takes these up to l. 13. in the latter way. Com., however, agrees with S., for it says before commenting on l. 14. गणिकादण्डमभिधाय पुरुषस्याह अकामाया इति
1. 13. पणोऽर्धपणश्च—सपादपंचायत्पणो राज्ञः पणार्धपणश्च गणिकाय्यक्षय
1. 15. प्राणविदारणेन—C. reads व्रणविदारणेन, which seems better. Com. agrees with A., but explains नखदशनादिघतेन। Cf. p. 195. l. 18., where the same variation of readings is found.

1. 19. रूपदासी—गन्धमू(आ ?)स्यादिग(क ?)र्नकरो । Com.
- P. 125. 1. 3. भोगोपहारे—भोगरात्रौ...अमुपचारणे कथादिव्याजेन कालातिगमने वा Com.
1. 8. आयति—भोगनिमित्तमायतिम्
1. 9. वाग्जीवन—कथकचारणद्वयः । Com. “ Buffoon ” S.
प्लवक—वरत्रारोहकाः । Com. “ Rope Dancers ” S.
सैमिक—रे’द्रजालिकाः । ऋष्याग्राहिण (holders of the umbrella ?) इत्यपरे
Com. May ऋष्याग्राहिणः also mean “ astrologers ” ?
1. 10. चारण—षिङ्ग...धूर्तादयः । Com. षिङ्ग is a profligate person. One of
the many sturdy beggars that flock round royal courts.
1. 11. तूर्यनागन्तुकम्—तूर्यं नगादिपेटकम् (the boxes containing their instru-
ments) । आगन्तुकमन्यदेशागतम् । Com.
प्रेक्षावेतनम्—“ license fee ” S.
1. 12. रूपाजीवा—These are the ordinary prostitutes as distinct from
the गणिकाः of the royal court.
1. 13. पाठन—S. translates “ reading.” A better rendering would
be “ elocution ” or “ the art of reciting.”
परचित्तज्ञान—इगिताकारवेदनम् । Com. Knowing the language of
signs. Cf. संज्ञाभाषान्तरज्ञानः l. 17 below.
1. 14. संयूहन—ग्रथनम् । Com.
संपादनम्—Com. reads संवादनम् “ Art of conversation.”
संवाहनम्—अंगमर्दनम् । Com. “ Shampooing ” S.
With the list given here compare that given in Daśa-
kumāracharita, Ch. V.
1. 16. सर्वतालापचारपञ्च—Com. reads सर्वतालावचारांश्च and says वक्ष्यमाणेन श्लोकेन
सह । So the stop after च should be removed and there
should be one after निष्पादयेयुः. तालापचार means a dancer (Cf.
Rāmāyaṇa II. 3. 17.)
1. 17. अनात्मसु—अजितेन्द्रियेषु । Com. This refers to the चारः

CHAPTER 28.

- P. 126. 1. 3. स्थानीयादिषु Cf. p. 51. l. 7.
1. 5. नैकहाटकम्—S. translates “ fishing license.” This seems to
be the fees for royal boats if they are used. Com. reads
नैविभागकम् and explains राजनावप्रक्रमम्. Cf. also l. 8., where also
Com. reads नैविभागकम्. The Com. has certainly a better
reading.
1. 9. एषाम्—शंखादीनाम् । Com. Cf. p. 84. l. 11.

1. 10. चरितम्—Com. reads चरितम्. Cf. also l. 15., where Com. reads again चरितम्.
1. 11. हतां ताम्—C. reads हतानाम्—Com. reads हताम्.
उदकप्राप्तम्—समुद्रोदक...दूषितम् । Com.
1. 12. तथा—Com. reads यथा, which is better.
1. 14. संयातीनार्वः क्षेत्तानुगताः शुल्कं याचेत—“Ships that touch the harbour on their way may be requested to pay the toll” S. The Com. where intelligible supports this translation.
1. 16. शासक—निधाता । Com.
निर्यासक—सर्वसागर्भिष्ठः । Com. C. reads निर्यासक
दातृ—Boat-hook (?). S. translates “Sickle,” which is manifestly out of place.
1. 18. बद्धतीर्थः—Whose fords are closed (*i.e.*, guarded).
- P. 127. 1. 2. संभाव्यदूतपातिनाम्—संभाव्यपातिनां तस्करापहृतान्वेषणायानुपातिनाम् । दूतानुपातिनां कार्यशेषेण राजदूतमनुप्रेषितानाम् । Com.
1. 6. बुद्धाभिस्तरेभ्यः—न वेतनं दत्तुः । Com.
1. 7. सार्धमनायाः—Com. reads सार्धमनायाः and explains अकृतमवेशा अपि कृतमवेशशर्था विदितविशेषत्वात् ।
1. 16. गोलिगम्—मध्यमगन्तुः । Com. A cart with medium speed.
1. 17. शकटम्—महागन्तुः । Com. A cart capable of great speed.
- P. 128. ll. 3—4. असत्कृत्याम्—C. and Com. read असंस्कृत्याम्. Both mean the same “unseaworthy.”
- ll. 4—5. अभ्याभवेत्—Shall compensate.

CHAPTER 29.

- P. 128. l. 13. पिण्डारक—सहिषीपालक । Com.
लुण्ठक—S. “hunter”—व्याघ्रादिव्यालमति विधीयते । Com.
1. 14. हिरण्यभृताः—हिरण्यवेतनाः । (being paid in cash) Com.
1. 16. प्रष्टोद्दी—वृषाभिलाषिणी । Com.
वत्सतरी—परित्यक्तस्तनपाना । Com.
1. 17. वारका—चतुरशीतिकुडुबममणाः । Com.
1. 20. तज्जातिकम्—धृतादिराजभाव्य(ग ?)म् । Com. Payment in kind.
- P. 129. l. 1. अनुप्रविष्टानाम्—राजव्रजं प्रवेशितानाम् । Com.
पालनवर्धेण—रक्षास्वभावेन । विनावेतनं रक्षा न भवतीति । Com.
1. 2. दत्तुः—धनिना गोश्वत्थाय दत्तुः । Com. This is the arrangement by which private owners of cattle may have their cattle looked after by the royal office and give in return a part of the produce.

1. 3. वत्साः—सुनधयाः । Com.
वत्सतराः—अतीतवत्सभावाः । Com. Cf. p. 128. l. 16.
वृषाः—सेन्तारः । Com.
उद्गाणः—जरदृग्वाः । Com.
पुंगवाः—C. omits.—कदयाः (शः ?) । द्वितीयवर्षजाताः । Com. Bulls in their second year.
 1. 4. सूनाः—मासिकोपयोगिनः । Com.
 1. 5. अप्रजाता—गोकुमारो । Com. A cow that has not yet conceived.
 1. 6. उपजाः—“Those still younger” S.
 1. 8. पशुं पितम्—प्रणष्टस्वाचिविषये वेदितव्यम् । Com.
 1. 10. अश्लीनम्—स्वययादश्रष्टम् । Com.
 1. 11. तोयाधारः—C. reads तोयाहारा
 1. 12. प्रमादादभ्याभवेयुः—If through negligence they should pay compensation, so the Com. S. translates, “Cowherds shall endeavour to keep them away from such dangers.” For अभ्याभवेयुः cf. p. 129. ll. 4—5., also several times in book III.
 1. 13. रूपाग्रं—चतुष्पदप्रमाणम् । Com.
 1. 15. रूपस्य—एकैकस्य । Com. (for each animal thus treated).
 1. 17. पणितं रूपम्—S. translates “promised reward.” रूप throughout in this chapter seems to mean animal (Cf. p. 128. l. 16. p. 129. ll. 13, 15.) So it seems this “reward” is also one of the animals. It may mean the money value of the animal. The Com. only says about this सुबोधम्.
- P. 130. 1. 1. ऋतुविभक्तम्—कालोचितमद्ययोदकम् । Com.
1. 3. गोचरानुपातज्ञानार्थम्—अदृशेपि शब्देनानुमानार्थम् । Com.
 1. 9. बाल—Hair as Com. translates. S. takes it to be “if a young one.” Com. is certainly preferable.
 1. 12. उदश्चित्—तक्रम् । Com.—“Buttermilk” S.
 1. 14. किलाटः—रोचिकोदकम् । Com. (inspissated milk).
घाणपिण्ड—S. “Oil-cakes,” i.e., the stuff that remains from oil-seeds &c. after the oil is extracted. It is largely used in India as food for cattle.
 1. 20. नस्य—नासिकाच्छेदनम् । Com.
विग्न—Com. reads विग्न and explains दान्तेन सहादान्तस्य संयोजनम् ।
वर्तनम्—भेषिनिबन्धनबन्धनम् । मातःप्रचारणमित्यपरे । Com.
- P. 131. 1. 5. दशतीरदा—पशुदशवर्गाणां रक्षणं करणीयम् । Com.
1. 6. उपनिवेशदिविभागे—पूर्वस्थां दिशि गोचरो (cattle pasture) भवति । पूर्वद्वारस्य उपनिवेशः कर्तव्यः । Com.

बलान्वयते—C. reads बलान्वयतः, which is better. Com. explains: तद्बलान्वयतो गवां यदि गावो दूरम् गन्तुं न शक्नुवन्ति तदा गोप्रचारसमीपे उपनिवेशः कार्यः ।

1. 7. रक्षासामर्थ्याच्च—यदि दक्षिणस्यां दिशि चोरादिभयं भवति तदा उत्तरस्यां दिशि गोचर उपनिवेशो वा कार्यः । Com.

1. 10. नस्याश्वभद्रगतिवाहिनाम्—“ Which are provided with nose-strings and which equal horses in speed and in carrying loads” S. नासाव्यसनसमनन्तरकालमेव अश्वैः सह भद्रगतिं वहतीति ।

1. 15. प्रतिपानम्—आपराह्निकनेषां च यवादीनां किञ्चिन्नित्यं किञ्चिन्नैमित्तिकं वैकल्पिकम् । Com. Does this mean that some of the things are to be given on alternate days ?

There ought to be a stop after सह्योष्ट्राणाम्. S.’s translation follows this arrangement.

1. 16. S. in translation has no stop after च. This is quite correct.

1. 19. शक्य—C. and Com. both read शक्यम् which is quite correct. Cf. p. 128. l. 13.

CHAPTER 30.

P. 132. l. 2. आजातम्—“ of local breed” S. which seems correct. Com. is corrupt here.

1. 4. अगम—यतोऽलम्बः । Com.

आवादेत्—C. and Com. read आवेदेत्

1. 5. नासलाभम् Cf. p. 108. l. 21.—पंचविंशदिवसपरिव्ययम् । Com.

1. 6. अश्वविभवेन—अश्वसंख्याभिरूपेण । Com.

अश्वायाम् see below l. 19.

11. 6—7. चतुर्द्वारेपावर्तनमध्याम्—Com. reads चतुर्द्वारेपावर्तनमध्याम्. The latter is explained thus : उपावर्तनं प्रलुठनस्थानम् । But the commentator is not quite sure as to the meaning, for he quotes this verse after quoting various renderings :

केचिदाहुर्गुणायाम् रथचर्येतिचापरे ।

हयायाम् समं कैरिचतुपावर्तनमिष्यते ॥

1. 7. समग्रीवान्—मुखशालोपेताम् । Com.

1. 8. आकीर्णान्—विषमतीक्ष्णार्यम्. See Book I. Ch. 20 p. 40.

1. 9. अश्वायामचतुरश्र—S. translates “ four times as broad or long as the length of a horse.” चतुरश्र means “ square.” Hence, the rendering should be : “ square, having each side equal to the length of the horse.”

1. 11. शालावशेन वा दिग्विभागं कात्पयेत्—Com. quotes from p. 55. ll. 15—16.—
उत्तरपूर्वं... गवाश्च च, and says if there the place is not big enough
for the stables, they may be built in another more suit-
able locality.
किशोर—षण्मासादूर्ध्वमात्रिवर्षादिति । Com.
प्रतिपानम्—C. reads प्रतिपादनम्
पुलाकः—अर्धसिद्धयवादिः । Com.
यवसम्—भ(ह ?)रितं शुष्कं वासस्यम् । Com.

- P. 133. 1. 1. तत्र गुलावरम्—Com. reads द्वर्गुलावरम्
1. 7. अनुवासनम्—S. gives correctly “giving enema.”
1. 8. नस्यकर्षणः—S. “rubbing over the nose”—नासिकादानम् । Com.
परिवेषः—For bedding of the horse, as S. explains.
1. 9. पुंजीलग्राहः—तृणस्य भुजद्वयपरिष्वंगग्राहः । Com.
1. 11. पारशमानात्—वेसरणम् । Com. (Mules.)
1. 13. प्रतिस्वादभाजः—विधां संभाजः । Com. “Have a share in the rations” S.
1. 14. पिण्डगोचरिकाः—उदरपूरणमात्रलाभिनः । Com.
C. omits stop after °शेन्याः which is better than having it.
1. 15. वाहवास्स्वायोज्याः is an evident misprint for वाहवास्वायोज्याः
1. 16. प्रयोग्यानाम्—युद्धयोग्यानाम् । Com.
1. 18. सांज्ञाद्वयम्—सांज्ञाद्वयम् । Com.
श्रीपवाह्यम्—श्रीडागुलद्वयतयानमयोजनम् । Com.

- P. 134. 1. 1. चतुरश्रं कर्माश्वस्य सांज्ञाद्वयम्—चतुरश्रं युद्धश्रीडासौष्ठवसाधनार्थं लक्षणम् । कर्माश्वस्यसांज्ञाद्वयम्
भवति । तच्च विशेषतः शालिहोत्रादुन्वर्त्तनादिभ्यश्चावगन्तव्यम् । Com.
1. 3. उपवेशुकः—हस्तमात्रपण्डलः । Com.
वर्धमानकः—तावन्मात्रपण्डलपंक्तिपरिपाटिवर्धनः । Com. “Advancing (while)
keeping to the circular movement previously (described)” S.
यमक—युगपदुभयपण्डलवर्धनः । Com.
आलोढप्लुतः—“Running and jumping simultaneously S.
पृथग्—Com. reads वृथाट्टः and translates “पूर्ववर्धनः
तवचाली—पश्चवर्धनः । Com.

1. 5. स एव—वर्धन एव । Com.
शिरःकर्णविशुद्धौ—तद्विकाररहितः । Com.

11. 5—6. प्रकीर्णः—सर्वगतिसंकीर्णः । Com.
1. 6. प्रकीर्णोत्तरो—स (प्रकीर्णः) एव एकगतिप्रधानः । Com.
निषवणः—निष्कंपपृष्ठगतिः । Com.
पार्श्वानुवृत्तः—तिर्यग्गतिः । Com.
कार्श्वभार्गः—निष्कोन्नतगतिः । Com.

11. 6—7. शरभक्रीडितः—तत्तुल्यगतिः । Com. शरभ may be a grasshopper.

1. 7. शरभप्लुतः—तत्पुल्योत्पत्तनः । Com.
 लितालः—चरखलयायी । Com. (moving on three legs).
 बाह्यानुवृत्तः—सव्यापसव्यवल्गनगतिः । Com.
 पंचपाणिः—चरखद्वयं सकृद्वस्याप्यन्ते (तदनन्तरं) द्विरवस्थापयति । Com.
 सिं हायतः—(तत्) तुल्यगतिः Com.
- II. 7—8. स्वाधूतः—Com. reads व्याधूतः and explains अत्यन्तदीर्घगतिः ।
1. 8. क्लिष्टः—विवह्नविस्त्राधेयायी । Com. “Moving straight without a rider” S.
 श्लाघितः—वहताग्रयायी । Com. “Moving with the front portion of its body bent” S.
 वृंहितः—उन्नताग्रयायी । Com. “Moving with the hind part of its body bent” S.
 घृष्पाभिकीरः—गोमूत्रिकागतिः । Com.
1. 9. स्कप्लुतः—“Sudden jump” S. .
 स्कपादप्लुतः—संकुचितपादलय एकेन पादेन यः प्लवते । Com.
 उरस्यः—संकुलितसर्वपादः उरसैव यः प्लवते । Com.
1. 11. कांकः—Movement like a vulture (कांकः) S.
 वारिकांकः—Movement like a water-duck S.
 मयूरोर्ध्वमयूरः—C. reads मयूरोर्ध्वमयूरः which is better.
1. 13. संज्ञाप्रतिकारः—कृतसंकेतस्य प्रतिकारः । तदनु रूपं चेष्टितम् । Com.
1. 14. रथ्यानाम्—रथवाहिनामश्वानां निविधानानुत्तमादीनाम् । Com.
1. 16. विक्रमो...वागाः—तिविधं गतिभेदाह । विक्रमः शनैर्गमनम् । भद्राश्वसो मध्यमः । हारयुद्ध (भारवाहाः) द्रुतगमनम् “Trotting according to strength, trotting with good breathing, and pacing with a load on its back are the three kinds of trot” S.
1. 17. पापः । In Śīśupālavadhā v. 60. पाप is mentioned in the sense of “the pace of a horse.” Five are enumerated धेरित, वल्गित, प्लुत, उत्तेजित and उत्तेरित
- P. 135. 1. 3. नाराजन—The ceremony of waving lights S.
1. 5. अवरोधेन—Com. reads अपराधेन and explains क्रियाभेषज्यदोषेण ।
 वैलोक्ये—अश्वमरसे । Com. “When...the result becomes quite the reverse” S.
 पतनूल्यम्—“The value of the animal” S.
1. 11. अवयाने—Com. reads अवसाने and explains यात्राप्रतिनिवृत्तौ ।

CHAPTER 31.

- P. 735. 1. 17. अर्नाकस्य—हस्तिशिक्षाचार्यः Com. Of. p. 45. l. 10.
- II. 17—18. औपस्थायिक वगं—Com. reads औपस्थायिक and translates हस्तिवर्गकारसमूहः

P. 136. l. 1. विष्कम्भ—Here it signifies “width.” The Com. gives the measurement as 18 hastas.

l. 2. समग्रीवां Cf. p. 132. l. 7.—The Com. mentions that the कुशशाला should be 9 hastas.

कुमारी—आलानस्तंबो(भि ?)पविन्यस्ता तुला कुमारी । Com. (a sort of beam or post connected with the tying posts). तुला in the sense of a beam occurs in Varāhamihira’s Bṛihat Samhita, liii. 30.

l. 4. हस्त्यापानचतुरस्र Cf. p. 132. l. 9. Here, however, S. translates correctly “a square, one side of which is equal to the length of an elephant.”

l. 6. अथोपाग्रयान्—अथपंचमहस्तोत्रतैकाग्र्यान् । Com.

l. 10. ग्रीष्मे ग्रहणकालः—Com. explains ग्रीष्मे ग्रहणं सीणवलत्वात्सुखग्रहणम् ।

l. 12. विक्लुः—Com. reads भिक्लुः and translates स्तनंधयः । and adds भिक्लुःक्रीडार्यनेव ग्राह्यो न कार्यार्थः । Cf. p. 137. l. 7.

मूढः—C. and Com. read मोढः S. translates “infatuated.” Com., however, seems more correct when it says हस्तिनीतुल्यदंतः ।

सत्कुणः—Com. reads सकुणः and translates निर्दन्तः । C. reads सकुणः

II. 14—15. C. reads them as one sentence, which is better. S. translates accordingly.

l. 19. अरत्नौ—प्रथमोच्छाय (i. e., 7 aratnis) प्रमाणविषय इति केचित् । आयासप्रमाणविषयइत्यन्ये । Com. S. translates according to the first alternative, in which case it were better to add the word सप्त before अरत्नौ to make the sense quite clear. See also p. 137. l. 6.

P. 137. l. 3. शप्स्य—Com. reads शिष्टस्य and explains हस्तिदण्डस्य.

अत्यराष्ट्र—S. translates “an elephant in rut.”

l. 6. This seems to support the second alternative suggested by the Com. for understanding अरत्नौ above (p. 136. l. 19.) i. e., the rations are for each अरत्नि of height. Here the Com. says षडरत्नौ षडद्वेष्टः पंचारत्नि (त्नौ ?) पंचेत्यादि सर्वे योजनीयम् ।

II. 8—9. अयत्तिकीर्णसांसा—Com. reads (also C.) व्यतिकीर्णसांसा and explains मांसोपचयातिशयेन किंचिन्मोत्रता ।

समतल्पतला—वृंशसोत्पन्नमांसोदयपार्श्वौ । Com. “Having an even surface on the back” S.

जातद्वेष्टिका—निम्नवंशा । Com.

l. 10. व्यायामन्—शिष्टाभ्यासम् । Com.

- I. 11. मृगसंकीर्णलिंगम्—संकीर्णं भद्रादिसंयोगोत्पन्नम् (a mixture of the two breeds भद्र and मन्द्र) । Com.
मृग here is used in the general sense of an animal, of course, here the elephant.

CHAPTER 32.

- P. 137. I. 15. स्कोषयतः—विशोढः स्कोषारोहणः । Com.
स्तंभयतः—अभ्युपगत (submitting to) आलानस्तंभबन्धनः । Com.
वारयितः—वारिवन्धाख्यारण्यभाग्यविष्टः । Com. S. translates “that which can be taken to water.”
- II. 16—17. अपपातयतः—गतंयतः । Com. (that which has been captured from pits ?)
- I. 17. यूषयतः—हस्तिबन्धकाभिः (elephants already tamed who are used in taming the wild ones) सह विहारो । Com.
तत्सोपचारोविष्कृकर्ण—तस्य दम्यस्य उपचारादिकर्ण (this seems to be another reading) भिष्कृस्येव.....दीरयवसेलुकाण्डयर्करा.....दिगिरूपचरणम् । Com. उपविचार seems better. Cf. p. 138. I. 2.
- P. 138. I. 1. उपस्थानम्—पूर्वापररावयवानां प्रतिपन्नो(ननो ?)प्रचननादिकम् । तथा ध्वजोल्कावेष्टं रज्जवादिचंचनादिकं च । Com. S. translates “Drill.”
संवर्तनम्—शयनोपवेशन(न ?) रेखागतविषमलंचनादिकम् भूषिकर्ण । Com.
संयानम्—ऋजुवक्रयोर्मूलिकापण्डललाघवादिगतिविशेषः । Com.
वधावधः—हस्तदन्तगात्रैश्चरयनरादेस्तत्प्रतिनिषेधे व्याघातः । Com.
- I. 2. नागरायणम्—गोपुराट्टालकपरिखान्त्रादिह(भं ?)जनम् । Com.
उपविचार Cf. p. 137. I. 17. Com. also reads the same. S. translates “first steps (of the above training).”
कद्याकर्ण—कद्याबन्धविज्ञानम् । Com.
- I. 3. प्रैवेयकर्ण—ग्रीवासंधिकलाकादिज्ञानम् । Com.
यूषयतः—According to the Com. it means keeping them among the hills with other elephants already trained and then slowly training the new ones. Cf. यूषयतः p. 137. I. 17.
- I. 4. आचरणः—पूर्वापरोन्नतमध्यविनीतसमानां गरिचरादिसर्वहस्तिनां गतानुविधायी । Com. This seems to mean “keeping the back level, but bending the fore and hind limbs, while moving over uneven ground is taught to all elephants.” S. omits this altogether.
कुंजरीपवाहः—S. puts in addition संग्राह्यीपवाहः as one of the औपवाह sort. But this is merely a synonym given in the Com. for कुंजरीपवाह. Com. explains उभयवन्धिपक्रियायुक्तः (taught in

both ways of marching i.e., like a war-elephant and like an ordinary elephant used for riding).

धोरणः Cf. p. 134. ll. 11—12.— एकपक्षेण सर्वैकमणि करोति । Com.

1. 5. आधानगतिकः— द्वित्रिपद्यायी सर्वैकगतिरसंपादकरच । Com.

यष्टयुपवाह्यः—कण्टकवर्जितया यष्टयासर्वैकगतिरसंपादकः । Com.

तोत्रोपवाह्यः—कण्टकया उपवाह्य । Com. कण्टक is an elephant hook (S.)

ll. 5—6. भार्यायुक्तः—सृग्याकुशलः । Com.

1. 6. शारदकर्ण—Com. mentions four kinds of शारद (autumnal sickness)¹ viz., स्थूल (fat), कृश (lean), लोहित (red i.e., “dyspeptic” S.) and प्रकृत (diseased). These defects are to be remedied first. ह्रीनकर्ण—व्यायानह्रीन ह्रीनः । Com. The elephant who has deteriorated owing to want of exercise (व्यायान). This has to be set right first.

नारोष्ट्रकर्ण Cf. p. 134. l. 13.

1. 7. आयन्त्रैकरचः—आयन्त्र मन्त्रैषिभिर्वैशीकृत्य बध्वा वा रक्षेन यन्त्रा (keeper) रक्षणीयः । अथवा आयन्त्रैकरचः दण्डैकप्रतीकारः । S. translates according to the latter alternative, “The only means to keep them under control is punishment.”

ll. 7—8. कर्मयुक्तिः—शिक्षाकाले विसंवादशीलः । Com. Gujarāṭī has a corresponding idiom कार्म(i.e. कर्म)चोर

अवरुद्धः—निर्वेदप्रतियुक्तः (utterly faithless) कर्मसु निरुद्ध इत्यपरे । Com.

विषयः—यदृच्छया विनीतः । Com.

प्रभिन्नः—सदृशेषु व्यालीभूतः । Com.

प्रभिन्नविनिश्चयः—विषादिवैषम्यभेदात् व्यालीभूतः । Com.

ll. 9—10. C. and Com. (as well as S. in translation) take these two lines as one sentence. This makes much better sense.

1. 9. क्रियाविपन्नः—कर्मणा दूषितः । Com. “Whose training proves a failure” S.

1. 10. युद्धः—केवलं घातुं (त ?) कोऽष्टादशदोषयुक्तः । Com.

सुव्रत—केवलं चालक (ready to run away” S.) पंचदशदोषयुक्तः । Com.

विषयः—प्रतिनियतघातकचालनः । युद्धसुव्रतदोषैस्तयस्त्रिंशताभ्युपेतः । Com.

सर्वदोषप्रदुष्टरच—This fourth kind of व्याल has 19 vices of his own and 33 of the previous ones, i.e., with 52 in all, says the Com.

1. 11. कक्ष्या—कंठबन्धनम्

¹ Wilson.

- ll. 11—12. पारायण—Com. reads परायण and says they are the chains to bind the legs.
1. 12. पखिलेप—पादपाशादिः । Com.
उत्तर—द्वितीयकदयाकलापादिकम् । Com.
1. 13. क्षुरप्रमाला—नक्षत्रमाला । Com.
कुय—वर्ष (ऊर्ध्व ?) केवलम् । Com. The felt covering put under the howdah.
वर्ष and तेष्वर, Cf. pp. 101—102.
- ll. 13—14. शरावाप—तूषारः । Com. Quiver.
1. 14. यंत—पांचालिकादानेकचल्यंतम् । Com. Cf. p. 101 ll. 15—17.
1. 15. आधोरण—S. translates “grooms”—शास्त्रसंस्कारहितः क्रियाकुशलः । Com.
- P. 139. 1. 2. स्थले शायनम्—शय्यारहिते स्थले । Com.
अभागे—निर्मिते प्रदेशे वा नशोर्द्धा । Com.
तरुषण्डे—वृक्षगह्वरे वा अवतरणं प्रवेशनम् । Com.
1. 7. प्रोत्स्य कल्पयेत्—कुक्त्वा...तदधिकं छेदेत् । Com.

CHAPTER 33.

- P. 139. 1. 15. दशपुरुषः—S. explains “10 purushas in height.” This is the chariot of the largest size.
1. 17. पुथ्यरथ—अभिषेकदिवससंगलादावा वव रोह्णार्थः ।
परपुराभियानिकः—शत्रुदुर्गामिशेषार्थः । Com.
- ll. 17—18. वैनविकः—अभ्यासार्थः । Com.
- P. 140. 1. 1. रथ्यानां—रथवाहिनामश्वानाम् । Com.
1. 2. कर्मेस्वायोगम्—सौष्टवम् सामर्थ्यम् । Com. The रथ्यान्व has to see to the efficiency of all the things mentioned इष्टु...रथ्यानाम्
आकर्मेन्थः—Com. says “till the work is finished.”
1. 3. योम्य रक्षा—C. and Com. read योम्यारक्षा, Com. also puts a stop before this. Com. explains ये शिल्पिनामतिशयेन योम्यास्तेषां रक्षा...
परोपजपादेः (Cf. pp. 24 ff).
अध्वमानकर्मे—C. and Com. read अर्थमानकर्मे Com. says अर्थकर्मे अर्थदानम् ।
शानकर्मे वस्त्रस्त्रगन्तुलेपनादिदानेन सत्कारकरणम् ।
1. 4. शौलभृतक—“Hereditary and hired troops” S.
1. 5. निम्नस्थल—In low and high grounds (?). S. translates “low grounds.” Cf., however, p. 142. l. 4.
- ll. 5—6. कूटखनक—खनकयुद्ध is “battle from under the cover of entrenchments.” S. takes कूट separately to mean “fraudulent attack,” as if it were कुटिलयुद्धः Cf. p. 364.

1. 6. आकाश—S. translates “fighting from heights.” Does this perhaps mean विमानयुद्धः ?
1. 9. संपुष्ट—Com. reads संपुष्ट and says it is प्रसिद्धः.
The सेनापतिप्रचार is treated of in detail, in Book X. pp. 361—375.

CHAPTER 34.

- P. 141. 1. 1. जनपदः—C. and Com. read जानपदः which is better.
1. 3. तिरोजनपदस्य—Com. reads °जान° and says अन्यदेशस्य.
 1. 5. भयान्तरेषु च विवीतं स्थापयेत्—According to the Com. (which is very halting in places) the विवीताध्यक्ष is to exercise his power (विवीतम्) at any place where there is a suspected person to be found (भयान्तरेषु—शक्तिपरपुरुषादयः सन्ति येषु प्रदेशेषु)¹ The business of this officer is to see that the lands are kept free from undesirable aliens ; and as lands bare of cultivation afford the most convenient hiding places for such, he has to look specially after these ; hence also his title. The Com. says that even if a suspected person is found in a ploughed field the विवीताध्यक्ष has to arrest him at once.
 1. 7. उत्स—Fountain (Of. R i g. V e d a) Com. say कूपश्च स्त्रियः ।
 1. 8. लुब्धकशृगणिनः Cf. p. 130. II. 1—2.
 1. 9. अग्राह्या—स्वयमग्राह्याः । तेषां (तस्करादीनां) अगोचरीभूताः । ... शंसादिशब्दकरणसंत-
पालप्रबोधनार्थम् । Com.
 1. 12. आजीवन्—यत्किंचिदुपादेयमित्यर्थः । Com.
 1. 13. सार्धातिवाहान्—सार्धानां च वणिजां भयप्रदेशेषु अतिवाहनम् ।

CHAPTER 35.

- P. 142. 1. 1. परिहारकम्—परिहारोदयमोक्षः । Com.
- II. 1—2. करप्रतिकर—S. translates correctly “in lieu of taxes”
1. 4. ग्रामाग्रम्—ग्रामपरिमाणम् (boundary) Com. In II. 6., 17., 18. the word अग्र also occurs. In line 1. ग्रामाग्रम् seems to mean also the same—village boundaries. Com. supports this view.
स्थलं—जागलम् । Com. Cf. p. 140. 1. 5.
 1. 5. सेतुबन्ध—सेतुशब्देन कूपकुल्यादयोऽपि गृह्यन्ते Com. .
सत्र—भक्तदानस्थानम् । Com.
प्रपा—पानीयस्थानम् Com.

¹ The obvious errors here have been corrected

1. 7. संप्रदान—वैश्यैश्चो यादृशानि दत्तानि । Com.
अनुग्रह—Cf. p. 110. l. 19.
1. 11. स्मृतिश्चिह्नि—राज उल्पदत इति । Com.
1. 12. कलानाम्—C. reads कुलानाम् Com. has कुटुंबानाम्
11. 12—13. परिमाणम्—इयत्ताम् (amount) । Com.
1. 14. स्थानिकः—S. translates “ District officer.”
1. 15. प्रदेष्टारः—कटकशोधनाधिकृताः । Com. Cf. p. 200. l. 13. &c.
कार्यकारणम्—तत्तत्प्राणां कण्टकानुसुद्धरणम् । Com.
बलिप्रग्रहम्—बलिनां राजभाव्यानां समुदायानां (taxes collected for the royal revenue) प्रग्रहम् । स्वयमप्रयच्छद्भ्यः (i.e., if the गोप or the स्थानिक do not give it up) प्रसज्योपादानम् । अथवा बलिनां बलवतां ग्रामराष्ट्रमुख्यानां (either the chiefs of the village council or royal personages resident in the village) प्रग्रहं नियमनम् गोपस्थानिकवशे स्थापनम् । Com. S. takes बलि to be a special religious tax, but this is unnecessary.
1. 18. जंचाग्रम्—जंचाग्रवन्देन पादचारिणो सन्नुज्याः पञ्चवरच गृह्यन्ते । Com. Here अग्र seems to be used in the sense of संख्या
1. 20. अनर्थ्यानाम्—Com. reads अनर्थानाम् । and includes the rogues and vagabonds, mentioned at p. 125. ll. 9—10., among them.
चारप्रचारम्—चारपुरुषाणां प्रचारम् । Com.
- P. 143. ll. 1—2. सेतु—सेतुजानि गत्यादीनि । Com. Cf. p. 142. l. 5.
1. 4. शुल्कवर्तन । etc. Cf. p. 99. ll. 1—2. etc.
भक्त—परिवारक पुरुषबलीवर्दीदिपरिवर्त्यम् Com. (establishment charges).
पण्यागार—Warehouse charges, according to S.
1. 11. उत्थितः—नित्योद्भूतः । Com.

CHAPTER 36.

- P. 144. l. 4. धर्मावसथिनः—धर्मावसथा धर्मार्याः सभासण्डपादयः । तदधिकृताः । Com.
पाषण्डान्—शाक्यभिक्षुकादीन् । Com. If this rendering of the Com. is correct, this word is perhaps the only reference to the Buddhist religion. The word, however, generally signifies any one holding heretical (i.e., non-Brahmanical) opinions.
पथिकान्—वैदेहिकान् । Com.
1. 5. स्वप्रत्ययाः—स्वयमेव प्रतीत्य । Com. “ Of reliable character ” S.
1. 6. वैदेहकाः—स्वप्रत्ययाः (सन्तः) Com.
1. 9. शौद्धिक—सुरादिव्यवहारिणः । Com.
आवासयेयुः—स्वेषु स्वेषु गृहेषु । Com.

1. 11. अपश्यकारिणम्—अपय्यानि प्राणिनां व्याधिजननमरणानि वा द्रव्याणि यः पृच्छन्कुर्वन् वा । He who asks about danger for certain diseases, etc., and then uses them (without calling a regular medical man).
1. 12. गोपस्या निवेद्य is an obvious repetition, probably a mistake of the scribe of Ms. B., from which the text A. is taken.
1. 14. निवेद्येत्—गृहस्वानिति वर्तते । Com.
रालिदोषम्—रालिदत्तं चैर्यादिकमेतत्कृतम् (committed by the stranger) Com.
1. 16. पथिकोत्पथिकाः Cf. p. 111. l. 1. (पथिकाः) प्रसिद्धमार्गसंचारिणो वैदेहिकादयः । उत्पथिकाः काष्ठदण्णादिह्यारकाः गोपालिकादयश्चानुमानाः पथसंचारिणः (seeming travellers) तद्व्यंजनाः पुरुषाः । Com.
1. 17. सव्रणम् &c. Cf. p. 127 ll. 10—11.
- P. 145. 1. 3. पादः पंचघटीनाम्—सध्यमासु पंचसु घटिकासु पादः पूर्वोक्तद्विगुणः Com. In the middlemost five ghaṭikās of the time mentioned the fine is $\frac{1}{4}$ paṇa .
कुम्भद्रोणी—ग्रीष्मे कुम्भादीनि गृहद्वारेष्वस्थापयतां च पणचतुर्भागे दण्डः । Com. Of course the kumbha and the droṇī are to be full of water.
शूषम्—Winnowing fan. तच्च निर्वापयतः प्रतिसुखधूमनिवारणाय । Com.
1. 7. It were better to have a stop after रालौ
1. 8. कटत्रजाः सङ्घाः तिष्ठेयुः—सेदकाः कुम्भाः बहवः श्रेणीकृतास्तिष्ठेयुः । Com.
1. 10. विक्रयिणः—भाग्येन वसते (a tenant who rents the house) (नभिद्रवतः) । Com.
1. 13. पादः—C. reads पादः
1. 14. पशोत्तरः—Increasing successively one paṇa . Hence, for the राजपत्रिण् it is the highest. (Com.)
1. 19. मार्गविपर्यये—ऋतुमार्गादन्यमार्गेण । Com.
- P. 146. 1. 1. विषण्णाष्टिकमुभयतोयामतूर्यम्—यमनं यामसंचारनिरोध इत्यर्थः (prohibition to move about in the streets) तस्मिन् तूर्यम् । यामतूर्यम् । तदुभयतो रात्रिपण्णादिकं कुर्यात् (the night extends six nāḍikās on each side of the यामतूर्य period) ! Com.
1. 2. अदणतादनम्—दणः अनुज्ञातः कालः । तादनं तेन च दण्डो लक्ष्यते । Com. (Fine for disregarding (the prohibition during) the prescribed time).
The stop after °तादनम् ought to be removed and put after प्रथमपरिचयनयामिकम्
बहिः—नगराद् बहिः । Com. and it adds that the fine may even be five fold.

1. 3. पूर्वापदाने—पूर्वमपि तत्कृत चैर्यादिकर्मणि । Com.
अनुयुं जीत—वाक्यकर्मभ्यामनुयुं जीत । Com. (Examine by questions and by other evidence of his acts, &c.). The method of doing this is given in Book IV. pp. 218—220.
1. 6. नागरिकतुर्यं प्रेक्षा निमित्तम्—निमित्तशब्दः प्रत्येकम् । Com. The Com. takes this in two parts नागरिकतुर्यं निमित्तम् (those who go out to the नागरिक, the city official, at the call of the trumpet) and प्रेक्षानिमित्तम् (राजानुमतसहानटादिदर्शननिमित्तम्)
1. 8. चारुरात्रिषु—अनिषिद्धसर्वजनप्रचारासु च देवोत्सवादिपत्रिषु । Com.
प्रव्रजिताः—Exiled आज्ञया निष्कासिताः । Com.
1. 9. दोषतः—तेषु यस्य यो दोष उपलब्धः शक्तिता वा तद्दोषानुरूपम् । Com.
1. 12. अधिनेह्यताम्—बलाद्गच्छतां रक्षिणाम् । Com.
C. has a stop after पूर्वः साहसदण्डः which is needed.
1. 14. चेतनाचेतनिकम्—प्राप्यप्राणिसंभवम् । Com.
1. 16. भूनि—भूमि(नि ?)पयां(या ?)जलनिःसरणमार्गः । Com. It is not clear why भूमिपय should be a जलमार्गः
1. 18. जातनदाल—राज्ञो जन्मनदाले । Com.
11. 19—20. पुण्यशीला...दत्तुः Com. says पुण्यशीला धार्मिकाः । तेषामपि यदि कदाचित्कोनपिद्वेषेण बंधनागारप्रवेशः प्राप्तस्तदा ते समयानुबन्धा न्न(न ?)पुनरेवं करिष्याम इति समयानुबन्धं (a guarantee of good behaviour) प्रतिभाव्य...दोषनिष्कथं...दोषानुरूपं हिरण्यदण्डं दत्तुः ।
- P. 147. 1. 1. दिवसे—वीप्सालोपो द्रष्टव्यः । Com. Everyday.
पंचरत्रे—C. and Com. read पंचरत्रे. Every five nights (i.e., days.)

LEBENS LAUF.

Ich, Irach Jehangir Sorabji, wurde als ältester Sohn von Jehangir Sorabji und seine Ehefrau, Shirinbai, am 22ten Juli 1884, in Haiderabad (Südindien) geboren. Mein Vater war damals Staatsbeamter Seiner Hoheit des Nizams von Haiderabad. Von Konfession bin ich Parsi. Von Jahre 1893 bis 1898 studierte ich in der New High School (Bombay), und von 1899 bis 1904 im Elphinstone College Bombay. Im Februar 1904 erreichte ich den Grad B.A. (Bachelor of Arts) der Universität Bombay. In Bombay hatte ich Sanskrit bei dem Herrn Prof. S. R. Bhandarkar M. A., dem verstorbenen Herrn Prof. A. V. Kathvate, M. A., und dem verstorbenen Herrn Prof. Dr. Peter Peterson studiert. Darnach kam ich nach Europa, wo ich von 1904 bis 1909 hauptsächlich in London studierte. Während dieser Zeit trieb ich besonders Englisch, Französisch, Deutsch und Sanskritsprache, die letzte bei dem Herrn Prof. E. J. Rapson, M. A. Im Januar 1909 wurde ich in den Advokatenstand als Utter Barrister von Gray's Inn, London, aufgenommen. Nachher fuhr ich nach Indien zurück, und wurde kurz nach meiner Rückkehr als Professor der englischen Sprache und Literatur an dem Central Hindu College, Benares, ernannt. Im September 1911 bekam ich von der britischen Regierung in Indien ein besonderes Stipendium, um in Europa das Studium des Sanskrit und der vergleichenden Sprachwissenschaft weiter führen zu können. Ich studierte in Cambridge (England) die Sprachwissenschaft bei dem Herrn Dr. Peter Giles, M. A., Vorsteher des Emmanuel College, und Sanskrit bei meinem alten und hochgeehrten Lehrer, Herrn Prof. E. J. Rapson, M. A., dem Professor des Sanskrit an der Universität Cambridge. Ich hörte Vorlesungen über Persisch und Arabisch von Herrn Prof. Dr. E. G. Browne, M. A., und Herrn Dr. R. Nicholson, M. A., über theoretische Pädagogik von Herrn C. Fox, M. A., von Men's Training College, Cambridge, und über experimentelle Psychologie von Herrn Prof. Dr. Myres, M. A. Im Juni 1913 erreichte ich den Grad B. A., (Bachelor of Arts) der Universität Cambridge. Während der

Ferienzeit des letzten Jahres las ich Awesta bei dem Herrn Prof. Dr. C h r . B a r t h o l o m a e , in Heidelberg. In Würzburg studierte ich Awesta, vergleichende Sprachwissenschaft und besonders das A r t h a ś a s t r a von K a u t i l y a bei dem Herrn Prof. Dr. J u l i u s J o l l y . Auch hörte ich voriges Jahr im Sommersemester die Vorlesungen des Herrn Prof. Dr. O t t o S t ä h l i n über P ä d a g o g i k . Im August 1912 fuhr ich nach Breslau, um dort während einiger zeit mit Herrn Prof. Dr. A . H i l l e b r a n d t über das A r t h a ś a s t r a zu arbeiten. Die vorliegende Arbeit habe ich meistens in Cambridge geschrieben, der letzte Teil aber wurde in Würzburg fertig gemacht. Meinen beiden hochverehrten Lehrern, Herrn Prof. E. J. R a p s o n , M. A., von Cambridge und Herrn Prof. Dr. J. J o l l y , von Würzburg, bin ich am meisten dankbar. Auch den andern Herrn Professoren, mit denen ich gearbeitet habe, äussere ich meinen tiefsten Dank. Die mündliche Prüfung fand am 25sten Juli, 1913, statt.

